Ára: 695 Ft
TÖRTÉNELMI MAGAZIN
2018/2

RUBICON

BOMBÁZTÁK KASSÁT?

A száműzött Kossuth

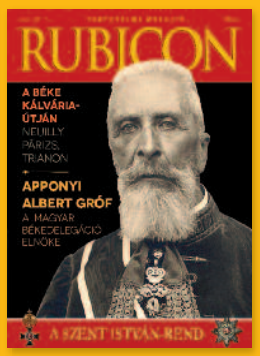
Mackensen tábornagy

A kommunizmus áldozatainak emléknapja

A Munkásőrség 1957–1989

2016/10–11.

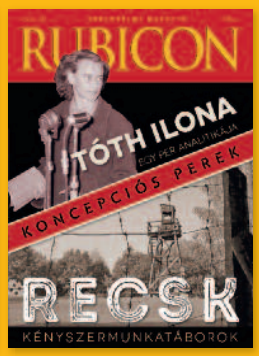
2014/6.

2017/7–8.

2012/9–10.

2015/10.

Sikerszámaink!

2013/2–3.

2014/10.

2013/8.

2017/9.

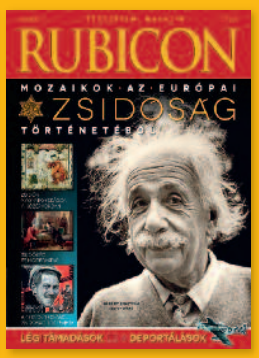
2016/7.

2014/1.

2015/1.

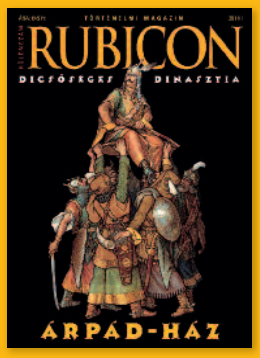
2013/4.

2016/3.

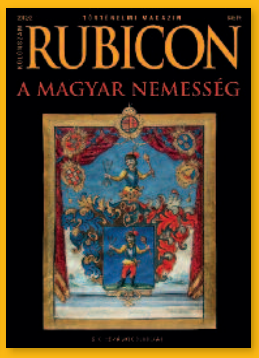
2012/3.

2011/1. különszám

2011/3. különszám

2012/2. különszám

2017/1. különszám

2012/1. különszám

ALAPÍTVA 1989
RUBICON
TÖRTÉNELMI MAGAZIN
XXIX. ÉVFOLYAM 316. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László, Gyarmati György, Hahner Péter, Hermann Róbert, Magyarics Tamás, Mezey Barna, Németh György, Oborni Teréz, Orosz István, Rainer M. János, Rácz György, Romsics Gergely, Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt., 10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

TARTALOM 2018/2

SZABADSÁG A HÓ ALATT

4 **Hermann Róbert:** Kossuth konföderációs koncepciója. *A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására, 1849–1867*

18 **Schwarczwölder Ádám:** Abszolutizmus vagy alkotmányosság? *Rögös út a kiegyezésig*

DOSSZIÉ – A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKEI

34 **Gali Máté:** Egy méltatlanul elfeledett kultúrpolitikus: Berzeviczy Albert. *Az Akadémia elnöke 1905–1936 között*

44 **Nánay Mihály:** Miért ő? Habsburg József főherceg az Akadémia élén, 1936–1944

46 **Ujváry Gábor:** Kornis Gyula és Moór Gyula a Magyar Tudományos Akadémia élén, 1945–1946

52 **Ligeti Dávid:** Mackensen

62 **Szakály Sándor:** Kik bombázták Kassát? *A magyar történelem örök rejtélye marad? A magyar hadba lépés háttere*

A HÓNAP TÉMÁJA – A KOMMUNIZMUS ÁLDOZATAINAK EMLÉKNAPJA

68 **Rácz János:** Kovács Béla letartóztatása

70 **Szekér Nóra:** Az erőszak szerepe a Magyar Közösség perének előkészítésében

NAGYÍTÓ ALATT

74 **Kiss Dávid:** A Munkásőrség

ONLINE PLUSZ

Zinner Tibor: Kommunista összeesküvők és cinkosaik, avagy hogyan kell a hatalmat megszerezni

Kovács Kálmán Árpád: Lónyay Menyhért

Képek: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótár · Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok · Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár · Hermann Róbert · Szalay-Berzeviczy András · Fortepan · Photocon

E számunk a VERITAS Történetkutató Intézettel együttműködésben készült.

VERITAS Történetkutató Intézet

www.rubicon.hu

GLEASON'S PICTORIAL DRAWING-ROOM COMPANION.

DEVOTED TO LITERATURE ARTS AMUSEMENT NEWS &C.

MUSEUM BUILDING, TREMONT STREET.

F. GLEASON, PROPRIETOR.

THREE DOLLARS PER ANNUM, SIX CENTS SINGLE COPY.

VOLUME I. BOSTON, SATURDAY, DECEMBER 27, 1851. NUMBER 35.

The fine engraving which we present herewith, is a design by our artist, emblematical of the arrival of Kossuth in this country. It is a picture that carries a story upon its face, and will bare a close and critical examination by the reader. Kossuth is represented as attended by the Spirit of Freedom, History and the Guardian Genius of Hungary, as he is borne through space by Neptune to America. One good angel is there, too, who preserves him from all evil influences. A happier design could hardly have been conceived of than our artist has given here, and its timely character will enhance its value to our readers generally. The subject of the Hungarian's noble mission to this country is one that the pen can hardly exhaust in its laudation and the record of its success. The wings of the wind waft to us the hourly record of his brilliant career on our shores, and we can almost seem to hear, even at this distance, the hearty shouts of the multitudes that wait upon his every movement. Kossuth is brave, noble, eloquent, self sacrificing, and devoted to the cause of freedom; but it is not so much Louis Kossuth that the people honor, as it is the glorious cause he represents. The fund for aiding Hungary is swelling every hour; and generous spirits, able and willing to give, are, by their noble charity, registering their names on the scroll of liberal and true men. We have never entertained half the reverence for the New Yorkers before, that we now realize, since they have entered so heartily into this good cause, and have given the Hungarian exile and his companions such a true-hearted Yankee grip on their arrival upon Columbia's soil. The Magyar chief is well worthy to employ the pencil of the artist in all his movements, and art should rejoice to do him honor. In this spirit we shall continue to illustrate his movements, and to give him the humble support of our pen to the end of his most noble and holy mission. He asks for a fair field and no favor, and with these, Kossuth will work out his own ends, in spite of all opposition. May his cause and himself be held sacred in the eyes of Heaven.

KOSSUTH ATTENDED BY THE SPIRITS OF FREEDOM AND HISTORY, AND THE GUARDIAN GENIUS OF HUNGARY, WITH HIS OWN GOOD ANGEL CALMLY BEARING HIM THROUGH SPACE TO AMERICA.

Hermann Róbert

Kossuth konföderációs koncepciója

A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1849–1867

Az 1848–49. évi szabadságharc katonai vereségét követően a magyar emigrációnak számot kellett vetnie az elmúlt egy év tanulságaival. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy nem lehet egyszerre sikerrel harcolni az Osztrák Császárság hadserege és a hazai nem magyar nemzetek fegyveres erői ellen a magyar függetlenség kivívása érdekében. Ahhoz, hogy egy újrainduló küzdelem sikeres lehessen, meg kell egyezni a hazai nemzetiségekkel, elsősorban a románokkal, a szerbekkel, illetve a társnemzet horvátokkal. Az 1850-es évek második felétől ez kiegészült a félfüggetlen román és szerb államoknak a megállapodásba történő bevonásával. Kossuth Lajos és társai az 1849–1867 közötti 18 évben több olyan tervet is felvázoltak, amelyek célja a nemzetiségi igények (legalább részleges) kielégítése s egyben a történelmi Magyarország egységének fenntartása volt.

1849-ben egyértelművé vált, hogy Magyarország önerejéből nem tudja kivívni függetlenségét, s nem tudja visszaállítani még az 1848 előtti korlátozott önállóságát sem. Az orosz szövetséggel megtámogatott Osztrák Császárság katonai erejének ellensúlyozásához a magyar politikának szövetségesek után kellett néznie. Erre természetszerűleg több mód is adódott.

Kire lehet számítani?

Az egyik a külföldi szövetségesek keresése. E tekintetben az 1848–49. évi magyar tapasztalatok nem sok jóval kecsegtettek. A Batthyány-kormánynak gyakorlatilag egyetlen európai állammal sem sikerült tényleges diplomáciai kapcsolatot létesítenie. Mind Nagy-Britannia, mind Franciaország alapvetően az Osztrák Császárság részeként kezelte Magyarországot. Az 1848. szeptember–októberi szakítás után pedig az Országos Honvédelmi Bizottmányt, majd 1849 májusa után az új magyar kormányt forradalmi, nem legitim államhatalomként tartották számon. Csak az Ausztriával hadban álló Piemonti–Szárd Királysággal, illetve a Velencei Köztársasággal sikerült ideigóráig kapcsolatot létesíteni, de ez Piemont esetében csak az 1849. március 23-i novarai vereségig tartott, Velence pedig maga is segítségre szorult.

Ezzel függött össze a következő lehetőség: a magyar ügy bekapcsolása az európai átalakulási folyamatokba. 1849-ben ugyan mind az olasz, mind a német egységmozgalom vereséget szenvedett, de a német és az olasz kérdés ettől még létező és megoldatlan probléma maradt. Azaz ha sikerül a magyar ügyet akár az egyikhez, akár a másikhoz, akár mindkettőhöz hozzákapcsolni, lehetőség nyílik a magyar szabadságarc újraindítására is. (Erre történt kísérlet 1859-ben, illetve 1866-ban.)

A harmadik lehetőség a belső erőforrások fokozottabb mozgósítása volt. A magyar szabadságharc hadseregének legalább 20-25%-a folyamatosan olyan hadszíntereken volt lekötve, amelyeken nem a cs. kir. hadsereg reguláris alakulataival, hanem a magyarországi társnemzetek fegyveres erejével állt szemben, ideértve a cs. kir. hadsereg határőrezredeit is. Ha sikerül békét teremteni magyarok és nem magyarok között, egy újrainduló szabadságharcban ez akár 60-80 000 fő erőtöbbletet jelenthetett volna. Erre már a szabadságharc végnapjaiban történt kísérlet.

Az 1848. évi, levert havasalföldi forradalom vezető politikusai az orosz és az osztrák nagyhatalmat egyaránt veszélyesnek tartották a román egységmozgalomra, s ezért közvetítésre ajánlkoztak a magyar és a román fél között. A magyar kormánnyal közösen kidolgozott és 1849. július 14-én aláírt megbékélési tervezetük képezte az alapját a magyar országgyűlés 1849. július 28-án elfogadott határozatának, az ún. nemzetiségi törvénynek. A 17 paragrafusból álló, Szemere Bertalan miniszterelnök által előterjesztett törvényjavaslat ugyan továbbra sem adott terü-

Magyarország nemzetiségi térképe 1850-ből
A térkép színezése az egyes területeken legnagyobb számban található nemzetiségeket tünteti fel, kivéve Szlavóniát, ahol a térképkészítő nem foglalt állást a nemzetiségi összetétel tekintetében.

leti autonómiát az egyes nemzetiségeknek, de elismerte jogukat a szabad nemzeti fejlődésre, s ennek érdekében a községi, egyházi és törvényhatósági életben kiterjedt nyelvhasználati jogokat biztosított számukra. Ezzel a magyar kormány elfogadta az országban élő nemzetiségek azon igényét, hogy ne csupán kulturális és vallási, de politikai közösségként is létezzenek. A törvényt Kossuth és Szemere aláírásával kinyomtatták és közzétették.

A szabadságharc újraindítása történhetett volna belső felkelés útján is, ám az 1850-es évek második felétől legalább ennyire valószínű volt, hogy az országhatárokon kívülről, déli vagy keleti irányból, azaz szerb vagy román területről való betörés adná meg a szikrát az újabb függetlenségi háborúhoz. Ehhez pedig szükség volt a szerb, illetve román politikusok együttműködésére is, amire aligha kerülhetett volna sor, ha magyarországi nemzettestvéreik és a magyarok viszonyában nem történik pozitív változás.

Végül utolsó lehetőségként maradt az Ausztriával való megegyezés – erre azonban éppen az 1849. évi események kevés reményt nyújtottak. Fontos hangsúlyozni, hogy e lehetőségek egymás mellett, egymással kombinálódva léteztek, s a magyar emigránsok – elsősorban Kossuth Lajos – a mindenkori lehetőségekhez képest igyekeztek akár egyiket, akár másikat, akár közülük többet is felhasználni.

Számvetés a vereség után

Kossuth 1849. szeptember 12-én levelet fogalmazott meg az angliai és franciaországi magyar követekhez és diplomáciai ügynökségekhez. Ebben a híres-hírhedt vidini levélben fejtette ki részletesen nézeteit a szabadságharc vereségének okairól, s nevezte meg a bukás egyszemélyi felelőseként Görgei Artúr tábonokot. A levél lényege azonban nem ez volt. Kossuth ugyanis abban reménykedett, hogy az új világpolitikai helyzetben Magyarország ügye az európai hatalmak érdeklődési körébe kerülhet – ha sikerül bebizonyítani, hogy a magyar szabadságharc vereségének oka nem a magyar állam belső gyengeségében keresendő, hanem a magyar fővezér árulásában.

A levél végén azt is kifejtette, hogy az 1849. év tanúsága szerint Ausztria képtelen egyedül fenntartani nagyhatalmi állását, s a centralizált Ausztria nem más, mint *„az orosz szatellisze”*. Kossuth úgy vélte, hogy Angliának és Franciaországnak ezért is érdeke Magyarország önállóságának fenntartása.

Kossuth búcsúja Orsovánál, 1849. augusztus 17.

Kossuth – ellentétben a köztudatban élő képpel – nem a Dunán kelt át, hanem Görgei fegyverletételének hírét véve, augusztus 17-én kíséretével a havasalföldi határt jelző kis patakon átívelő hídon áthajtatva lépett török felségterületre. Innen kísérték másnap a határállomásra, Turnu Severinbe. Itt kereste fel őt a krajovai pasa, a kerület parancsnoka, s az ő közbenjárásának köszönhetően Kossuth és kísérői másnap folytathatták útjukat Vidinbe.

Kossuth – bár a Habsburg-ház trónfosztását továbbra sem kívánta visszavonni, s vagy egy Coburg, vagy egy Leuchtenberg herceget ültetett volna a trónra – úgy vélte, célszerű lenne létrehozni Magyarország és Ausztria szövetségét, kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséggel és az osztrák államadósság egy részének magyar részről történő átvállalásával. E kapcsolatban kiindulási alapnak az 1848. évi törvényeket tekintette, kiegészítve a magyar országgyűlés 1849. július 28-i határozataival a nemzetiségek kívánságairól.

Kossuth 1851-ben Kütahyában vetett számot az 1848–49-es nemzetiségi kérdés tragikus örökségével és tanulságaival. Erre inspirálta őt a nyugati magyar

Kossuth megérkezése Vidinbe, 1849. augusztus 22.
A török hatóságok osztrák rajtaütéstől tartva eltávolították az emigránsokat a magyar határ közeléből. Körülbelül 5000 ember, a Vöröstorony-szoros Erdélyből kiszorított őrsége, az orsovai helyőrség, a lengyel és olasz légió táborozott meglehetősen rossz körülmények között a vidini vár alatt.

emigráció egyik legjelentősebb személyisége, Teleki László gróf is. A szabadságharc alatt a magyar érdekeket Párizsban képviselő Teleki már 1849 tavaszán eljutott Magyarország belső föderalizálásának gondolatához – úgy vélte, *„nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is”*. Teleki szerint Magyarország vagy hajlandó feladni a területi integritás elvét, s megegyezni saját nemzetiségeivel, vagy elvész. Teleki vetette fel azt is, hogy Magyarországnak konföderációra kellene lépnie Közép- és Kelet-Európa kisállamaival, Havasalfölddel és Moldvával, Szerbiával, Bulgáriával, Cseh- és Morvaországgal. A román emigráció vele tárgyaló tagjai még ennél is tovább mentek: a magyarországi nemzetiségi kérdést úgy vélték megoldhatónak, ha Magyarország nemzetiségek lakta területeit a szomszédos anyaországokhoz csatolnák.

Andrássy Gyula gróf (1823–1890)

Liberális politikus, 1847–48-ban Zemplén vármegye országgyűlési követe, 1848–49-ben főispánja. 1849 májusától ezredesi rangban a Szemere-kormány isztambuli megbízottja volt, távollétében halálra ítélték. Az emigrációban mindvégig ragaszkodott Magyarország állami egységének gondolatához. 1850-ben egy angol lapban fogalmazta meg az osztrák–magyar kiegyezés gondolatát. 1858-ban hazatért, 1867-től magyar miniszterelnök, 1871-től a Monarchia közös külügyminisztere volt.

Kossuth ezzel szemben úgy vélte, hogy Magyarország nem fogadhatja el a belső föderációt, mert ez óhatatlanul a kompakt nemzetiségi területek elszakadásához vezetne. Véleménye szerint a nemzetiségi problémákat csak úgy lehet megoldani, ha Magyarország konföderációra lép a szomszédos államokkal. Az 1850. június 15-én Telekihez írott levelében megfogalmazott terv a magyar, lengyel, cseh, horvát, szlavón, szerb, dalmát és román területek konföderációját vázolta fel.

Kossuth a történelmi Magyarország területei közül csupán Horvátország és Szlavónia önrendelkezési és elszakadási jogát ismerte el. (Szlavóniáról már 1848 végén hajlandó lett volna lemondani – igaz, akkor még a szerbek javára.) A létrehozandó konföderációt a közös védelmi kötelezettségre, közös vámvonalra és diplomáciára alapozta volna, biztosítva egyben a részt vevő államok teljes belső önrendelkezését. Tervezete szerint a létrejövő államközösség központját Magyarország adná, s az államok népesség- és területarányos képviseletét a szövetségi tanács biztosítaná.

Kossuth szükségesnek ítélte azt is, hogy a konföderáció létrehozása – a szerb és román fejedelemségek oszmán fennhatósága miatt – az Oszmán Birodalom jóváhagyásával történjen. (A

Teleki László gróf (1811–1861)

Reformpolitikus, az Ellenzéki Kör elnöke, 1848-ban radikális képviselő, augusztus végétől a Batthyány-kormány, később az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a Szemere-kormány párizsi megbízottja volt. 1849 tavaszán Párizsban román és lengyel emigránsokkal tárgyalt Magyarország föderatív átszervezéséről. A magyarországi nemzetiségi igények elfogadásában kortársai közül ő volt kész a legtöbb engedményre. 1859-től a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjaként szorosan együttműködött Kossuthtal. 1860-ban Drezdában a szász hatóságok letartóztatták és kiadták Ausztriának. 1861-ben a Határozati Párt vezetőjeként vett részt az országgyűlésen, de miután pártjának többsége kihátrált mögüle, 1861. május 7-én öngyilkos lett.

magyar kormány 1849 májusában már szövetségi ajánlatot tett a török kormánynak, sőt, akár az Oszmán Birodalomba való betagolódást is felvetette.) Kossuth úgy vélte, hogy a belső nemzetiségi problémákat úgy lehetne megoldani, ha Magyarország megyei felosztását lehetőleg a nemzetiségi megoszlás szerint végeznék el. Ez szintén Magyarország belső föderációjának irányába mutatna – anélkül, hogy az ország területi egységének megbontását jelentené. Azaz Kossuth a területi integritás védelmében nem csökkenteni akarta Magyarország területét, hanem a szomszédos államok csatlakozásával kívánta biztosítani a nem magyarok lakta vidékeket az elszakadás ellen.

1851 elején a párizsi magyar emigránsok is folytattak tárgyalásokat az ott lévő román emigránsokkal a lehetséges rendezésről. Ezek során Nicolae Bălcescu egy olyan tervet terjesztett elő, amely megszüntette volna a határokat Magyarország, Erdély és a román fejedelemségek között, s népszavazással döntötte volna el a vegyes (főleg román) lakosságú magyar területek sorsát. A tervet egyedül Teleki fogadta megértéssel, a többség véleményét inkább Andrássy Gyula fejezte ki: *„a maximum, amit talán ki lehetne számukra eszközölni, tudniillik a szegedi pontok”*, azzal, hogy az országgyűlésen is saját nyelvükön szólhatnak; *„ezen túl pedig van az ágyú”.*

Giuseppe Mazzini (1805–1872)

Olasz forradalmár, 1849-ben a Római Köztársaság kormányának elnöke, 1850-ben az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. Kossuth az ő felszólítására írta meg a kütahyai alkotmánytervet.

Vidin látképe
A Török Birodalomhoz tartozó bulgáriai Vidin volt Kossuth emigrációjának első olyan állomása, ahol hosszabb ideig tartózkodott. Itt fogalmazta meg az 1849. szeptember 12-én befejezett vidini körlevelet a magyar diplomáciai ügynökökhöz, amelyben Görgeit árulással vádolta, s amelyben felvázolta a magyar kérdés lehetséges megoldását is.

A kütahyai alkotmánytervben

Kossuth a közigazgatás nemzetiségi alapú átszervezésével kapcsolatos elképzelését 1851 áprilisában dolgozta ki részletesen, s mellékelte azt Giuseppe Mazzinihoz intézett június 19-i válaszleveléhez. A neves olasz demokrata politikus ugyanis a demokratikus erők nagy, általános európai felkelésében reménykedett, s arra kérte Kossuthot, fejtse ki, hogyan kívánja rendezni a magyarok és a nemzetiségek viszonyát. Kossuth pedig nem csupán a nemzetiségi kérdés rendezését célzó elképzeléseit fejtette ki munkájában, az úgynevezett kütahyai alkotmánytervben, hanem felvázolta azt is, hogyan képzeli a függetlenségét visszanyerő Magyarország alkotmányos berendezkedését.

Kossuth szerint az általános választójog még nem biztosítja az egyéni és testületi szabadságjogokat, ha a népfelséget egyedül az országgyűlés képviseli, s ha a kormány túlzottan nagy hatalommal van felruházva. (Ezt Louis Napoléon Bonaparte 1848. december 2-i elnökké választása és az azt követő francia események eléggé bizonyították.) Ezért úgy vélte, hogy a népfelség elvéhez társítani kell az önkormányzat elvét is. Így a törvényhozó és a végrehajtó hatalom országos hatáskörű intézményei csak az állam egészét érintő ügyekben dönthetnének, míg *„az egyén az egyéni jogok körében, a család a családi ügyekre nézve, a község a községi ügyekben s a megye a megyei ügyekben”* képviselné a népfelség elvét. Az egyéni jogokat tételesen kell felsorolni az alkotmányban, s ezeket a törvényhozás nem módosíthatja és nem törölheti el.

A kevert nemzetiségű területeken (mint Magyarország határterületeinek nagy részén) élő nemzetiségek az egyesülési jog alapján *„köz nemzeti egyletbe”* tömörülhetnének, amelynek területi helyett testületi jogai lennének. Így a nemzetiségi érdekképviselet a területi autonómia elvének alkalmazása nélkül is létrehozható. Az egyes községek maguk határoznák meg igazgatásuk nyelvét, ám a kisebbség saját nyelvén intézhetné ügyeit. Ugyanez történne a községek küldötteiből álló megyegyűléseken is. A törvényhozó hatalom az ország lakosainak összessége által választókerületenként választott népképviselők, valamint a megyegyűlések által megyénként kiküldött szenátorok házából állana. A végrehajtó hatalom nem utasíthatná közvetlenül a megyei tisztségviselőket, csak a megyegyűlésekhez intézhetne rendeleteket, amelyek ellen ez utóbbiak kifogással élhetnének.

Kossuth úgy vélte, hogy ezek a biztosítékok elegendőek arra, hogy feleslegessé tegyék Magyarország belső föderalizálását. Ugyanakkor ismét kifejtette, hogy adott esetben hajlandó lenne elismerni Horvátország és Szlavónia különválását. Erdély kérdésében úgy vélte, hogy mivel erdélyi nemzetiség nem létezik, semmi sem indokolja az 1848 tavaszán kimondott erdélyi unió felülvizsgálatát. Viszont – a szászok aggodalmait kiküszöbölendő – megyei hatósággal kívánta felruházni a szász – és a székely – székeket. A szerbek által követelt önálló délvidéki Vajdaság kérdésében úgy nyilatkozott, hogy a szerbek az adott területen még relatív túlsúllyal sem bírnak, s a történeti hagyományok sem indokolják az önálló Vajdaság létrehozását.

A tervnek azonban nem volt komolyabb – és kedvező – visszhangja az érdekeltek körében. A párizsi magyar emigránsok pedig egy nyilatkozatukban *(Kossuth Lajossali összeköttetésünknek alapfeltételei)* kijelentették, hogy nem lehet feladatuk a nemzet jövendő képviselőinek feladatkörébe avatkozva előleges alkotmányt készí-

teni, de ellenzik a nemzeti szupremácia minden megnyilvánulását.

Kossuth 1859-ben ismét elővette a tervezetet, nem véletlenül. Ebben az évben a francia–piemonti–osztrák háborús konfliktus kiéleződése, majd a háború kitörése miatt ugyanis felcsillant a remény, hogy a magyar ügyet sikerül hozzákapcsolni az olasz egység ügyéhez, s ehhez meg lehet szerezni egy elsőrangú európai hatalom, a Francia Császárság támogatását is.

Kossuth az alkotmányterv kidolgozott újabb szövegváltozatában már abba is beleegyezett volna, hogy Erdély lakossága népszavazás útján döntsön az unió fenntartásáról vagy elutasításáról, de fontosnak tartotta, hogy az esetleg önállósuló Erdélyt perszonáluniós kapcsolat fűzze Magyarországhoz – Erdély teljes különválását azonban ekkor is ellenezte. A szerb nemzetiségű lakosságot tömörítő Vajdaság létrehozásába viszont beleegyezett volna. Tervezetének ezt a módosított formáját 1859-ben franciául adta közre Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin francia publicista a magyar forradalom politikai történetéről írott munkájában.

A háború gyors befejezése és a francia támogatás kiesése miatt azonban a terv közzétételének pozitív hatása elmaradt, noha az elkövetkező években a szerb és román vezetőkkel folytatott további tárgyalások alapjául szolgált, sőt, 1860-ban olaszul s még ugyanebben az évben Győrben – igaz, Kossuth neve nélkül – Magyarországon is megjelent. Az 1861. évi országgyűlés előtt és alatt is e terv szolgált volna a magyarországi nemzetiségekkel való megállapodás alapjául, ám a magyar politikai elit nagy része – pártkülönbség nélkül – nem lelkesedett a megállapodás ezen feltételeiért. A hazai nemzetiségek többsége pedig legfeljebb tárgyalási minimumként volt hajlandó elfogadni, de valójában területi autonómiát követeltek.

A Dunai Konföderáció terve

Láttuk, hogy Kossuth már 1850-ben hajlott arra, hogy Magyarország egy Duna menti konföderáció részeként teremtse meg önállóságát. Sőt, ilyen terv már a magyar jakobinusok programjában is felvetődött, nyilván nem függetlenül attól a felismeréstől, hogy egy mégoly jelentős állam is könnyen elveszhet, ha nálánál erősebb és mohó szomszédok veszik körül – ahogy ez Lengyelországgal meg is történt a 18. század végén. Sőt, 1848-ban a Batthyány-kormány külpolitikai koncepciójában is felvetődött az a – Hajnal István által „nagymagyarnak” nevezett – terv, hogy az Osztrák Császárság német tartományainak az egységes Németországba való beolvadása esetén a birodalom központja Magyarországra kerülne, s az így létrejövő államalakulat magához csatolhatná a román és szerb fejedelemségeket is.

1862 tavaszán az olasz királyi udvarban olyan tervek születtek, amelyek egy újabb görög felkelés kirobbantásával kívánták átrendezni a balkáni erőviszonyokat s a félszigeten befolyáshoz juttatni az olasz monarchiát. E terv megvalósíthatósága érdekében kívánatosnak tűnt a többi balkáni ország együttműködésének biztosítása is. A görög mozgalom kiszemelt vezére Garibaldi lett volna.

E terv előkészítését szolgálta volna a fiatal mazziniánus újságíró, Marco Antonio Canini balkáni utazása is. Ca-

Kütahya látképe

A török kormányzat 1850 januárjában állapodott meg Ausztriával és Oroszországgal arról, hogy a legveszélyesebbnek ítélt, át nem tért menekülteket a kis-ázsiai Kütahyába internálják. Kossuth és társai kérésére még jó néhányan csatlakozhattak a Kis-Ázsiába tartókhoz, így február 15-én összesen 45-en indultak el. A többiek részben hátramaradtak Sumlában, részben – Isztambulon keresztül – igyekeztek külföldre jutni. Az internáltak 46 napi utazás után, 1850. április 12-én érkeztek meg Kütahyába. Kossuthot és kísérőit az itteni laktanyában szállásolták el. Az internáltak létszáma 1850. december végéig összesen 113 főre növekedett. Kossuth itt írta meg híres alkotmánytervét Magyarország jövendő politikai berendezkedéséről.

nini a balkáni s általában az elnyomott népek felszabadításának őszinte híve volt, és fontosnak tartotta ezek együttműködését is. Ezért kereste fel Klapka Györgyöt, s kérte arra, hogy vázoljon fel neki egy olyan tervet, amelynek birtokában Bukarestben a magyar–román szövetség megteremtéséről tárgyalhatna. Klapka már korábban, a krími háború idején írott könyvében is foglalkozott a Duna menti népek szövetségét célzó tervezettel, s örömmel fogadta Canini felkérését. 1862. április 15-én Torinóban fejezte be elképzeléseinek papírra vetését, majd április 27-én Pulszky Ferenc is ellátta azt az egyetértését tanúsító záradékkal.

Canini e terv birtokában kereste fel Kossuthot, hogy az ő aláírását is megszerezze hozzá. Kossuth azonban nem volt hajlandó aláírni, ellenben szívesen elbeszélgetett Caninivel Klapka tervéről. E beszélgetés lényegét Canini írásba foglalta, s azt Kossuth ellátta kézjegyével. A dunai konföderációs tervezet tehát nem Kossuth önálló munkájaként, hanem Klapka tervezetéhez fűzött reflexióként született, még ha később jóval nagyobb nyilvánosságot kapott is, mint az utóbbi. Alapvetően tárgyalási alapnak szánták, nem pedig egy kiérlelt politikai koncepció megfogalmazásának.

A tervezet három lényeges ponton különbözött Kossuth 1850. évi terveitől. Valószínűleg az orosz és német semlegesség biztosítása érdekében mellőzte a cseh és lengyel csatlakozás kérdését. Feladta azt az elképzelést, hogy a konföderáció fővárosa Magyarországon legyen. Végül népszavazás útján kívánt dönteni arról, hogy Erdély egyesüljön-e Magyarországgal vagy sem, bár a két ország közötti kapcsolatot perszonális unió formájában mindenképpen fenn akarta tartani. E pontok mindegyike megtalálható a Klapka-féle tervezetben is, tehát nem annyira Kossuth egyéni kezdeményezéséről, mint a magyar emigráció közös álláspontjáról beszélhetünk.

A Kossuth által aláírt tervezet lényege az volt, hogy a Dunai Szövetség Magyarországból, Erdélyből, Romániából, Horvátországból és – ha *„a keleti kérdés a keresztyén népek függetlenségével találna megoldatni”* – Szerbiából, illetve a többi délszláv országból állhatna. Kossuth úgy vélte, hogy például Dalmácia csatlakozását népszavazással kellene eldönteni. Közös lenne *„a szövetségi terület oltalma, a külpolitika, a külképviselet, a kereskedelmi rendszer, oda értve a kereskedelmi törvényhozást, a vám, a fő közlekedési vonalak, a pénz, a súlyok és a mértékek”*. Ugyanígy a szövetségi hatóság szabályozná a szárazföldi és tengeri haderőre, a várakra és hadikikötőkre vonatkozó kérdéseket. Az egyes államok nem küldhetnének saját képviselőket a külhatalmakhoz.

A törvényhozás állhatna egy vagy két kamarából. Ha az utóbbi következne be, a képviselőházat az egyes államok népessége arányában választanák, a szenátusban az államok azonos számú szenátorral képviseltetnék magukat. (Kossuth ezzel az amerikai mintát kívánta követni.) A végrehajtó hatalmat a szövetségi tanács gyakorolná,

Kossuth és kísérete elindul Kütahyából 1851. szeptember 1-jén

Kossuth 1851. április végén kapta a hírt, hogy az Amerikai Egyesült Államok egy hadihajót küld azon emigránsok elszállítására, akik az Egyesült Államokban akarnak letelepedni. A török hatóságok örültek ennek az ajánlatnak, az osztrák követség azonban mindent megtett annak érdekében, hogy minél több emigráns minél hosszabb ideig maradjon még Kütahyában. A szultán végül is úgy döntött, hogy 1851 szeptemberéig valamennyi emigráns internálását megszünteti. Az osztrák követnek csak azt sikerült elérnie, hogy utoljára Kossuth és a legveszélyesebbnek ítélt menekültek szabaduljanak.

Klapka György (1820–1892)
A szabadságharc tábornoka, Kossuth és Teleki mellett a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja. Már az 1853–55. évi krími háború idején felvázolta egy dunai szövetség tervét, Kossuth 1862-ben az ő tervezetére reflektálva fogalmazta meg a maga elképzeléseit.

amelyet az egy-, illetve kétkamarás törvényhozás választana. A szövetség hivatalos nyelvét a törvényhozás határozná meg, de az egyes államok maguk választanák meg saját nyelvüket. A szövetségi kormányzat székhelye váltakozva Pesten, Bukarestben, Zágrábban és Belgrádban lenne. A kormányzat székhelyéül szolgáló állam feje egyben az államfői tisztet is betöltené. Az egyes államok belső kormányzatukban teljes önállóságot élveznének, de alkotmányuk nem ellenkezhetne a szövetség által szentesített elvekkel.

Az egyes államok belső kormányzatát illetően Kossuth a kütahyai alkotmánytervben kifejtett elveket tartotta követendőknek. A tervezetet Kossuth egy lírai hangvételű figyelmeztetéssel zárta: *„Minden egyes aldunai nemzet, ha sikerülne is maga köré gyűjtenie most máshová tartozó fajrokonait, legfölebb másodrendű államot alkothatna, melynek függetlensége örökös veszélyben forogna, s mely szükségképp alárendelve volna idegen befolyásoknak. De ha a magyarok, délszlávok és románok a fönnebbi tervet fölkarolják, elsőrendű, gazdag és hatalmas állam lesznek 30 millió lakossal, mely sokat fog nyomni Európa mérlegében."*

Kossuth e tervezetet megküldte Helfy Ignácnak, a milánói *L'Alleanza* című lap szerkesztőjének azzal, hogy a benne foglalt eszmét népszerűsítse. Helfy azonban nem elégedett meg az eszme népszerűsítésével, hanem a lap május 18-i számában szó szerint, Kossuth aláírásával leközölte a teljes szöveget.

A „Fölvilágosítások"

Kossuth ugyan felháborodott az eljáráson, de mást nem tehetvén, sietett megírni a Dunai Konföderáció tervezetéhez kiegészítő felvilágosításait, amelyeket aztán Helfy a lap június 1-jei számában közzé is tett. A *Fölvilágosítások a Dunai Konföderáció Projektumához* című írásában Kossuth részletesen értelmezte az egyes pontokat.

Az államforma kérdésében úgy vélte, hogy Magyarországnak királyt kell választania, méghozzá olyat, aki katolikus, és akinek dinasztiája nem fenyegeti abszolutisztikus és beolvasztó törekvésekkel az országot. Ez azt jelentette, hogy Kossuth nem egy szomszédos állam, hanem valamelyik nyugateurópai ország dinasztiájára gondolt. A konföderáció fenntartásáról úgy vélte, hogy a szövetséget időről időre felül kellene vizsgálni, s a távozni kívánó államoknak meg kellene engedni a kilépést. Mindezt ellenpéldaként hozta fel az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, amely nem konföderáció, hanem unió, s amely nem önálló állami léttel bíró országok szabad társulása, hanem volt gyarmatok felbonthatatlan szövetsége.

A hadsereg kérdésében kifejtette, hogy az egyes államok kontingensét a szövetségi szerződés szabná meg, de az egyes államok ezen felül is tarthatnának fegyveres erőt. Békeidőben a szövetséges államok egyikének fegyveres ereje sem tartózkodhatna a másik területén, s a szövetségi kormányzat sem vonhatná ki onnan a saját fegyveres erőt. A szövetségi erődök körét a szövetségi kormányzat szabná meg, de ezekben csak háború esetén tartózkodhatna másik szövetségi állam katonasága.

A szövetségnek lenne közös zászlaja, de emellett az egyes államok is megtarthatnák a magukét. A külképviseletekre nézve Kossuth pontosabban fogalmazta meg a véleményét. Kifejtette, hogy az önálló külképviselet tilalma csak a szövetségi ügyekre vonatkozna, de az egyes államok saját különleges érdekeik képviseletére saját követeket is küldhetnének.

Pulszky Ferenc (1814–1897)
Reformpolitikus, 1848-ban a pénzügy-, majd a külügyminisztérium államtitkára, képviselő, 1848. december elejétől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. 1849. január elején külföldre távozott, előbb Párizsban, majd Londonban tevékenykedett, 1849 májusától a Szemere-kormány londoni megbízottja volt. Az emigrációban Kossuth egyik legbizalmasabb munkatársának számított, ő látta-mozta a Dunai Konföderáció Klapka által felvázolt tervét. 1867-ben, hazatérése után szembefordult Kossuthtal, és Deákhoz csatlakozott.

A szövetségi törvényhozás tagjait Kossuth az egyes államok törvényhozása által választandóknak vélte. A szövetségi végrehajtó hatalom döntéseit az egyes államok kormányainak kellene végrehajtaniuk. A szövetség hivatalos nyelvének Kossuth a franciát javasolta. (Nyilván azért is, mert ez volt a diplomácia nyelve, s mert így egyik állam sem érezhette megsértve magát.) Kossuth a szövetség változó székhelyei közé sorolta még Kolozsvárt is.

A *Fölvilágosítások* külön fejezetben foglalkozott Magyarországgal is. Itt három területre tért ki: a tulajdonképpeni Magyarországra, Erdélyre, valamint *„Horvát-, Tót- és Dalmátországokra"*. Magyarországgal kapcsolatban kifejtette, hogy nem ellenezné a bánsági szerbek lakta határőrvidékből, a titeli csajkás kerületből és a déli vármegyék szerblakta részeiből két szerb megye kialakítását, *„melyekben a szerb nyelv politikailag is érvényesíthessék, más fajoknak s nemzetiségeknek sé-*

Kossuth Lajos 1851-ben, a Kütahyából történt kiszabadulás után

relme nélkül". (Azaz az önálló Vajdaság gondolatát továbbra is elutasította.)

Egyébként kijelentette, hogy *„az ország territoriális integritása s politikai egysége azon határ, melyet a nemzetiségi kérdések elintézésénél szentnek és sérthetetlennek kell tekinteni".* 1848–49. évi álláspontját ismételte meg akkor is, amikor azt írta, hogy *„az országnak nyelvek szerinti feldarabolását s politikai egységének nyelvek szerinti szétszaggatását hongyilkosságnak tartom, s abban részemről soha, de soha és semmi áron részes nem leszek".*

Horvátországgal, Szlavóniával és Dalmáciával kapcsolatban kifejtette, hogy *„saját szabad tetszésöktől függ, akarnak-e a magyar korona irányában annyi jó és balszerencse által megszentelt hétszázados históriai kapcsolatba visszalépni, vagy pedig azt végképp megszakítva, a magyar koronától definitíve elválni".* (Dalmácia gyakorlatilag évszázadok óta nem volt a Magyar Korona része, tehát Kossuth itt egy meglehetősen bizonytalan históriai jogra hivatkozott úgy, hogy közben nagylelkűnek akart látszani.) Úgy vélte azonban, hogy a konföderációs javaslat megvalósulásával mogoldható lenne a horvát–magyar viszony két fontos vitás kérdése, a Muraköz, illetve Fiume hovatartozásának ügye. (A horvátok mindkét területet maguknak követelték, s 1848 óta ténylegesen is birtokolták.)

Ugyanakkor arra figyelmeztette Horvátországot, hogy ha a délszláv népek egyszer a török alól felszabadulnának s önálló államba egyesülnének, az új állam természetszerű központja nem Horvátország, hanem Szerbia lenne. Ha Horvátország csatlakozna ehhez az államhoz, *„nemhogy ő számíthatna a többi komponens részek asszimilációjára, hanem ő volna annak kitéve, hogy nemzeti individualitása abszorbeáltatik".* (A 20. századi horvát történelem alátámasztani látszik Kossuth észrevételét.) Kossuth szerint ez is amellett szól, hogy Horvátország tartsa fenn eddigi államjogi kapcsolatát Magyarországgal.

Végül Erdélyről kijelentette, hogy az *„Magyarország ős-eredeti alkotásának ős-eredeti alkatrésze",* olyan föld, amely *„históriailag, geográfiailag, politikailag, státusgazdászatilag a magyar korona integráns része".* Kossuth kijelentette, hogy Magyarország és Erdély egyesülése ugyanolyan érvényes törvényen alapszik, mint például az erdélyi jobbágyfelszabadítás, s *„még nem hallottam róla, hogy az erdélyi románok közül valaki eme felszabadító törvény érvényességét kétségbe vonta volna".* Úgy vélte, hogy *„míg az osztrák ház uralmat bitorol a magyar korona földterülete felett, az unióhoz ragaszkodni elengedhetetlen hazafiúi kötelesség".* Ám amint Magyarország lerázta az osztrák jármot, Kossuth elképzelhetőnek tartotta, hogy Erdély *„külön autonóm adminisztrációval"* bírjon, ha az e kérdésben megrendezendő népszavazás kétharmados eredménnyel ezt támogatná. Ahhoz azonban még így is ragaszkodott volna, hogy Magyarország és Erdély uralkodója ugyanaz a személy legyen.

A fogadtatás

A konföderációs gondolat fogadtatása enyhén szólva nem volt biztató. Kossuth nemcsak a tőle az emigrációban messze távolodott Szemere Bertalantól kapta meg a magáét (amit egyébként már megszokhatott) a „szellemi szörnyetegnek" titulált tervért, hanem a magyarországi hivatalos és félhivatalos sajtótól is. Még ez sem lett volna baj, hiszen e támadások felérhettek volna egy propaganda-hadjárattal a dunai konföderációs gondolat mellett; ám Kossuth(ék) tervezetét hazai hívei, a volt Határozati Párt tagjai sem igen támogatták. Sőt, a tervezet közzététele felgyorsította eltávolodásukat Kossuthtól és a „hivatalos" emigráns vezetéstől.

A magyarországi nemzetiségi vezetők több rokonszenvet mutattak a ter-

vezettel; a hivatalos román és szerb reagálásokból azonban az derült ki, hogy az számukra legfeljebb tárgyalási minimumként, míg Kossuth részéről maximumként volt elképzelhető. Ez persze nem jelentett volna automatikusan kudarcot, hiszen nagyhatalmi támogatás vagy nyomás esetén nyilván mindkét fél engedett volna.

Csakhogy a terv közzétételének időpontjában ilyen külső kényszer nem létezett, s a nagyhatalmak egyike sem gondolt a térség ilyen radikális átrendezésére, ami természetszerűleg felgyorsította volna az Oszmán Birodalom felbomlását. A tervezet pedig – a külpolitikai körülmények gyors megváltozása miatt – csakhamar le is került a napirendről. Ioan Cuza román fejedelem kijelentette, hogy nem hajlandó olyan akciókat támogatni, amelyek sérthetik Ausztria vagy az Oszmán Birodalom érdekeit, ezért aztán az olasz kormányzat is visszavonulót fújt.

Kossuth híveinek egy része – köztük például Vukovics Sebő volt igazságügyi miniszter – úgy vélte, jobb lenne csöndben elejteni az egész tervezetet. Kossuth azzal érvelt a terv védelmében, hogy ha megindul a Magyarország felszabadítását célzó háború, fontos, hogy az országba érkező hadsereg, amelynek nemzetiségi területeken kell áthaladnia, barátságos fogadtatásban részesüljön. Azt is felhozta, hogy a terv még csak terv, nem szerződés, s az egyedül őt, Kossuthot kötelezi, nem az országot. Az érvelés már csak azért is érdekes volt, mert Kossuth addigi emigrációs működése során érzékenyen ügyelt annak a látszatnak a fenntartására, hogy Magyarország ügye és az ő személye egy. Ebben a helyzetben némileg zavart keltő volt magánvéleménynek nyilvánítani egy, az ország, sőt a térség jövőjére vonatkozó tervezetet.

A terv elleni legfőbb ellenérv természetesen az volt, amit többek között a képlékeny jellemű Kecskeméthy Aurél is kifejtett a hazai sajtóban, hogy ti. az osztrák–magyar kiegyezésért Magyarország jóval kisebb árat lenne kénytelen fizetni, mint amit a nemzetiségek követelnek, *„s ügyetlen forradalmáraink megadni készek lennének”.*

Üzenet a jövőnek

A dunai konföderációs terv volt Kossuth utolsó olyan, részletesen kidolgozott koncepciója, amely magyarok és nem magyarok együttélésére vonatkozott. Kossuth – és az „alaptervet” kidolgozó Klapka – jól látta, hogy a magyar kérdés megoldása nem képzelhető el a térség újrarendezése nélkül, azonban az általa felkínált alternatíva a hazai közvélemény többsége számára nem volt éppen csábító, nemcsak az 1848–49-es polgárháború sokkja miatt, hanem a kulturális-politikai hagyományok miatt sem. Ahogy az egyik kortárs, Podmaniczky Frigyes – korábban maga is a Ha-

Kossuth megérkezése Angliába

Kossuth 1851. október 23-án szállt partra Southamptonban, ahol óriási ünneplő tömeg fogadta. A városházán mondott beszédében már kifejtette a *„beavatkozás a be nem avatkozásért”* elvét. Ennek lényege az volt, hogy Angliának az újrakezdődő magyar szabadságharc esetén fel kellene lépnie az ellen, hogy Oroszország vagy bármely más nagyhatalom beavatkozzon az osztrák fél oldalán a háborúba. Kossuth november 20-ig maradt a szigetországban, s útja egyértelműen diadalmenet volt. Shakespeare munkáin csiszolt angol nyelvű szónoklataival elnyerte a legszélesebb tömegek támogatását, s még a vele nem igazán rokonszenvező újságok is elismerték kiváló szónoki képességeit.

Kossuth Lajos az Egyesült Államokba érkezése után

Kossuth 1851–52 folyamán nagyszabású körutat tett az Egyesült Államokban, és a magyar függetlenségi mozgalom támogatására hívta fel az amerikai közvéleményt.

tározati Párt tagja – fogalmazott: ha már utazni kell, inkább utazik Bécsbe, mint Belgrádba, *„a rácok közé”*.

A felvázolt államszerkezet bonyolultsága (pl. a kritikusok által kipécézett vándorló főváros gondolata, ami még a mai technikai-kommunikációs körülmények között sem tűnik megvalósíthatónak), illetve a magyar integritással kapcsolatos biztonsági garanciák gyengesége (hiszen valamennyi szomszédnak támadhattak területi igényei Magyarországgal szemben) pedig még inkább gyengítette a terv vonzerejét. Hozzáteendő, hogy Kossuth, aki 1867 után annyit támadta a létrejött közösügyi rendszert, a maga tervezetében semmivel sem kevesebb ügyet adott volna a közös kormánynak, mint amennyi az Osztrák–Magyar Monarchiában létezett.

Fontos hangsúlyozni, hogy a nagy ellenfél, Deák Ferenc sem tartotta kizártnak a kossuthi alternatíva megvalósulását – ugyanakkor 1867-ben nem látta a megvalósulás közeli lehetőségét; illetve nem tartotta kívánatosnak az Ausztria felbomlását feltételező átalakulást. Kétségkívül Kossuthra és tervére utalva fogalmazott így 1867. március 28-i beszédében: *„azon politika, mely figyelembe nem veszi a jelent, és egyedül eshetőségekre akar építeni, és pedig oly eshetőségekre, melyek el is maradhatnak, máskép is alakulhatnak, nem célszerű politika.”*

Kossuth egy 1867 elején megjelent cikke szerint a Habsburg-monarchia felbomlása feltartóztathatatlan folyamat, s ha Magyarország most Ausztriával köti meg a kiegyezést, akkor e felbomláskor nem természetes szövetségesei, a Monarchia más népei oldalán, hanem azok ellen fog harcolni. Kossuth nem a kiegyezés tényét kifogásolta, hanem azt, hogy az nem önkéntes szövetségen, hanem parancsolt egységen alapul. Természetesen ő is osztotta az orosz és porosz nagyhatalmi terjeszkedési törekvések keltette aggodalmakat, de úgy vélte, hogy ezek ellensúlyozhatók Magyarország, Hor-

vátország, Románia, Szerbia s esetleg Csehország szövetségével.

Úgy vélte, a magyar politika feladata nem a Habsburg Birodalom stabilizálása, hanem éppen felbomlasztása s ezáltal a szomszéd népek szövetségének siettetése. *„Nem arra szólítjuk mi fel Deákot, hogy álljon a forradalom élire. Csak arra szólítjuk fel, segítse a nemzetet: nyitva tartani a jövendő ajtaját."* Kossuth legfontosabb kifogása tehát nem az volt a kiegyezés ellen, hogy az rossz kompromisszumot jelent, hanem az, hogy hosszú távon lehetetlenné teszi más alternatíva érvényesítését. A Deák és a kiegyezés mellett érvelők a külpolitikai viszonyok stabilitására helyezték a hangsúlyt; míg Kossuth e viszonyok változékonyságára.

A Kossuth-emigráció s benne Kossuth által kidolgozott koncepciókat utólag ugyan nyilvánithatjuk illuzórikusnak vagy irreálisnak, de volt és lehetett konkrét és hosszú távú hatásuk. A konkrét hatás – összefüggésben magának az emigrációnak a létével is – a birodalmi politikára történő nyomásgyakorlás volt. Azaz Bécs számára a deáki alternatíva még mindig kedvezőbbnek látszott, mint Magyarország beolvasztásának újabb és újabb kísérleteivel a magyar kérdést állandóan napirenden tartani.

A hosszú távú hatás pedig éppen az 1867-ben létrejött rendszer alternatívájának felmutatása volt. Deák konkrét, helyzethez és időponthoz kötött igazsága nem zárta ki Kossuth figyelmeztetéseinek hosszú távú igazságát. A konföderációs gondolat ébren tartása, a nemzetiségi igények fokozottabb figyelembevételének szorgalmazása arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1867-ben létrejött rendszer nem örök, s a változásra a nemzetnek készülnie kell. Ahogy Szekfű Gyula megfogalmazta az öreg Kossuthról szóló munkájában: Deáké volt a jelen, de Kossuthé a jövő. Igaz, a bekövetkező jövő Kossuth legrosszabb elképzeléseit is felül- (vagy alul)múlta. ◆

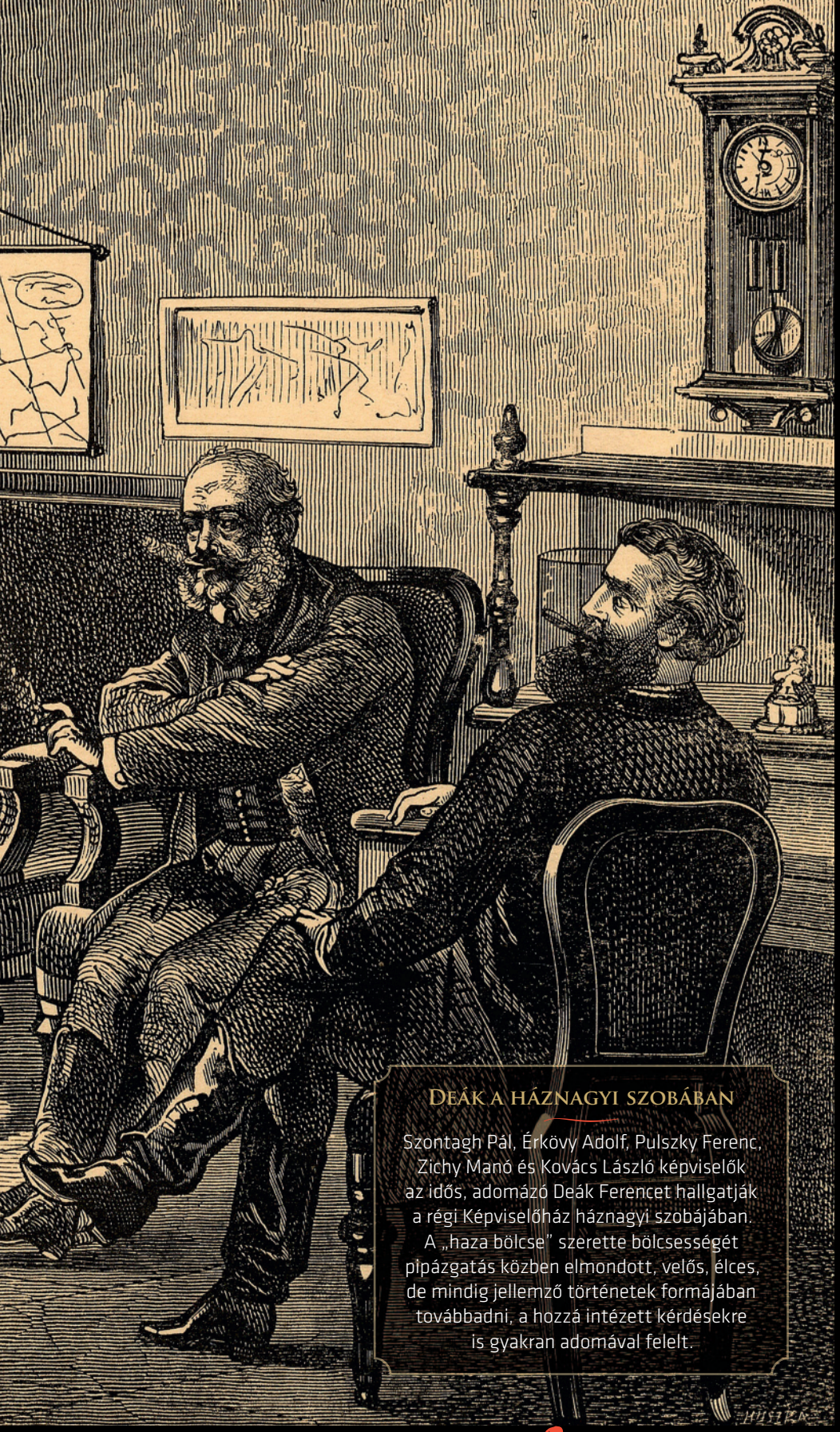
Kossuth megérkezése New Yorkba, 1851. december 6.

Kossuth arra törekedett, hogy páratlan népszerűségét felhasználva az angliaihoz hasonló agitációs körutat tegyen az Egyesült Államokban, s ennek során pénzt gyűjtsön az újraindítandó magyar szabadságharc költségeire. Emellett meg akarta nyerni az Egyesült Államok politikusait is a *„beavatkozás a be nem avatkozásért"* elvnek, tehát aktív világpolitikai, pontosabban európai szerepvállalásra próbálta rábírni azt az államszövetséget, amely a rabszolgakérdés miatt maga is súlyos belső konfliktusokkal küzdött.

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

ABSZOLUTIZMUS VAGY RÖGÖS ÚT

Deák a háznagyi szobában

Szontagh Pál, Érkövy Adolf, Pulszky Ferenc, Zichy Manó és Kovács László képviselők az idős, adomázó Deák Ferencet hallgatják a régi Képviselőház háznagyi szobájában. A „haza bölcse" szerette bölcsességét pipázgatás közben elmondott, velős, élces, de mindig jellemző történetek formájában továbbadni, a hozzá intézett kérdésekre is gyakran adomával felelt.

A kiegyezést megelőző években a Deák fémjelezte mérsékelt politikai elit arra buzdított, hogy a magyarság ne kezdjen reménytelennek tűnő harcot, ne dédelgessen csalfa álmokat, hanem az aktuális helyzetből hozza ki a lehető legjobb kompromisszumot – ezen törekvésüket pedig siker koronázta.

Azon, persze, hogy a kiegyezés megvalósult formája az elérhető maximum volt-e, természetesen lehet vitázni, ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy az 1867-et követő évtizedek páratlan gazdasági és kulturális fejlődést hoztak, valamint a magyarság Kárpát-medencén belüli pozícióinak fokozatos erősödését eredményezték.

Mindehhez azonban rögös út vezetett, az 1850–60-as években korántsem volt egyértelmű, hogy a történelem folyama a Habsburg-dinasztia és a magyarság között megegyezésbe vagy újabb konfrontációba fog-e torkollni.

ALKOTMÁNYOSSÁG?

A KIEGYEZÉSIG

Az ifjú Ferenc József császár 1853-ban magyar huszártábornagyi egyenruhában, a magyar koronázási jelvényekkel
A szabadságharc végóráiban Szemere Bertalan és közvetlen munkatársai által Orsova határában elásott koronázási ékszereket a császáriak szinte azonnal keresni kezdték, a rejtekhely leírását azonban csak 1853-ban sikerült megszerezni Kempen rendőrminiszternek egyik magyar kémje, Wargha István segítségével. Az erősen megrongálódott ékszereket rejtő ládát végül 1853. szeptember 8-án találták meg.

Hogyan lehetne a nacionalizmus évszázadában egyben tartani a soknemzetiségű – tizenegy nagyobb nemzet által lakott – Habsburg Birodalmat úgy, hogy nagyhatalmi állása is megmaradjon? A kérdésre sürgető volt választ találni Bécsben, mert az 1848-as forradalmi hullám kis híján elsöpörte a Habsburgok évszázados uralmát a Duna-medencében. Az 1849–1867 közötti időszakot egyfajta útkeresésként is értelmezhetjük, ugyanis Ausztria vezetői több alternatíva közül választhattak. Az egyik politikai koncepció szerint egy etnikailag ennyire tarka birodalmat csak erős centralizációval lehet egyben tartani, míg a másik irányzat a föderalizmus valamelyik – tartományi vagy nemzeti alapon szervezett – formáját tartotta célravezetőnek. Az egyik tábor – elsősorban az osztrák-német polgárság – alkotmányossággal, a másik – az udvar, a katonai körök és a bürokraták – abszolutizmussal kívánta párosítani a központosítást. Ezzel szemben a magyar ókonzervatívok, majd az 1860-as évektől már a szélesebb politikai elit által ajánlott alternatíva a két egyenjogú állam szövetsége, azaz a dualizmus volt.

Janus-arcú rendszer

A legyőzött, alávetett Magyarországon az 1850-es években nem volt lehetőség nyilvános politizálásra. A magyar szabadságharc leverésével az egész birodalmat sikerült lecsendesítenie az ifjú I. Ferenc József császárnak és nagy hatalmú miniszterelnökének, Felix zu Schwarzenberg hercegnek. A Habsburg Birodalmat az 1849. márciusi olmützi alkotmány értelmében szervezték újjá: a jogait bécsi értelmezés szerint „eljátszó” Magyarországot koronatartományokra és kerületekre bontva betagolták az egységesen kezelt Osztrák Császárságba. Ám az olmützi alkotmány bármilyen „csökevényes” volt is, mégiscsak alkotmány volt.

MEGTORLÁS

Még folytak a harcok 1849 nyarán, amikor kezdetét vette a „lázadás” megtorlása. A haditörvényszékek hozzávetőleg 500 halálos ítéletet hoztak, ezek közül mintegy 150-et hajtottak végre, a többit várfogságra változtatták. Október 6-án Aradon kivégezték a 13 honvéd főtisztet, valamint Pesten Batthyány Lajos grófot. A volt honvédseregből 40-50 ezer főt besoroztak a császári haderőbe, 1850-ben azonban már sokat leszereltek közülük, illetve lehetővé tették a szolgálat pénzbeli megváltását is. A hosszú várfogságra ítéltek száma elérte az 1200-at, az 1852-ben, 1854-ben és 1857-ben kelt amnesztiarendeletek azonban lényegesen csökkentették ezt a számot. 1859-ben szabadlábra helyezték az utolsó elítélteket is, akik zárolt birtokaikat is visszakaphatták.

A Habsburg Birodalom polgári népességének megoszlása nemzetiség szerint az 1850/51-es népszámlálás adatai alapján
Osztrák-német | 21,54%
Cseh, morva, szlovák | 16,02%
Olasz, ladin, friauli | 15,42%
Magyar | 13,49%
Ruszin | 8,04%
Román | 6,79%
Lengyel | 5,61%
Szerb | 3,92%
Horvát | 3,62%
Szlovén | 3,19%
Egyéb | 2,36%

Az olmützi alkotmány az egyéni állampolgári jogok tekintetében liberális szellemű volt, biztosította például a törvény előtti egyenlőséget, és az összes feudális jellegű alárendeltséget eltörölte. Az államszervezet tekintetében azonban az alkotmányosság csak igen korlátozottan érvényesült. Rendelkezett ugyan törvényhozó testületről, ám ezt sosem hívták össze, s az uralkodó hatalmának egyértelmű túlsúlyt biztosított.

A császár és a Schwarzenberg-kormány számára azonban még ezek a névleges kötöttségek is elfogadhatatlanok voltak. 1851. december 31-én a szilveszteri pátens tudatta az alattvalókkal, hogy a császár hatályon kívül helyezi az olmützi alkotmányt, és a saját kezébe veszi a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat is. Ezzel kezdetét vette a neoabszolutizmus évtizede, amelyet a rendszert fémjelző Alexander Bach belügyminiszter után gyakran Bach-korszaknak is nevezünk. Schwarzenberg 1852. április 5-i halála után Ferenc József nem nevezett ki új miniszterelnököt, s a kormány gyakorlatilag nem volt egyéb, mint a császár tanácsadó testülete.

Míg politikai téren a neoabszolutizmust a forradalmat követő önkényuralmi reakció, addig gazdasági-társadalmi szempontból modernizációs szándék vezérelte. Bár az önkényuralmi rendszer az egész birodalom – s benne Magyarország – gazdasági és társadalmi modernizációjára törekedett (például a céhek eltörlése, a belső vámhatárok felszámolása, a köztehervíselés megvalósítása, a jobbágyfelszabadítás befejezése, szakszerű népszámlálások lebonyolítása stb.), ez a berendezkedés magyar szempontból természetesen teljesen elfogadhatatlannak számított. A Deák Ferenc és Eötvös József fémjelezte, Magyarországon maradt liberális politikusok köre a fegyveres ellenállás gondolatát egyértelműen elvetette, azt további katasztrófák előidézőjének tartotta. A jogfolytonossághoz, az ország 1848 tavaszán kiharcolt törvényes jogaihoz viszont ragaszkodtak, bíztak benne, hogy a nemcsak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Birodalomban népszerűtlen neoabszolutista rendszer magától is megbukik, és akkor majd eljön a cselekvés ideje.

Alexander von Bach báró (1813–1893)

A polgári származású ügyvéd 1848-ban csatlakozott a bécsi forradalomhoz, több kormányban is viselt miniszteri tisztséget, azonban már ekkor sem volt a demokratikus eszmék híve. Igazságügyi, majd belügyminiszterként tökéletesen megtestesítette a neoabszolutizmus Janus-arcúságát, igyekezett előmozdítani a birodalom közigazgatási, gazdasági, igazságügyi modernizációját, viszont egy erősen centralizált, egységes, osztrák-német vezetésű államban gondolkodott. 1859-ben, az észak-itáliai vereség után távoznia kellett posztjáról.

Neoabszolutizmus és passzív ellenállás

Bár Deák Ferenc sosem hirdette meg a passzív ellenállást, magatartását sokan így értelmezték. Anton Schmerling birodalmi igazságügyi miniszter ugyanis 1850 tavaszán felkérte, hogy vegyen részt az új magánjogi kódex elkészítésének munkálataiban. Deák azonban válaszában leszögezte: *„a közelmúlt idők gyászos eseményei után oly állapotok között, melyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános ügyekben közreműködhessek”.* Miután Deák levelét leközölte egy bécsi lap, ezt többen a passzív ellenállásra való buzdításként értelmezték. Kehidai birtokát Deák 1854-ben eladta Széchenyi Istvánnak, aki cserébe nagyvonalú életjáradékot biztosított az egyébként igen puritán természetű Deák számára. Deák ezt követően Pestre, az Angol Királynő szállóba költözött, s kis lakosztálya fontos találkozóhellyé vált. (Deák egykori szobájának berendezése napjainkban is megtekinthető a Nemzeti Múzeumban.)

A passzív ellenállást azonban csak a jómódú, anyagilag független birtokosok engedhették meg maguknak. A 19. század végére viszont a korábbi, önkényuralmi rendszerrel szembehelyezkedő passzív ellenállás valóságos nemzeti mítosszá vált. *„A passzív ellentállásnak az értékét nálunk némileg túlbecsülték, másrészt meg nem is volt ez annyira általános, mint magunkkal elhitetni szeretnénk”* – állapította meg 1911-ben a jeles publicista Halász Imre. Az újabb kutatások is arra mutattak rá, hogy az 1848 előtti tisztviselői kar túlnyomó része az 1850-es években is a helyén maradt, ez különösen megyei és járási szinten figyelhető meg.

1849–1853 között a megyék és járások hivatali apparátusában a „Bach-huszároknak” mindössze 23-25%-a érkezett a birodalom Magyarországon kívüli területeiről, és ők is főként a nemzetiségi vidékeken nyertek alkalmazást. Ez az arány a Főkormányzóság és más központi hivatalok esetében viszont már 40% körül volt. Az 1848-as vagy még régebbi hivatalnokok helyükön maradását elősegítette, hogy a katonai és polgári teljhatalommal felruházott Haynau már 1849 decemberében és 1850 januárjában jelentősen enyhítette a korábbi tisztviselők igazolási eljárását. Közel száz esetben mutatható ki, hogy hivatásos katonatisztek, akik a szabadságharc alatt honvédségi kötelékbe léptek át és emiatt nem térhettek vissza a császári hadseregbe, megélhetés nélkül maradva kénytelenek voltak a Bach-adminisztrációban állást vállalni.

Johann Kempen von Fichtenstamm báró (1793–1863)

Haynau ajánlására 1849-ben Ferenc József őt nevezte ki a csendőrség főfelügyelőjévé, amit az önkényuralmi rendszer egyik fő támaszává fejlesztett. 1852-től kezében összpontosult valamennyi rendészeti szerv vezetése, ezeket kivonták Bach belügyminisztériuma alól. Emellett Kempen 1851-től Bécs katonai parancsnoka is volt. Bach, a rettegett rendőrminiszter mellett a neoabszolutizmus emblematikus alakjának számított, ezért a rendszer 1859-es megrendülése után Ferenc József mindkettőjüket felmentette.

Az Októberi diploma és a Februári pátens

A neoabszolutizmus rendszere az 1850-es évek végére megroppant, az amúgy is súlyos gondokkal küszködő államháztartás az 1857-es gazdasági válság következtében kritikus helyzetbe került. Önmagában a folyamatosan ürességtől kongó kincstár még nem győzte meg Ferenc Józsefet a változtatás szükségességéről, az 1859-ben

A „Bach-huszárok” egyenruhájának tervezete, 1852

A Bach-korszak tisztviselőinek az egész birodalomban az illető tartomány jellegzetes viseletét kellett hordaniuk, Magyarországon ezért nevezte el őket a köznyelv Bach-huszároknak. A köztudatban elterjedt állásponttal ellentétben azonban a magyarországi politikai igazgatás alkalmazottainak a korszakban mindössze egynegyede érkezett Magyarországon kívülről, őket is a nemzetiségi vidékeken alkalmazták.

Anton von Schmerling lovag (1805–1893)

A liberális érzelmű Schmerling 1848 márciusában csatlakozott a bécsi forradalmárokhoz. Ezután a frankfurti német alkotmányozó nemzetgyűlésben képviselte Ausztria érdekeit, július 15-től birodalmi külügyminiszter volt. 1849-ben visszatért Ausztriába, a Schwarzenberg-kormány igazságügyi minisztere lett, nem értett azonban egyet a kabinet abszolutista irányával, ezért 1851 elején lemondott. 1860. december 3-án Ferenc József államminiszterré nevezte ki azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki egy mérsékelten szabadelvű összbirodalmi alkotmányt. Ez lett a *Februári pátens*, amelyet az osztrák centralisták ünnepeltek, azonban a magyarok, a horvátok, az olaszok, később a lengyelek és a csehek is elutasítottak. 1865-re egyértelművé vált az alkotmányos összbirodalmi centralizáció kudarca, ezért július 27-én lemondott.

Észak-Itáliában elszenvedett háborús vereség – amelynek következtében le kellett mondani Lombardiáról – azonban már igen. A császár változtatásokat ígért, menesztette a közvélemény szemében leginkább gyűlölt Alexander Bach belügy- és Johann Kempen rendőrminisztert.

Ferenc József az 1860 őszén kiadott *Októberi diplomá*val megtette az első lépést az alkotmányosság felé – igaz, ezt ő egyben az utolsó lépésnek is szánta. Édesanyjának, Zsófia főhercegnének azt írta, hogy ugyan *„valami parlamentáris életet fogunk kapni, de a hatalom az én kezemben marad, és az egész jól fog illeni az osztrák viszonyokhoz”*. A birodalom népei persze kevesellték és nem is fogadták el az *Októberi diplomát*, legfőképp a magyarok, pedig az éppen a magyar ókonzervatív arisztokraták mentőötlete volt. A magyar közvélemény azonban nem az ókonzervatívokra, hanem Deákékra figyelt.

A Széchen Antal gróf által megfogalmazott tervezet lényegében a birodalom 1848-as forradalmak előtti szerkezetét állította volna helyre: a beligazgatást, a bíráskodást, valamint a vallás- és oktatásügyet az egyes országok és tartományok jogkörébe utalta, minden egyéb ügyet a birodalom központi kormányszervei intéztek volna egy közös törvényhozó testület (birodalmi tanács) közreműködésével. Magyarországon visszaállították volna az 1848 előtti kormányszerveket (Helytartótanács, Kancellária), minden szinten a magyart jelölte meg hivatalos nyelvként, s az addig külön tartományként irányított Szerb Vajdaság újra magyar közigazgatás alá került volna.

A széles körű és kitartó ellenállás hatására Ferenc József csavart egyet az *Októberi diplomán*, és – az időközben államminiszterré kinevezett Anton Schmerling tanácsára – 1861 februárjában kibocsátotta a *Februári pátens*t, amely tervezet elsősorban az osztrák-német polgárság igényeinek felelt meg, erős centralizáció érvényesült benne, félliberális alkotmányossággal. A miniszterek nem a törvényhozásnak, hanem az uralkodónak tartoztak felelősséggel, a bécsi központi birodalmi tanács (Reichsrat) alsóházába pedig az egyes tartományok delegáltak volna képviselőket, a 343 tagból Magyarország 85, Horvátország 9, Erdély 26 főt.

Az 1861-es országgyűlés

Miután Ferenc József – annak érdekében, hogy elfogadtassa a *Februári pátens*t és megválasztassa a birodalmi tanács küldötteit – a magyar országgyűlést is összehívta, az országban újra felpezsdült a (nyilvános) politikai élet. A hercegprímás elnöklete alatt tartott esztergomi értekezlet döntése nyomán az 1848-as választójogi törvények alapján tartották meg a választásokat, és 1861. április 6-án Pesten megnyílt az országgyűlés. A birodalmi kormányzat

Deák Ferenc (1803–1876)

A Batthyány-kormány igazságügyi miniszteréként próbálta a bécsi udvar és a magyar kormány közötti ellentéteket tárgyalás útján feloldani, Jellačić támadásával azonban a fegyverek vették át a főszerepet, Deák a kormány többi tagjával együtt lemondott. 1849. január elején az országgyűlés békedelegációt küldött Windisch-Grätzhez, amelynek Deák is tagja volt. A misszió sikertelenségét követően Deák márciusig a megszállt Pesten maradt, közben sikertelenül próbált eljutni Debrecenbe, végül hazatért kehidai birtokára. Mivel távol maradt az események fősodrától, nem kompromittálódott Bécs szemében. Bár hadbíróság elé idézték, felmentették, így a jövő emberévé válhatott.

gyengeségét érezve az országgyűlést megelőző évben az országban jelentős mértékben felerősödött a forradalmi hangulat. Az 1859-ben kiadott protestáns pátenst a központi kormányzat a magyar protestánsok kitartó, határozott ellenállása miatt 1860. április 15-én visszavonta. Ezekben a napokban, Széchenyi István öngyilkossága (1860. április 8.) után is tömegtüntetésekre került sor. A hazai mérsékeltek mellett azonban ezúttal Kossuth Lajos is azt üzente haza az ellenállási mozgalom vezetőinek, hogy óvakodjanak minden meggondolatlan lépéstől, mert külföldről nem várható támogatás, egy elszigetelt felkelés pedig eleve kudarcra lenne ítélve.

Az országgyűlésben két párt körvonalazódott, a Deák Ferenc irányította Felirati Párt és a Teleki László vezette Határozati Párt. Abban nem volt köztük nézetkülönbség, hogy mind az *Októberi diploma,* mind a *Februári pátens* magyar szempontból alkotmányellenes, azokat vissza kell utasítani és ragaszkodni kell az 1848-as jogfolytonossághoz. Különbség csak az elutasítás formájában (felirat, avagy határozat) volt a két csoport álláspontja között. A magyar királyok és az országgyűlés hagyományos kommunikációs formája a leirat–felirat volt. Az elutasítás határozati formája radikálisabb lépés lett volna, bár jogi szempontból elfogadható, hiszen – Telekiék helytálló érvelése szerint – az 1848-as trónváltás a magyar törvények szempontjából érvénytelen volt. Amennyiben viszont az országgyűlés feliratban válaszol a de jure nem király Ferenc Józsefnek, azzal de facto elismeri Magyarország uralkodójának, így tapintatosan meghagyja a lehetőséget a további kommunikációra. Bár a Határozati Párt rendelkezett többséggel a képviselőházban, Teleki László a döntő szavazás előtti éjszakán, 1861. május 7-én öngyilkos lett. A Határozati Párt – melynek élére Teleki halálával unokaöccse, Tisza Kálmán került – végül nem kockáztatta meg a radikális lépést. Megszervezték, hogy a határozat kisebbségben maradjon, így az országgyűlés Deák felirati javaslatát fogadta el.

A feliratban az alkotmányos állapotok, a jogfolytonosság helyreállítását kívánták mindenféle alkudozás előfeltételeként: *„csak mint független szabad ország akarunk velük, mint független szabad országgal érintkezni”.* Továbbá a parlamentnek felelős kormány kinevezését, a sajtószabadság, valamint az országgyűlés adómegajánlási jogának biztosítását sürgették. Ferenc Józsefre természetesen nem hatott Deákék érvelése, a feliratot elutasította, az országgyűlést pedig augusztus 22-én feloszlatta.

A *Februári pátens*t az akkor külön tartományként kezelt Horvátország is visszautasította, így a zágrábi sabor sem delegált tagokat a Birodalmi Tanácsba. A birodalom többi része viszont igen, így az megkezdte munkáját. Ausztriában tehát 1861-től már nem beszélhetünk Ferenc József neoabszolutizmusáról, mert – igaz, korlátozott hatáskörrel – választott, állandó parlament működött. A magyarországi politikusok számára igen tanulságos volt az 1863–64-es erdélyi országgyűlés Nagyszebenben. Ezt az erdélyi magyarok bojkottálták, mert egybehívását nem tekintették törvényesnek. Távollétükben viszont a szász és a román képviselők elfogadták a *Februári pátens*t, megválasztották követeiket a birodalmi törvényhozásba, törvénybe ik-

TELEKI HALÁLA

Teleki László gróf 1860. november végén magánügyben – kedvesével, özv. Orczy Istvánnéval szeretett volna találkozni – Drezdába utazott. Álnevet használt, a szász hatóságok azonban december 16-án elfogták és átadták Ausztriának. Bécsben Ferenc József elé állították, aki szabadon bocsátotta ugyan, de megeskette, hogy nem utazik külföldre, és átmenetileg tartózkodik a politikától. Főrendként Teleki személyre szóló meghívót kapott az 1861-es országgyűlésre – amit úgy is értelmezhetett, hogy lejárt kényszerű háttérbe húzódásának ideje –, ő azonban inkább képviselővé választatta magát. A Béccsel kötendő alkutól való teljes elzárkózást – az *Októberi diploma* és a *Februári pátens* határozatban történő elutasítását és az országgyűlés önfeloszlatását –, a függetlenségbe és az emigrációba vetett bizalmat képviselte és hirdette az országgyűlésben, valamint a szélesebb nyilvánosságban is.

Tapasztalnia kellett azonban, hogy ez a merev megegyezésellenes álláspont saját pártjában sem feltétlenül élvez többséget, alvezérei (például Tisza Kálmán, Károlyi Ede és Almásy Pál) nem szerették volna kenyértörésre vinni a dolgot, ők is inkább egyezkedni akartak. Telekit leszavazták és arra kényszerítették, hogy határozati formában ugyan, de fogadja el Deák felirati javaslatának alapelveit. Saját pártja erőltetett tehát rá olyan politikát, amelyhez meg kellett volna tagadnia korábbi életét. A május 8-i képviselőházi szavazás előtti estén is erről folyhatott a vita a Szervita téri Teleki-palotában: testvérei és Tisza Kálmán több órán keresztül győzködték Telekit a kompromisszumos megoldás érdekében. A feltehetően zaklatott lelkiállapotban lévő gróf még éjszaka is másnapi beszédén dolgozott, amikor maga ellen fordította pisztolyát.

A drámai körülmények és az időzítés miatt sok kortárs – és nem egy esetben az utókor is – a császári udvar kezét látta Teleki halálában, erre azonban soha semmilyen bizonyítékot nem sikerült felmutatni. Szakszerű rendőrségi nyomozás folyt, amely alapján egyértelmű az öngyilkosság. Ekkor készült először fénykép rendőri helyszínelés során. Bár a jegyzőkönyvet utólag meghamisították – például Tisza Kálmán nem kettő, hanem négy órát töltött a Teleki-palotában –, ez arra vezethető vissza, hogy a Határozati Párt vezetői, valamint Teleki testvérei igyekeztek elhárítani magukról a felelősséget Teleki László mentális összeomlásának előidézéséért.

DEÁK HÚSVÉTI CIKKE
PESTI NAPLÓ, 1865. ÁPRILIS 16.

„[…] *Arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fenntartassanak, mind a Lajtán túli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosíttassék.* […] *Párhuzamosan a magyar alkotmánnyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett a Lajtán túli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állnak ezek ellentétben egymással; azt hisszük, hogy megállhatunk egymás mellett anélkül, hogy egymást abszorbeálni akarnánk.* [Ennek megfelelően] *készek leszünk mindenkor törvény szabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatásának biztosságával összhangba hozni, s a Lajtán túli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani soha nem fogunk.*"

A PRAGMATICA SANCTIO

Ha meghallja a *Pragmatica Sanctio* kifejezést, a legtöbb magyar talán egyből az iskolásként belésulykolt „nőági örökösödés" szóösszetételre asszociál, ami alapvetően helyes is. Ez a magyar alkotmányos fejlődés szempontjából nagy horderejű dokumentum azonban lényegesen több volt, mint a Habsburgok női ága trónöröklési jogának kodifikálása.

Az 1723. évi I–III. törvénycikkeket együttesen nevezte el az utókor *Pragmatica Sanctio*nak, azaz „örök érvényű törvénynek" (először az 1790–1791. évi országgyűlés jelölte ezzel a névvel). Miközben kiterjesztette a trónöröklést a női ágra, azt is szabályozta, hogy a Habsburgok országai *„feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen"* öröklendők és kormányzandók. Emellett megerősítette a magyar rendi alkotmányt is: a király az ország *„jogait, szabadságait, kiváltságait s mentességeit, és előjogait, az alkotott törvényeket s helybenhagyott szokásokat megerősíti és meg fogja tartani".*

A *Pragmatica Sanctio* a következő kétszáz évre a Magyarország és a Habsburgok uralma alatt álló többi terület közötti közjogi kapcsolat alapdokumentuma lett, hiszen Deák is erre hivatkozva vezette le a dualizmus közös ügyeit. 1848 nyarán az osztrák kormány és az udvar is a *Pragmatica Sanctio*ra hivatkozva támadta a Batthyány-kormányt, amiért az önálló külpolitikát folytatott és külön hadsereg szervezésébe fogott. A Batthyány-kormány – amelyben Deák és Eötvös is miniszter volt – ugyanis szabadabban értelmezte a *Pragmatica Sanctio*t, és pusztán az uralkodó közösségén alapuló személyi unióban gondolkodott.

FERENC JÓZSEF TRÓNBESZÉDE | 1865. DECEMBER 14.

„Befejezni jövénk, mit uralkodói kötelességeink érzetétől áthathva megkezdettünk; saját személyünkben és így annál sikeresebben szándékunk eloszlatni azon aggodalmakat, elhárítani azon akadályokat melyek eddig a függő közjogi kérdések elintézését gátolták. […] *a Sanctio Pragmaticában egy kölcsönösen elismert jogalapot választunk kiindulási pontul.* […] *Mi ebben találjuk az önállóság okszerű korlátozását, épp úgy tartalék nélkül elismerjük annak e korlátok közötti jogosultságát. Hasonlóképp érintetlenül kívánjuk fenntartani a Sanctio Prgamaticának a magyar korona épségére vonatkozó határozmányait* […] *egybehívtuk e célból Erdélyi Nagyfejedelemségünk országgyűlését, hogy a Magyarország és Erdély egyesüléséről szóló* [törvénycikkek] *komoly és beható megfontolások tárgyává tétessenek.* […] *Felszólítottuk továbbá Horvát- és Tótországok* [Szlavónia] *gyűlését, hogy eleve gondoskodjék afelől, miszerint e jelen országgyűlésen kellőleg képviselve legyen.* […] *Ez országgyűlés első feladatául kell hogy birodalmunk egyéb országai- és tartományaival közös ügyek tárgyalásának és kezelésének elhatározását sorozzuk.* […] *Szoros összefüggésben, sőt elválhatatlan kapcsolatban áll e kérdés elintézésével az 1848. évi törvények azon részének átvizsgálata, illetőleg módosítása, mely a fejedelmi jogok hatályára és a kormányzat hatáskörére vonatkozik.* […] *Eszközölhető lesz ekképpen, hogy Mi is lelkiismeretünkben megnyugtatva a magyar alkotmányt királyi eskünkkel szentesítvén, föltehessük Szent István apostoli elődünk szent koronáját.* […] *Oly tárgyak ezek, melyek a szellemi s anyagi érdekeket tág körben érintik, s melyeknek célszerű rendezése az ország érzékeny hátránya nélkül továbbra alig halasztható.*"

Eötvös József báró (1813–1871)
Liberális reformpolitikus és miniszter, író, az MTA elnöke. Az 1840-es években Eötvös számított a főrendi táblán szerveződő ellenzék egyik vezérének. Az első felelős kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, azonban végig a birodalmi kormányzattal való együttműködés híve volt, a Batthyány-kormány többi tagjával együtt szeptember 11-én ő is lemondott. Bécsbe, majd Münchenbe távozott, ahonnan 1853-ban térhetett haza. Deák Ferenc mellett ő vált a kiegyezéspárti liberális politikai csoport egyik vezetőjévé. A kiegyezési tárgyalások során végig fontos szerepet játszott, Kossuth emiatt őt is bírálta a Kasszandra-levélben. Az Andrássy-kormányban ismét a vallás- és közoktatásügyi tárcát kapta, ő helyettesítette a miniszterelnököt gyakori távollétei alatt. Megkérdőjelezhetetlen tekintélynek örvendett az ellenzék soraiban is.

tatták a románok nemzeti és vallási egyenjogúságát, és (a magyar és a német mellett) a románt is hivatalos nyelvvé nyilvánították.

A birodalmi centralizációt továbbra is elutasító, a '48-ból egyelőre nem engedő Magyarországon az országgyűlés feloszlatását követően visszatértek az 1850-es évek kormányzati módszerei, igaz, „csak" ideiglenes (provizórikus) jelleggel, amíg – Schmerling szavaival élve – a magyarok meg nem puhulnak.

Kiegyezés – de kivel?

A következő néhány évben szemmel láthatóan a magyar politikai elitben és Ferenc Józsefben is egyre erősebb lett a hajlandóság kompromisszumra. A császárt elsősorban a külpolitikai és katonai kudarcok, a folyamatos belső elégedetlenség és az államháztartás szinte állandó csődközeli helyzete késztette arra, hogy megpróbáljon modus vivendit találni a magyarokkal.

A Deák fémjelezte magyar liberális politikai elit jól mérte fel a nemzetközi helyzetet. Bár Ausztria és az Orosz Birodalom kapcsolata a krími háború (1853–1856) során Ausztria magatartása folytán végzetesen megromlott, ezért egy újabb Magyarországi fegyveres felkelés esetén orosz beavatkozásra bizonyára nem került volna sor, a nyugat-európai hatalmak álláspontja alapvetően nem változott az 1849-es helyzethez képest. Ők egy Oroszországot kellően ellensúlyozó, erős Ausztriában voltak érdekeltek, nem támogatták volna a teljes magyar függetlenséget. Másrészt Deákék Magyarország belső viszonyait, hangulatát is jól mérték fel. Az amúgy sem túl nagy amplitúdóval működő passzív ellenállás is kezdett kifulladni, a reménytelen várakozás az ország modernizációjához szükséges politikai konszolidációra, a gazdasági nehézségek és végül – de korántsem utolsósorban – a nemzetiségek önkormányzati törekvései egyre több magyarban érlelték meg a kompromisszum iránti vágyat.

A nemzetiségi kérdés volt ugyanis mindenféle tervezgetés kulcspontja. A kiegyezést megkötő politikusok mai megítélésekor a közvélekedésben elsősorban azzal az utópisztikus verzióval kell leszámolni, amely szerint a magyarság pusztán önerőből kivívhatta volna a teljes függetlenséget úgy, hogy közben megőrzi hegemóniáját az egész történelmi Magyarország és annak nem magyar ajkú lakosai felett. Ilyen opció hosszabb távon egyszerűen nem létezett. Az 1850-es években a Magyar Királyságban a magyarok aránya 36-38%-ot tett ki. Mindenkiben élénken élt még 1848–49 emléke, amikor nemcsak az osztrákokkal és az oroszokkal, hanem a Délvidéken a szerb, Erdélyben pedig a román felkelők ellen is harcolni kellett. Vagy a Habsburgokkal és Béccsel, vagy a nemzetiségekkel kellett tehát kompromisszumra jutni.

Mindezzel természetesen az emigráció vezetői is tisztában voltak. Kossuth Lajos sokáig a kütahyai alkotmánytervet tartotta a problémára adandó legelfogadhatóbb válasznak, Klapka György és Teleki László azonban hajlandó lett volna még nála is tovább menni, akár a nemzetiségek teljes egyenjogúsítását és az ország föderalizálását is elfogadva. Teleki hazakerülése után is igyekezett korábbi nézeteit képviselni. Ez szerepet játszhatott abban, hogy párttársai közül is sokan elfordultak tőle, mert bár nem szívesen kötöttek volna alkut Ferenc Józseffel, de a nemzetiségekkel még kevésbé.

A magyar politikusok többsége azonban az 1861-es országgyűlés során még igyekezett két vasat tartani a tűzben. Ekkor a nem magyar népek politikai vezetői is készek voltak a meg-

egyezésre, hiszen a neoabszolutizmusban csalódtak, mert korábbi várakozásaikat korántsem elégítette ki. Ahogy akkoriban mondták, 1848-ért ők ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül. A szerbek Karlócán, a szlovákok Turócszentmártonban tartottak nemzeti gyűlést 1861 tavaszán. Viszont mindkét esetben a területi autonómia volt a legfőbb kívánság – éppen az, amit a magyar politikusok többsége a legkevésbé akart megadni. Ettől függetlenül Eötvös József javaslatára a képviselőház egy nemzetiségi törvénytervezet előkészítésére 27 tagú bizottságot állított fel, amelyben 12 nem magyar képviselő is helyet kapott.

A bizottság többsége a nemzetiségi kérdést a klasszikus liberális felfogás szerint, az állampolgári jogegyenlőség alapján szerette volna rendezni, kollektív nemzetiségi jogok és területi autonómia nélkül, első főelvként pedig megállapította, hogy *„Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam históriai fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik”*. A nem magyar ajkúak természetesen teljesen egyenjogú állampolgárok, egyesülési szabadsággal bírnak, nemzetiségi igényeiket azonban csak *„az ország politikai egységének korlátain belül”* érvényesíthetik. Az országgyűlés feloszlatása egyelőre ennek a kérdésnek a rendezését is zárójelbe tette, a kiegyezés után, az 1868. évi nemzetiségi törvény tárgyalásakor viszont merítettek az 1861-es tapasztalatokból, és a törvény preambulumában is kifejtették az egységes magyar politikai nemzet fenti elvét.

Ilyen előzmények után készítette el Ferenc József kívánságára 1862–63 fordulóján Apponyi György gróf, országbíró – több konzervatív arisztokrata közreműködésével – a „kiegyenlítési” tervezetét. Az emlékirat a *Pragmatica Sanctio*ból következő „egyenjogú dualizmus” alapján képzelte el Ausztria és Magyarország jövőjét, közös ügyekkel, amelyeket delegációk útján intéznének, javasolta továbbá felelős magyar kormány kinevezését. A tervezetet a bécsi minisztertanács ugyan ekkor még elutasította, viszont fontos kiindulópont lett a későbbi tárgyalások során. Az ausztriai sajtó és a Birodalmi Tanács is sürgette a kormányzatot a magyarországi alkotmányos állapotok helyreállítására és a tárgyalások megindítására. Különösen a Moritz Kaiserfeld vezette osztrák liberálisok támadták élesen Schmerling Magyarországgal szemben követett politikáját.

Apponyi György gróf (1808–1899)

Konzervatív, aulikus politikus, udvari kancellár, országbíró. A forradalom és szabadságharc során végig hűséges maradt a dinasztiához. Az 1850–1860-as években az 1848 előtti állapotok visszaállítását szorgalmazó ókonzervatív arisztokrata csoport egyik vezére volt, ő nyitotta meg az 1861-es országgyűlést. Ferenc József megbízásából 1863-ra kidolgozta a dualizmus alapján álló kiegyenlítési tervezetét, amelyet akkor még Bécsben sem fogadtak el.

Augusz Antal báró (1807–1878)

1843-tól Tolna vármegye alispánja volt, a szabadságharc alatt visszavonult a közélettől. 1849-végétől a Baranya, Somogy és Tolna megyékből összevont kerület főispánja, 1852-től a budai Helytartósági Osztály alelnöke, Albrecht főherceg, magyarországi főkormányzó bizalmasa volt. 1850-ben bárói címet nyert. Ferenc József megbízásából 1864. december–1865. április között több alkalommal tárgyalt titokban Deák Ferenccel.

Az alkufolyamat kezdete

A bécsi Birodalmi Tanács 1864 novemberében újabb feliratban fordult a kormányhoz a magyarországi alkotmányos állapotok helyreállítása érdekében. Ennek apropóján Deák Ferenccel egyeztetve Eötvös József november 26-án névtelen cikket közölt a bécsi *Wiener Lloyd*ban (november 30-án magyarul is megjelent a *Pesti Napló*ban). Ebben kifejtette, hogy a *Pragmatica Sanctio* alapján *„bizonyos érdekek és ügyek közössége nem tagadható”*, és kilátásba helyezte, hogy *„az 1848-iki törvények bizonyos határozatait, amennyiben ezek a birodalmi érdekekkel ellentétben vannak, módosítsuk”*. Végezetül Deákot idézte, aki szerint *„csak akkor lehetséges a kiegyenlítés, ha Ausztriában Magyarország beolvasztásának szándékától éppúgy megválnak, mint mi a birodalomtól elszakadás szándékát nem tápláljuk”*.

Ferenc József felvette a fonalat, és a következő lépést ő tette meg: 1864 karácsonyán titokban Deák Ferenchez küldte puhatolózni egyik bizalmasát, Augusz Antal bárót. Bár a császár nem fogadta el egyből Deák nézeteit, lehetséges alkualapnak tartotta azokat. Augusz további két alkalommal jött Pestre. Ezzel – egyelőre a színfalak mögött – kezdetét vette a tárgyalás, amelybe idővel Eötvös József, Andrássy Gyula és Lónyay Menyhért is bekapcsolódott. Deák hamarosan a nyilvánosság elé lépett nézeteivel. 1865. április 16-án jelent meg a *Pesti Napló*ban híres cikke, amelyben kifejtette a lehetséges kiegyezés alapelveit, és hangsúlyozta, hogy Ausztria alkotmányossága nem fog csorbát szenvedni a magyar alkotmányosság helyreállításával, sőt a kettő egymást erősíti.

Azt, hogy a gyakorlatban miként képzeli el a kiegyezés megvalósítását, Deák 1865. május elején cikksorozatban fejtette ki a magyar ókonzervatív arisztokraták német nyelvű bécsi lapjában, a *Debatté*ben (a cikksorozatot ténylegesen Ludassy Mór írta a Deákkal folytatott megbeszélések alapján). Eszerint nem Schmerlinggel és a birodalmi kormányzattal, hanem elsősorban az uralkodóval kell Magyarország-

nak megegyezésre jutnia. *„Magyarország királyába veti reményét, s rendületlen bizalommal most is, mint eddig, tőle várja a jövendő üdvét és áldásait.* […] *a Pragmatica Sanctio; ez alapította meg valójában a monarchiát, ez képezi a trón szilárd alapját, és a magyar államjognak ez a legfontosabb biztosítéka,* […] *erejénél fogva engedelmeskednek a monarchia valamennyi országai ugyanazon egy uralkodónak. Az első közös ügy ennélfogva a közös uralkodó háztartása. A Pragmatica Sanctio megszabja a monarchia egyes részei kölcsönös védelmi kötelességét. A monarchia közös védelme kétféle: békés és hadi. A békés a diplomáciai, a hadi a fegyveres erőben áll."* Tehát az uralkodó személyén kívül közös a külügy és a hadügy. *„A diplomáciát, valamint a hadsereget természetesen csak egységesen lehet vezetni, és valamint csak a közös uralkodót képviselhetik külföldön a követek, szintúgy egyedül ő a közös hadsereg legfőbb hadura."* Deákék természetesen az anyagiakról sem feledkeztek meg. *„Ezen közös ügyek ellátására pénz kell. Ebből következik, hogy a közös ügyekre tartozó kiadások, valamint az ugyanezen célra szükséges hitelműveletek szintén közös ügyet képeznek."*

De miként lehetne ezeket a közös ügyeket parlamentáris úton intézni közös parlament nélkül? *„Erre vonatkozólag csak abban értünk egyet, amit nem akarunk, és ez: egy központi nagy parlament* […] *mely szükségképp az autonómia sírjává válna."* Azt javasolják, hogy teljes egyenjogúság mellett mindkét törvényhozás saját kebeléből válasszon egy testületet, amelyet csak arra hatalmaz fel, hogy a közös ügyeket illetően megegyezésre jusson a másikkal – tehát lényegében lefektetik a későbbi delegációk működésének alapelveit. Deákék elengedhetetlen előfeltételnek tekintették a jogfolytonosság tényleges helyreállítását, vagyis az 1848-as jogi alapot, felelős magyar kormány kinevezését.

A „megoldási művelet" folyamatára vonatkozóan Deákék az egyedüli lehetséges sorrendet az alábbiakban jelölték meg. 1. Az országgyűlést az 1848-as törvények és választójog szerint összehívják; 2. az uralkodó az országgyűlést megnyitó trónbeszédben előadja a birodalom új rendjéről alkotott elképzeléseit; 3. az országgyűlés erre feliratban válaszol, és elkezdődhet az alkotmányos vita arról, hogy Magyarország miként *„hajlandó viszonyát a monarchia többi országaihoz törvényes módon megállapítani".*

Ferenc József továbbra sem tette teljesen magáévá Deákék nézeteit, szükségesnek tartotta azonban az alkufolyamat folytatását, ezért 1865 júliusában felmentette Anton Schmerlinget, és a konzervatív-föderalista Richard Belcredit nevezte ki államminiszterré. A császár szeptember 20-án az 1861. februári alkotmányt is felfüggesztette, s összehívta a magyar és az erdélyi országgyűlést.

Megszületik a kompromisszum

A magyar országgyűlés 1865. december 14-én nyílt meg Pesten. Hamarosan részt vettek az üléseken Erdély és Horvátország küldöttei is. A képviselőházban Deák hívei nagy többséggel rendelkeztek. A képviselők ragaszkodtak ahhoz – s ezt a trónbeszédre adott feliratban is Ferenc József tudtára hozták –, hogy először helyre kell állítani az 1848-as törvényeket, szintúgy a törvényhatóságokat, valamint felelős kormányt kell kinevezni. Csak ezután kerülhet sor a '48-as törvények módosítására – Ferenc József viszont ezt szerette volna legelső lépésként.

Az országgyűlés a kiegyezési törvényjavaslat kidolgozására egy 67 tagú bizottságot választott, amely egy szűkebb, 15 tagú albizottságra bízta az érdemi munkát. Ez az albizottság 1866. május–június folyamán ülésezett és alapvetően Deák Ferenc javaslatait tette magáévá. Amikor a bizottság elkészült a kiegyezésre vonatkozó javaslatával, már dúlt a háború Ausztria, illetve Poroszország és Olaszország között. Bár az olaszokat tengeren és szárazföldön is legyőzték, a poroszoktól Königgrätz és Sadowa mellett július 3-

Az országgyűlés ünnepélyes megnyitása 1865. december 14-én a budai palotában
Ferenc József trónusán ülve olvassa a trónbeszédet az összesereglett képviselők és főrendek előtt. Jól kivehető a trónnal szemközt, egymás mellett álló Deák Ferenc és Eötvös József arca. Az 1848-as törvények értelmében az országgyűlés helyszíne Pest volt, Ferenc József azonban ragaszkodott a királyi palotában tartandó megnyitóünnepséghez.

A KASSZANDRA-LEVÉL

Kossuth Deákhoz címzett, személyes hangvételű levelében azzal vádolta 1848-as minisztertársait, hogy a nemzet erejében kételkedve feladták elveik korábbi, szilárd '48-as alapját, átértelmezték és a többi törvénynél magasabb értékűvé emelték a *Pragmatica Sanctió*t, ráadásul éppen akkor, amikor Ausztria vesztes háborúi miatt meggyengült.

„Barátom!

[…] *Mi nemcsak elvrokonok, de barátok is valánk,* […] *midőn még egy irányban haladtunk a hazafiúi kötelesség ösvényén. Együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett az 1848. évi válság előestéjén, midőn mint minisztertársak közegyetértéssel megköveteltük a bécsi udvartól s kormánytól, hogy »hazánknak törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen avatkozástól ment kormányzatát is világosan odaértve, nyíltan elismerve és megóvva legyen«.*

[…] *Amint akkor a válság percében elváltak útjaink, elválva maradtak tizenkilenc éven át mind e mai napig. Nekem a hontalan bujdosás jutott osztályrészemül; neked a nemzet tiszteletétől s a tényező elemek többségének bizalmától környezett vezéri szerep.* […] *Utunk iránya különbözik, csaknem, mondhatnám ellenkezik. De nem mondhatod, hogy utadban állottam; nem mondhatod, hogy nehézségeket iparkodtam elédbe gördíteni* […].

Most szólok, és hozzád, és nyíltan szólok, mert úgy látom, […] *hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többe mint veszélybe, halálba sodortatik."*

Kossuth ezután hosszabban bírálja a közös ügyeket és a delegációkat, bár némileg pontatlanul jelölve meg azok jogkörét. Szerinte *„Magyarország mindazon magasabb attribútumokból kivetkőztetik, melyek egy országnak állami típust adnak",* a magyar országgyűlés pedig *„alig lehet egyéb, mint egy megszaporított megyegyűlés".*

Ezután a volt kormányzó tovább ostorozza Deákot és némileg Eötvös Józsefet is. *„Te – fájdalom – nem bízol a nemzet erejében,* […] *elfogadod a jogfeladásokat, miszerint megmentsed, amit megmenthetőnek vélsz, mert politikád tengelye akörül forog, hogy »el kell fogadni, ami kivihető, miután többet elérni nem lehet«. De épp ez az, ami ellen úgy a jog, mint a politika nevében tiltakoznom kell.* […] [A jogfeladás] *olyan hiba, mely a körülmények által sem menthető."*

Kossuth arra fűzi fel gondolatmenetét, hogy 1848 nyarán, illetve 1861-ben is nagyobb veszélyekkel, erősebb Ausztriával nézett szembe a magyar nemzet, mint 1867-ben. Akkor mégis – Deákkal és Eötvössel együtt – ragaszkodott a teljes önállósághoz. „[1848 nyarán] *a veszéllyel szemben volt-e a minisztériumban, melynek mindketten tagjai voltunk, volt-e az országgyűlésen egyetlenegy hang is, mely azon most annyi készséggel elfogadott követeléseket* [vagyis a közös ügyeket] *csak tárgyalásra is méltónak tartotta volna? Nem volt. Az egész minisztérium, Te és Eötvös épp úgy, mint én, s én úgy, mint az egész országgyűlés, indignációval utasítottuk vissza a jogtalan, a nemzeti öngyilkolást kívánó követelést. Te visszavonultál, Eötvös a vihar elől külföldre vonult, én védelemre határoztam el magamat; de a követelt jogfeláldozást egyikünk sem írta alá.*

Jött 1861. Az osztrák hatalom akkor még bizonnyal erősebb volt, mint 1867-ben. Mit feleltél a megújított követelésekre? Saját feliratidra utallak. […] *megmondottad a közös érdekű viszonyokra* […], *hogy esetről esetre majd intézkedik az ország önállólag.* […] *És most állasz reá, mit akkoron elfogadni sem szabadnak, sem kénytelenségnek nem ítéltél? Most, Sadowa után? Most mondod azt, hogy el kell fogadni, mert többre nincs kilátás? Megfoghatatlan!* […]"

án elszenvedett katasztrofális vereség pontot tett a háború végére. Ausztriának le kellett mondania Velencéről, ki kellett lépnie a Német Szövetségből, ami egyértelművé tette, hogy a német egységállam nélküle, porosz vezetéssel fog megalakulni.

A harcok idején a császári család a biztonságosabb Budára költözött, amit az is motiválhatott, hogy a magyarok körében már korábban is népszerű Erzsébet közvetítő szerepet játszhasson, segítsen a feleknek közeledni egymáshoz. Ferenc József – aki július közepén csatlakozott feleségéhez és gyermekeihez – bizonyára aggódott Deák július 19-én esedékes audienciája előtt, hiszen a császár alkupozíciói jelentősen gyengültek. Deák viszont közölte Ferenc Józseffel, hogy a magyar nemzet Königgrätz után is csak azokat a jogos igényeit követeli, amelyeket korábban. Ekkor az uralkodó felajánlotta Deáknak a magyar kormány vezetését, ő azonban határozottan visszautasította azt, és Andrássy Gyula grófot ajánlotta maga helyett.

A kiegyezés ügye ideiglenesen mégis megrekedt a háború után, mert az osztrák kormányban és az udvarban még mindig erős pozíciókkal rendelkeztek a centralizmus és a föderalizmus hívei, s a kormányfő, Belcredi sem támogatta a dualizmust. A holtpontról csak október végén történt elmozdulás, amikor a korábbi szász miniszterelnök, Friedrich Ferdinand Beust lett Ausztria új külügyminisztere. Hamar egyértelművé tette álláspontját, mely szerint a birodalom jövőjét szilárd talajra kell építeni, ami *„a dolgok mai állása szerint a német és a magyar elem összefogása a pánszlávizmus ellen. Egyszerűen lehetetlen, hogy a kormány támaszát a szláv lakosságban keresse, és ugyanakkor az elidegenített német lakosságtól legyen körülvéve",* ezért elsősorban a magyarok és az osztrák-németek igényeit kell kielégíteni, akár a szláv föderalisták rovására.

A háború miatt még nyáron elnapolt országgyűlést 1866 novemberére hívta újra össze az uralkodó. A utolsó vitás, nehezen áthidalható kérdésekről 1867 januárjában tárgyalt Bécsben Andrássy Gyula, Eötvös József és Lónyay Menyhért az osztrák kormánnyal és Ferenc Józseffel. Ezeken a tárgyalásokon tehát Deák személyesen nem vett részt, és utólag némileg kritizálta is Andrássyékat az adott engedmények miatt. Ferenc József ejtette a '48-as törvényeken kívánt módosítások jelentős részét, a magyar fél viszont a hadügy

kérdésében engedett sokat, elfogadva az uralkodó széles körű legfőbb hadúri jogosítványait.

Az új feltételeket az országgyűlés kiegyezési törvényt előkészítő bizottsága is elfogadta, és ezek alapján módosította a javaslatot. A február 1-jén tartott osztrák kormányülésen a miniszterek többsége elfogadta Beust kiegyezést támogató javaslatát, amelynek indoklása szerint *„a jelen pillanatban, amikor a nemzetiségek törekvései annyira divergensek, amikor lehetetlen, hogy a kormány valamennyinek megfeleljen, akkor az a feladata, hogy azokra támaszkodjék, akiknek a legnagyobb életerejük van, egymáshoz szellemileg közel állnak, és kölcsönös érdekeik közvetlenül érintkeznek, azaz a német és a magyar elemre”.* Belcredi lemondott, Ferenc József pedig Beustot bízta meg a kormány vezetésével.

Friedrich Ferdinand von Beust gróf (1809–1886)

Szászország miniszterelnöke 1858–1866 között, a poroszokkal szembekerülve Ausztria mellé állt. 1866 októberében Ferenc József külügyminiszterré, 1867 februárjában kancellárrá nevezte ki. A Bécsben külföldinek tekintett – és nem utolsósorban protestáns – Beust kinevezése a legfontosabb pozícióba egyértelműen jelezte a császár elhivatottságát a gyökeres változtatások iránt.

Közös állam, közös ügyek

Ezek után került sor 1867. február 17-én Andrássy Gyula magyar miniszterelnöki kinevezésére. Kormánya február 20-án lépett hivatalba, tagjai között tudhatta Eötvös Józsefet és Lónyay Menyhértet, Deák viszont nem vállalt miniszteri tisztséget sem. Az országgyűlés március–május között tárgyalta és nagy többséggel, 257:117 arányban (22 képviselő távollétében) elfogadta a kiegyezési törvényt. Ferenc Józsefet 1867. június 8-án fényes külsőségek között Magyarország és társországai királyává koronázták a budai Nagyboldogasszony (Mátyás)-templomban.

Az alkotmányos szempontból így már teljesen legitim király ezután szentesítette a ’48-as törvényeken foganatosított változtatásokat (1867. évi VII–XI. törvénycikkek) és a kiegyezési törvényt (1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról és ezek elintézésének módjáról). Az alapelvek szentesítése után természetesen még nagyon sok részletkérdés várt tisztázásra, az Ausztria és Magyarország közötti gazdasági és pénzügyi viszonyokról zajló tárgyalások 1867 végéig elhúzódtak.

A Habsburg Birodalmat tehát egy közel 20 éves útkereső, kísérletező időszak után végül a magyar politikai elit koncepciója, a dualizmus elvi alapjain szervezték újjá. Ferenc József és az osztrák-német politikusok lemondtak a centralizált összbirodalom, az egységes Osztrák Császárság megvalósításáról, Magyarország pedig feladta a teljes függetlenség, valamint a puszta perszonálunió vízióját és elfogadta a közös ügyeket.

Mindezt azonban még az osztrák törvényhozással is el kellett fogadtatni, hiszen a Birodalmi Tanácsot még 1865-ben feloszlatta Ferenc József, és csak a kiegyezés létrejötte után, 1867 májusában hívta újra egybe. Államjogi szempontból tehát a kiegyezés egyrészt Ausztria császára és a birodalmi kormány, másrészt a magyar országgyűlés között jött létre, a másik birodalomfél törvényhozását nem vonták be az alkudozásba. A Reichsratra így tulajdonképpen már csak a tények tudomásulvétele maradt. A Birodalmi Tanácsban többséget alkotó osztrák-német liberálisok – bár sérelmezték, hogy kihagyták őket a tárgyalásokból és egyes részletekkel nem értettek egyet – alapvetően a kiegyezés pártján voltak, így 1867 decemberére a Reichsrat is megalkotta a maga kiegyezési törvényét (Delegationsgesetz), amely természetesen összhangban volt a magyar 1867. évi XII. törvénycikkel.

A kiegyezéssel a korábban centralizált módon irányított Habsburg Birodalom duális állammá vált, két – legalábbis elvben – szuverén ország, a Magyar Királyság és Ausztria szövetségévé. Két fővárossal, két törvényhozással és két kormánnyal, amelyek a közös ügyeket leszámítva egymástól függetlenül működtek. A két államot a közös kül- és hadügyi politika, illetve a kizárólag ezekhez szükséges pénzügyek kapcsolták össze (a közös pénzügyminiszter csak az osztrák és a magyar pénzügyminiszter által biztosított összegek felett rendelkezett). A közös ügyeket közös miniszterek, illetve a két törvényhozás által kiküldött 60-60 tagú – évente felváltva Bécsben és Budapesten ülésező – delegációk útján intézték. Magyarországnak a közös ügyekhez szükséges összeghez való hozzájárulási aránya (kvóta) a korszakban kezdetben 30%, 1908-tól 36,4% volt – ezért is mondták az osztrákok kritikusan, hogy a magyarok a költségek harmadáért megkapták a jogok felét. A magyar kvóta fokozatos növekedése egyúttal azt is jelzi, hogy hazánk gazdasága gyorsabb ütemben fejlődött, mint Ausztriáé, és ezáltal adóbevételei is gyorsabban nőttek.

Ausztria és Magyarország vám- és kereskedelmi szövetséget is kötött, egyetlen jegybank működött, közös volt a pénz- és mértékrendszer, szabadon mozgott a tőke és a munkaerő. A számok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarország számára ez inkább pozitívumokkal járt, a gazdasági közösség egyáltalán nem valamiféle „félgyarmati” létet jelentett. A két ország közti legerősebb kapcsot azonban a közös uralkodó, Ferenc József képezte, aki

Köre rajolta Kazler V. Nyomda és kiadó tulajdonos Gerhart Henrik, Margarethen Grüngasse 32 szám Bécsben. Az utánnyomat fentartatik.

A MAGYAR MINISZTERIUM 1867-BEN.

Báró Eötvös József,
közoktatás.

Lónyay Menyhért,
pénzügy.

Gróf Mikó Imre,
közlekedés és közmunka.

Gróf Andrássy Gyula,
miniszter-elnök és honvédelem.

Báró Wenkheim Béla,
belügy.

Horváth Boldizsár,
igazságügy.

Gorove István,
kereskedelem, földmivelés és ipar.

Gróf Festetich György,
miniszter a császár oldala mellett.

Az Andrássy-kormány

Az 1867. február 20-án kinevezett Andrássy-kormány tagjai (fentről lefelé, balról jobbra): Andrássy Gyula gróf, miniszterelnök és honvédelmi miniszter, Eötvös József báró, vallás- és közoktatási, Horvát Boldizsár igazságügyi, Wenckheim Béla báró, belügy-, Lónyay Menyhért pénzügy-, Gorove István kereskedelem-, földművelés- és iparügyi, Mikó Imre gróf, közlekedés- és közmunkaügyi, Festetics György gróf, őfelsége személye körüli miniszter. A kormánynak két olyan tagja is volt, akit a szabadságharc alatti szerepvállalása miatt halálra ítéltek és jelképesen felakasztottak (Andrássy Gyula mellett Gorove István, aki 1849-ben részt vett a *Függetlenségi nyilatkozat* szövegezésében), négyen többévi kényszerű emigráció után térhettek csak haza, Eötvös József pedig már az első felelős magyar kormánynak is tagja volt.

egy személyben volt osztrák császár és magyar király.

Viták a kiegyezésről

A kiegyezés megszületésétől kezdve lényegében napjainkig viták kereszttüzében áll. A magyarság egy jelentős része ugyanis érzelmileg nem tudott azonosulni a dualizmus rendszerével, és továbbra is a teljes függetlenségről álmodott. A dualista korszakban végig a közjogi kérdés maradt a meghatározó politikai törésvonal, ennek mentén szerveződtek a parlamenti pártok is, a '48-as ellenzék mindvégig támadta a kiegyezésben lefektetett közös ügyi rendszert.

A kompromisszumot tető alá hozó '67-es politikusok véleménye szerint viszont a kiegyezés volt az elérhető, megvalósítható '48. Azt remélték, hogy folytathatják az ország 1848-ban megkezdett modernizálását. A 20. század egyik legjelentősebb magyar történésze, Szekfű Gyula is ezen az álláspon-ton volt, a *Három nemzedék*ben a kiegyezést újkori történelmünk egyik legszerencsésebb alkotásaként értékelte.

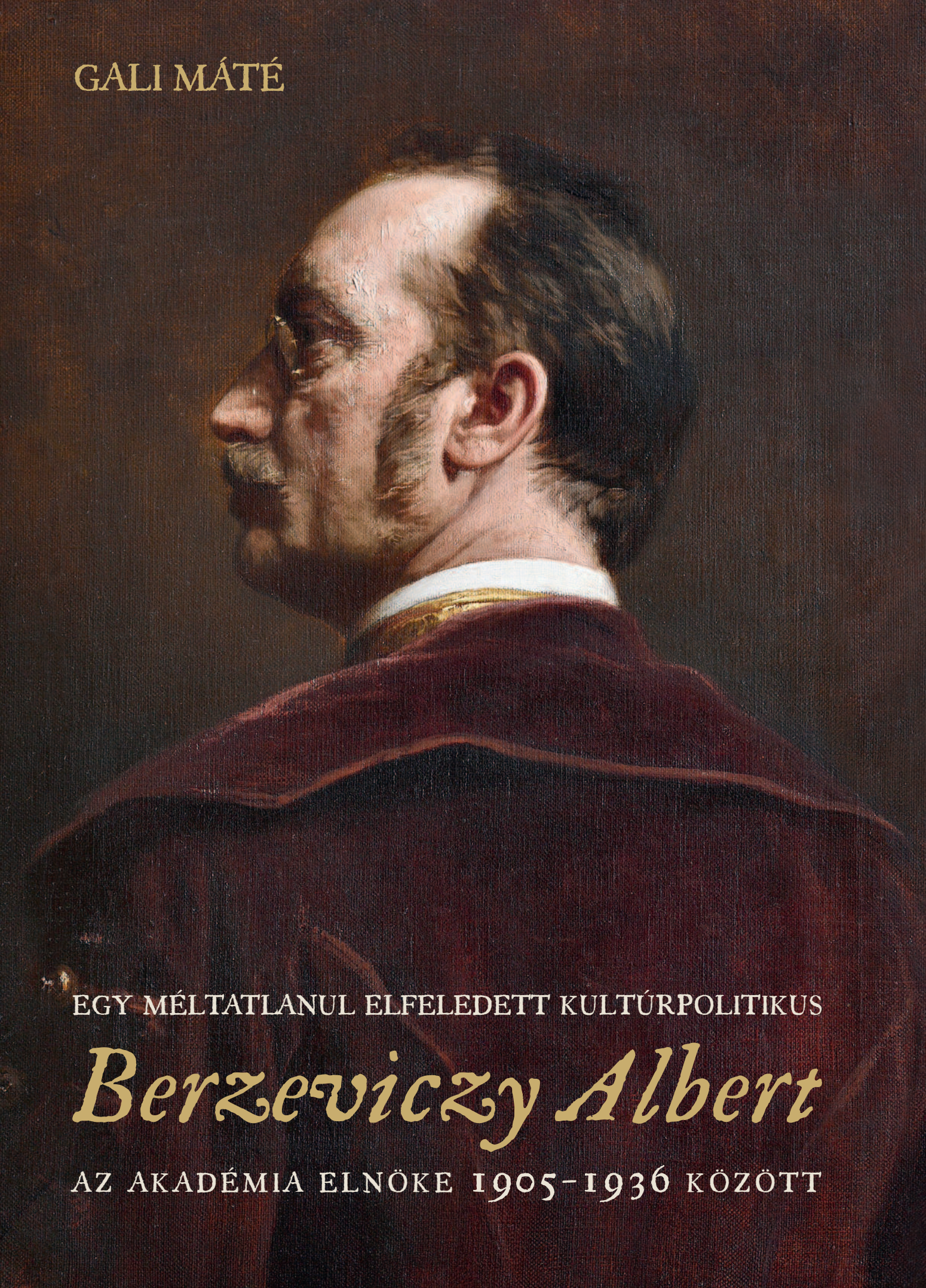
Bár a várakozásnál vagy a Dunai Szövetségnél jobb alternatívát az 1860-as években Kossuth sem tudott ajánlani, Deáknak írott, 1867. május 26-án a *Magyar Ujság*ban megjelent híres nyílt levelében *(Kasszandra-levél)* súlyos jogfeladásnak minősítette a kiegyezést, amely szerinte egy eleve pusztulásra ítélt birodalomhoz köti Magyarország sorsát, a szomszédos népeket pedig ellenségeinkké teszi. Élesen támadta Deák politikáját, akit korábbi elveinek – ráadásul céltalan – feladásával vádolt. Kossuth levelére Deák közvetlenül nem reagált, egyik parlamenti beszédében azonban kifejtette: *„hiszem azt, hogy* [a kiegyezés] *sokkal inkább megóvja nemzetünket a végsüllyedéstől, mint a bizonytalan eseményekre épített számítás s azon sorvasztó várakozás, mely addig halasztgatja az orvoslást, míg az végsüllyedéssel fenyegető helyzetünkben késő lesz".*

Andrássy Gyula miniszterelnök – utóbb közös külügyminiszter – szerint *„Magyarországnak mindig voltak közös ügyei az összes monarchiával, a különbség csak az, hogy 1867 előtt mások intézték ezeket nélkülünk és ellenünkre, most pedig mi intézzük közösen azokkal, akiket illet".* Horváth Mihály – a jeles történetíró, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Kossuth közeli munkatársa, akit Andrássyhoz hasonlóan emigrációja alatt jelképesen felakasztottak – 1868-ban úgy vélte, hogy a viszontagságok után *„csak most lőnek valahára oly alapokra fektetve közjogi viszonyaink, melyen alkotmányunk s nemzeti függetlenségünk, mennyire az bennünket, kisszámú és éppen nem kedvező viszonyok közt létező népet okszerűleg megillethet".* Eötvös József szerint *„a kiegyezés által Magyarország éppen állami életének legfontosabb ágaira oly befolyást nyert, minőt eddig soha nem gyakorolt. Biztosítja materiális jólétét és szellemi fejlődésének lehetőségét oly mértékben, mint azt eddig nem tehette".* Eötvös gondolatai nyomán valóban megállapítható, hogy bár a dualizmus korszaka alatt is több politikai és szociális-társadalmi probléma (például a választójog kiterjesztésének elmaradása, földkérdés stb.) maradt megoldatlanul, a fejlődésből pedig nem arányosan részesültek a társadalom különböző rétegei, a kiegyezést követő időszak impozáns eredményeket tud felmutatni, elsősorban (de nem csak) gazdasági és kulturális téren. ◆

Horváth Mihály (1809–1878)

Katolikus címzetes püspök, a 19. század közepének legjelentősebb magyar történésze, kortársai a „magyar Livius" névvel illették. Kossuth elkötelezett híve és egyik legközelebbi munkatársa volt, a *Függetlenségi nyilatkozat* egyik szerzője, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A vereség után külföldre menekült, távollétében halálra ítélték és jelképesen felakasztották. A kiegyezés kérdésében viszont fokozatosan szembefordult Kossuth koncepciójával, 1867-ben hazatért és Deák-párti képviselő lett, ő válaszolt Kossuth Deákhoz intézett nyílt levelére.

GALI MÁTÉ

EGY MÉLTATLANUL ELFELEDETT KULTÚRPOLITIKUS

Berzeviczy Albert

AZ AKADÉMIA ELNÖKE 1905–1936 KÖZÖTT

19–20. századi történelmünk során számos kiváló kultúrpolitikus alakította hazánk oktatás- és művelődésügyét. Közéjük tartozott Berzeviczy Albert is, a magyar nemzeti szabadelvűség egyik jeles alakja.

Hat évtizedes közéleti pályája során volt kultuszminiszter gróf Tisza István első kormányában, a képviselőház elnöke, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia leghosszabb ideig hivatalban lévő elnöke.

A honi intellektuális élet megkerülhetetlen szereplőjének számított a 20. század első harmadában. Európai műveltséggel rendelkezett, napjainkig alapműként hivatkozott könyveket írt a neoabszolutizmus koráról, illetve Aragóniai Beatrix magyar királynéról. Mindemellett alapító elnöke volt a Magyar Olimpiai Bizottságnak, s pártolta a budapesti olimpiarendezés gondolatát.

Berzeviczy Albert.
Benczúr Gyula festménye, 1905

Berzevicei és kakaslomnici Berzeviczy Albert a „magyar Gascogne”-nak is nevezett Sáros vármegye egy kis falujában, Berzevicén (ma Brezovica nad Torysou, Szlovákia) látta meg a napvilágot 1853. június 7-én. Az egyik legrégebbi – a 13. századból eredeztetett – magyar nemesi családból származott. Felmenői között megtalálhatjuk Berzeviczy Márton erdélyi kancellárt, illetve az ismert nemzetgazdász-reformpolitikust, Berzeviczy Gergelyt is. Édesapja, Berzeviczy Tivadar a vármegye főjegyzőjeként részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, amelynek leverése után ideiglenesen nem vállalhatott hivatalt. A Deák-párt színeiben 1865-ben lett országgyűlési képviselő, és közreműködött az Eötvös József-féle 1868-as nemzetiségi törvény előkészítő munkálataiban. Sárosi tanfelügyelőként vonult nyugdíjba. Édesanyja, Szinyei Merse Amália a neves festő, Szinyei Merse Pál nagynénje volt, tíz éven keresztül pedig a Sárosmegyei Jótékony Nőegylet elnök asszonya.

Az ifjúkor

A fiatal Berzeviczy az elemi iskola tananyagát magántanulóként sajátította el. Gimnáziumi tanulmányait Kisszebenben, Lőcsén és Budapesten végezte. Az érettségit követően előbb a Kassai Királyi Jogakadémián, majd a budapesti egyetemen hallgatott jogot, 1877-ben avatták államtudományi doktorrá. Még ugyanebben az évben feleségül vette az akkor 18 esztendős Kuzmik Zsófiát, aki négy gyermeket szült neki, ám közülük csak a két ikerlány, az 1880-ban született Lilian és Edit érte meg a felnőttkort.

Közéleti pályája 1876-ban indult, amikor a frissen megválasztott sárosi főispán, Csáky Albin a vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki. A következő évben, immáron doktori címe birtokában, a vármegyei tisztújítás során egyhangú választással lett Sáros első aljegyzője, majd 1878-ban tiszteletbeli főjegyzője. Miután pedig gyógyíthatatlan betegségben szenvedő rokona, Kolosy Miklós 1880-ban elhunyt, valóságos főjegyzővé emelkedett. Hivatali állása mellett 1878-tól 1881-ig – katolikusként – az eperjesi evangélikus jogakadémián tanított kormányzati politikát, alkotmánytant, nemzetgazdaságtant, továbbá jogenciklopédiát.

A ’67-es közjogi alapon álló kormányzó párt, a Szabadelvű Párt számára a fiatal és igen ambiciózus Berzeviczy ideális jelöltnek tűnt az 1881-es országgyűlési választásokra készülve. Apja a kiegyezést támogató Deák-pártban politizált egykoron, és ő maga is arról volt ismert, hogy támogatta a dualista államberendezkedést, mivel abban látta a szláv és germán népek közé ékelődött magyarság megmaradásának zálogát. Addigi munkássága komoly jogi és közéleti érdeklődésről tett tanúbizonyságot, ami hasznosnak ígérkezett a parlamenti vitákban. Mindemellett pedig 1881-re a vármegye egyik jól ismert személyisége vált belőle, akire nem az ismeretlenség homályából előlépve kellett felépíteni a választási kampányt. 1881 nyarán ellenjelölt nélkül választották az eperjesi kerület képviselőjévé.

A képviselőház tagja

A 28 éves Berzeviczy Albert tanári múltja ellenére a képviselőházban először a felirati és a kérvényi bizottságban kapott helyett, utóbbinak ráadásul az előadója lett. Ezt követően került át a közoktatási bizottságba, ahol gyorsan felfigyelt a szorgalmára, valamint a tehetségére Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az idős Trefort már 1883-ban miniszteri tanácsosi címet kínált fel neki, és azt jósolta, hogy a kultuszminisztériumban akár államtitkár, de még miniszter is lehet belőle! Az ifjú képviselő 1884-ben fogadta el Trefort ajánlatát, és 1887-ig tanácsosi, majd 1894-ig államtitkári rangban szolgált a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban.

A parlamenti küzdelmekben – és általában a közéleti szereplései során – Berzeviczy rendre kimérten, érzelmektől mentesen viselkedett. Ennek okán, valamint sápatag bőrszíne miatt kortársai „márványarcú embernek” nevezték el (míg ellenfelei „márványarcú ökörnek” gúnyolták). A törvényhozásban – a földkérdés kivételével – gyakorlatilag minden fontosabb sorskérdésben állást foglalt: az Ausztriához fűződő közjogi viszonyunkat illetően, a közös hadsereg ügyében, a zsidókérdésben, továbbá a nemzetiségi kérdés kapcsán.

Az 1867-es kiegyezést Berzeviczy a történelmi magyar állam fennmaradása szempontjából elengedhetetlen szükségszerűségnek tartotta. Éppen emiatt támogatta a dualizmus rendszerét. Egyetértett idősebb gróf Andrássy Gyula azon érvelésével, hogy a kiegye-

zést megalkotói *„nem könnyen felszedhető nomád sátornak”* tekintették, hanem tartósan rendezni kívánták vele a közjogi kérdéseket. Nem akart változtatni a fennálló kereteken, és meg volt győződve arról, hogy I. Ferenc József személyében egy acélos kötelességtudattal és szilárd jellemmel bíró, bölcs uralkodó vezeti az Osztrák–Magyar Monarchiát.

Tisztában volt azzal, hogy a két központú birodalom egyik támasztéka a közös hadsereg, hiszen háború esetén az államot lehetetlenség lett volna két különálló, osztrák, illetve magyar haderővel megvédeni. A véderőfejlesztésről szóló országgyűlési csatározásokban ezért rendre a császári és királyi hadsereg fejlesztése mellett szállt síkra, szemben a függetlenségi párti ellenzékkel, amely nemzeti szuverenitásunk biztosítékát többek között az önálló magyar haderő felállításában, valamint a magyarországi sorozású ezredek esetében a magyar nemzeti jelleg erősítésében látta.

Berzeviczy Albert alapvetően klaszszikus liberális elveket vallott. Politikai gondolkodása, társadalom- és világképe a 19. századi konzervatív–liberális eszmerendszerben gyökeredzett. Ragaszkodott a vallásszabadsághoz, az állam és az egyház szétválasztásához, elfogadta a rendiség lebontását, továbbá a parlamentáris kormányzati struktúrát. Elkötelezett volt az állampolgári jogegyenlőség mellett is.

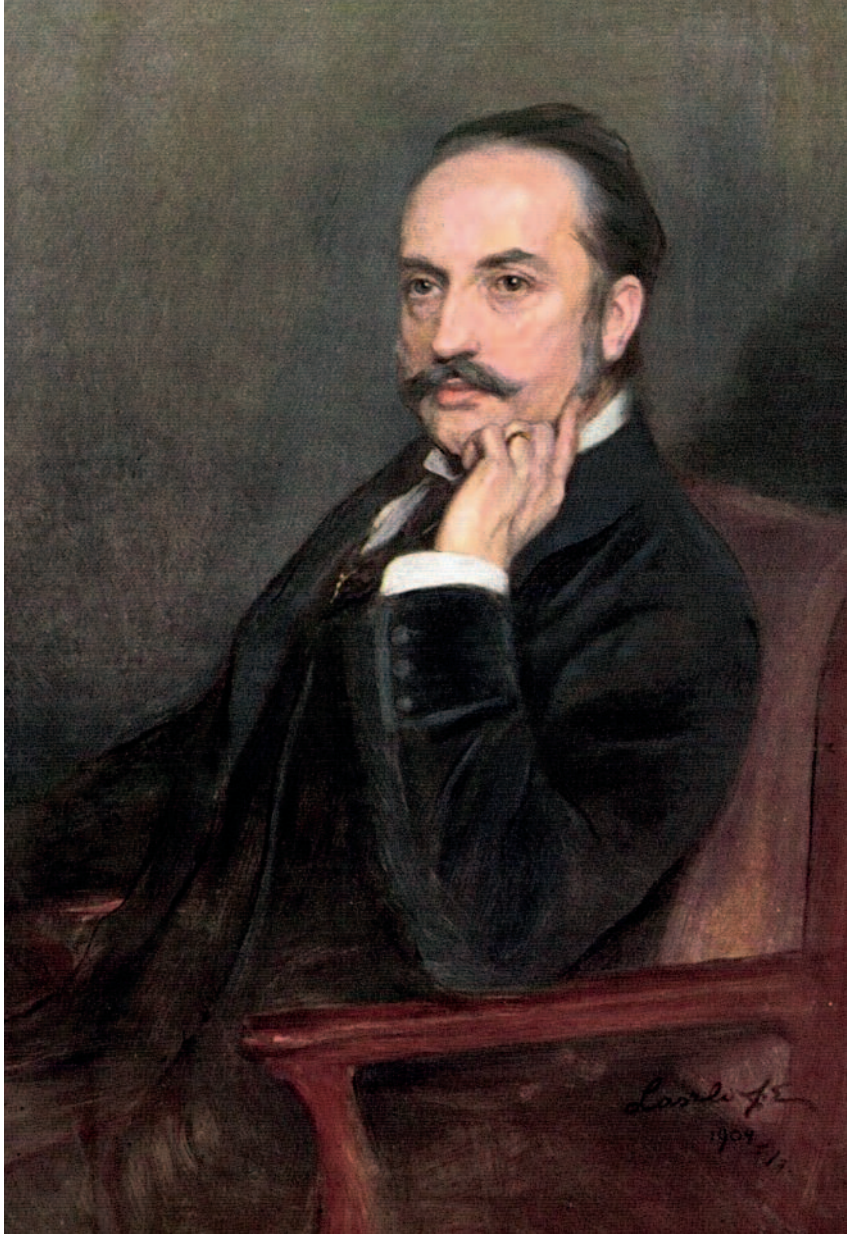
Utóbbit markánsan képviselte a zsidókérdésben a dualizmus kori magyar parlamentben. Ha kellett, a polgári jogegyenlőség védelmében még Istóczy Győzővel, az Országos Antiszemita Párt hírhedt vezérével is szembeszállt. Akkoriban ugyanis a dualizmus időszakának nemzeti liberális integrációs politikáját vallotta. Úgy vélte, hogy a polgári átalakulás során végrehajtott jogkiterjesztésnek köszönhetően az ország lakosai nyelvi, etnikai és vallási különbségeiktől függetlenül hajlandóak lesznek nyelvükben, valamint érzéseikben magyarrá válni. Az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeiben a szabad vallásgyakorláson, a polgári anyakönyvezésen, illetőleg a kötelező polgári házasság bevezetésén túl az izraelita vallás recepciója mellett tört lándzsát. Szavai szerint az egyenjogúsítás *„nem kizárólag a zsidók érdeke, hanem érdekében fekszik a magyar nemzetnek az, hogy a nemzettest összeforrasztásának mindennemű, még meglévő akadályai elháríttassanak”.*

Liberalizmusának azonban voltak igen határozott nemzeti-nacionalista vonásai is. Ezek főképpen a nemzetiségi kérdésben és a tanügyet illetően vallott elképzelései között érhetők tetten. A nemzetiségi kérdés – akárcsak a reformkor óta a magyar uralkodó elitet, valamint a politikai gondolkodókat – őt is élénken foglalkoztatta. Sok más magyar kortársához hasonlóan Berzeviczy is azt képviselte, hogy az állam nyelvének magyarnak kell lennie, és aki a hazai tudományos vagy művészeti életben érvényesülni akar, esetleg az államigazgatásban óhajt elhelyezkedni, annak a saját érdekében valamilyen szinten meg kell tanulnia magyarul.

Nemzetiségpolitikai elképzeléseit ugyanakkor egyáltalán nem lehet sovinisztának nevezni, mivel sosem hirdette, hogy a magyarság felsőbbrendű lenne az ország más népcsoportjainál, sosem törekedett a nem magyar nemzetiségűek erőszakos elnyomására, és sohasem állított olyat, hogy nemzetiségeink kultúrája alacsonyabb rangú lenne a magyarnál. 1891-ben például az etnikailag igencsak kevert szülővármegyéje székhelyén, a felvidéki művelődés egyik központjaként számon tartott Eperjesen is arról értekezett, hogy a honi nemzetiségek kultúrái nem lehetnek alárendelt szerepben a magyarral szemben, mivel azok *„nem arra*

Berzeviczy Albert a dolgozószobájában

Berzeviczy Albert portréja. László Fülöp, 1904

vannak hivatva, hogy egyéni sajátságukkal egészen elenyésszenek a magyarságban, hanem arra, hogy a magyarságon és annak kultúráján belül külön árnyalatot képviseljenek s ezáltal gazdagítsák nemzeti kultúránk tartalmát, fokozzák annak becsét".

Vallás- és közoktatásügyi miniszter

Berzeviczy Albert oktatásügyi elképzeléseinek két lényegi eleme volt: a magyar nemzeti szellemű nevelés meghonosítása az iskolákban, valamint a magyar államnyelv tanításának fokozott(abb) érvényesítése. Már 1883-ban a középiskolai reformról rendezett országgyűlési vitában e kettő fontosságát hangsúlyozta, a középiskolák feletti állami főfelügyelet szükségességén túl.

A tankötelezettség következetes érvényesítése, illetve a tanítóképzés államosítása mellett számára elsőrendű volt az is, hogy az iskolák ne egyházi, hanem állami fenntartásúak legyenek. Az elemi népoktatás terén ugyanis a dualizmus idején a felekezeti fenntartású intézmények voltak túlsúlyban, az iskola tanítási nyelvének meghatározása pedig az egyházak autonómiájának körébe tartozott. A felekezeti önállóság okán az állam ezen tanintézmények oktatói ellen ráadásul nehezebben tudott fellépni, amikor például úgy ítélte meg, hogy a nemzetiségi vidékeken épült, egyházi tulajdonban álló iskolákban egyes tanárok az egységes magyar állameszmével ellentétes nézeteket hirdetnek.

Berzeviczy a magyar „kultúrfölény" híve volt, mert úgy hitte, hogy az lesz majd – gróf Széchenyi István szavaival élve – *„olvasztó felsőséggel"* a hazai nemzetiségek irányába. Legfőbb tanügyi célkitűzése az 1868-as népoktatási törvény revíziója volt, mivel állás-pontja szerint az Eötvös József által megalkotott jogszabály képtelen volt megteremteni az ország nyelvi homogenitását. Ennek érdekében kultuszminisztériumi karrierje csúcsán, gróf Tisza István első kormányának vallás- és közoktatásügyi miniszteréként (1903–1905) törvényjavaslatot nyújtott be 1904 őszén az országgyűlésnek, amelyben a tankötelezettség következetesebb betartására, a tanítók fizetésének emelésére, képzésük szigorítására, valamint a tanfelügyelet hatékonyabbá tételére tett javaslatokat. Ezenfelül előírta, hogy minden nem magyar tanítási nyelvű, hat évfolyamos elemi népiskolában tanuló diáknak tanulmányai végére az állam nyelvét olyan mértékben kell elsajátítania, hogy *„az ő életviszonyainak megfelelően gondolatait magyarul helyesen ki tudja fejezni, továbbá tudjon magyarul folyékonyan olvasni, írni és számolni".*

A Tisza-kabinet 1905 nyarán történt bukása miatt ez a jogszabálytervezet nem emelkedett törvényerőre, számos eleme viszont beépült és kiindulópontja lett Apponyi Albert 1907-es népiskolai törvényének. S bár népoktatási reformtörekvése zátonyra futott, 1903 és 1905 közötti, rövid kultuszminisztersége idején kezdődtek meg a Zeneakadémia építési munkálatai, fejeződött be a jáki templom helyreállítása, és költözött új épületbe az Országos Színművészeti Akadémia. Sokat tett az országos népkönyvtárhálózat kiépítéséért is.

Írói és tudományos munkássága

A Tisza-kormány bukása, valamint a Szabadelvű Párt 1906-os feloszlása miatt Berzeviczy ideiglenesen visszavonult a politikai életből, és írói, illetve tudományszervezői ambícióinak szentelt nagyobb figyelmet.

Az írás fiatalkorától kezdve foglalkoztatta: nővéreivel, Annával és Rózával már kilencévesen családi gyereklapot készített. Első publicisztikái, melyek a legkülönfélébb témákat ölelték fel, tizenhét esztendős korában jelentek meg az ifjúsági lapokban. Ez idő tájt próbálkozott meg magánszorgalomból prózai és versfordításokkal is. 1874-ben háromrészes, esztétikai tematikájú cikksorozatát közölte Szana Tamás szerkesztő-

kritikus a *Figyelő* című irodalmi és művészeti folyóiratban.

Röviddel parlamenti képviselővé választása után még írt néhány könnyedebb lektűrt az országos lapokba, ám ezt követően ideje és energiája nagy részét politikai karrierjére összpontosította. 1894-ben az államtitkári pozícióból távozva adta ki legjelentősebb oktatáspolitikai munkáját *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címmel, amelyben a budapesti és pozsonyi egyetemek mellett egy harmadik felsőoktatási intézmény felállítása mellett érvelt. Öt évvel később adta közre olaszországi utazásai nyomán született, döntően művészettörténeti vonatkozású művét, amely az *Itália: úti rajzok és tanulmányok* címet viselte.

1900-ban tagjává választotta a rangos irodalmi egyesület, a magyar kultúra meghatározó fóruma és alakítója, a Kisfaludy Társaság. Művészettörténeti és publicisztikai munkássága elismeréseként pedig 1904 májusában tiszteleti tagjává fogadta a Magyar Tudományos Akadémia is. Fél évvel később hivatalban lévő kultuszminiszterként bekerült a tudós társaság igazgatótanácsába, 1905-ben pedig az MTA elnökévé választották.

Berzeviczy tényleges írói és tudományos pályafutása az elnökké választását követően indult meg. Olaszországi tartózkodásai során olyannyira az érdeklődése előterébe került az érett itáliai reneszánsz művészete, hogy 1906-ban monográfiát szentelt a kérdésnek, *A cinquecento festészete és szobrászata* címmel. Egy évre rá kiadta *Régi emlékek 1853–1870* című visszaemlékezését gyermek- és ifjúkoráról. 1908-ban közölte az első igazán figyelemreméltó történeti munkáját Aragóniai Beatrix magyar királynéról. *A Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz* az egyik legfontosabb alapműnek számít e témában, mivel magyar nyelven azóta sem készült jobb áttekintés e könyvnél, sem népszerűsítő, sem tudományos jelleggel. Szerzője széles műveltségére és sokoldalú érdeklődésére vall, hogy 1910-ben még olyan kötetei születtek, mint *A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben,* valamint *A tájképfestés a XVII. században.* Berzeviczy könyveit általában a könnyű áttekinthetőség, az alaposság, továbbá a rendkívüli adatgazdagság jellemezte, ami ellensúlyozta kissé nehézkes stílusukat, illetve azt, hogy a szerző megállapításai sokszor már a saját korukban sem számítottak feltétlenül újszerűnek.

Sport és olimpizmus

Berzeviczy meglehetősen színes és sokrétű életművének bemutatása nem lenne teljes, ha nem szólnánk röviden a magyar sport hőskorában kifejtett sportvezetői tevékenységéről. Még a kultusztárca államtitkáraként az ő hatáskörébe tartozott az iskolai testnevelés ügye, amelynek fontosságára számos helyütt, köztük a képviselőházban is igyekezett felhívni a figyelmet. A testnevelést és a sportolást ugyanis a szellemi túlterheltség ellenszerének tekintette. Csáky Albinnal karöltve 1891-től kezdve honosította meg az országos ifjúsági tornaversenyeket hazánkban.

1885-ben részt vett a Magyarországi Tornaegyletek Szövetségének megalapításában, és a szervezetnek két ízben (1896–1903, 1910–1923) volt az elnöke. 1895-től három esztendőn át a Nemzeti Torna Egylet elnöki tisztségét is betöltötte. Mindezek fényében nem meglepő, hogy őt választották az 1895 decemberében megalakult Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) első elnökévé is.

Az olimpiai gondolat régebb óta foglalkoztatta. 1890 januárjában a parlamentben is abbéli meggyőződésének adott hangot, hogy *„előbb–utóbb vissza kell térnünk az olympiai és pythiai játékok szép korára, amikor a testi és szellemi erők, úgyszólván, mint egyenrangú tényezők küzdtek a versenypályán”.* Baráti viszonyban állt Kemény Ferenccel, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság magyar tagjával, illetve rajta keresztül Pierre de Coubertin báróval, a modernkori olimpiai játékok atyjával.

A MOB vezetőjeként elsődleges feladata sportolóink versenyekre történő kijutásának megszervezése volt. Ennek érdekében rendszeresen közbenjárt a kultusztárcánál a szükséges anyagi források előteremtése érdekében. 1900 márciusában, a párizsi olimpia előtt még a képviselőházban is szóvá tette, hogy *„az az ország, amely százezreket áldozhat lóversenyekre, talán áldozhat 2000 forintot arra is, hogy ifjúsága a testedzés terén megállja helyét a nemzetközi versenyekben”.* Elnöksége idején olimpikonjaink sikerrel vettek részt az athéni (1896), illetve a párizsi (1900) ötkarikás játékokon. S bár miniszteri kinevezése után nem vállalta tovább a szervezet irányítását, fontos megemlítenünk, hogy 1904 nyarán a St. Louis-i olimpián induló nemzeti csapatot az általa vezetett kultuszminisztérium minden korábbinál magasabb összeggel, háromezer forinttal támogatta.

Berzeviczy elkötelezett volt a budapesti olimpiarendezés ötlete iránt is. Támogatta azt az elképzelést, hogy az 1920-as olimpiának a magyar főváros adjon otthont. Erre azonban az első világháborúban elszenvedett vereségünk után nem került sor, a versenyeket a belgiumi Antwerpenben rendezték meg.

A képviselőház elnöke

Négy év kihagyás után Berzeviczy 1910-ben tért vissza az országos politika színpadára. Alapítója és névadója lett a Nemzeti Munkapártnak, amelyet a Szabadelvű Párt egykori tagjai szerveztek. Pártja képviseletében jutott ismételten a törvényhozásba, Budapest II. kerületéből. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök felkérésére elvállalta a képviselőház elnökségét. E pozícióban azonban tehetetlennek bizonyult a véderőtörvény elfogadása ellen indított ellenzéki obstrukcióval szemben.

A békés, tárgyalásos megegyezés híve volt, s ezért nem támogatta barátja és politikai idolja, Tisza István elképzelését, aki a parlamenti munka akadályozását erélyes eszközökkel kívánta letörni. A gróf élete egyik legfájdalmasabb csalódásának nevezte Berzeviczy hozzáállását, mert éppen az egykori kultuszminiszter tekintélyétől és egyéniségétől remélte az obstrukció felszámolását. Berzeviczy megkísérelte a közvetítést a kormányzó Nemzeti Munkapárt és az ellenzék között, ám miután próbálkozásai kudarcba fulladtak, 1911 novemberében lemondott az elnöki tisztségről. A továbbiakban a képviselőház különböző bizottságaiban folytatta munkáját, a véderőtörvényt pedig 1912-ben fogadta el az országgyűlés.

A világháború és a forradalmak élménye

Az 1914-ben kirobbant első világháborút a 61 éves Berzeviczy a parlamentben „harcolta végig”. Világosan látta, hogy az összecsapás tétje a régi Magyarország fennmaradása. Tisza István kormányfőnél, valamint Burián István közös külügyminiszternél emiatt többször is szorgalmazta a háború mielőbbi befejezését. Végig attól tartott, hogy annak elhúzódása esetén a gyenge tartalékokkal rendelkező Monarchia összeomlik, maga alá temetve az évszázados magyar államkeretet is. IV. Károly király 1917 februárjában élethossziglan

a főrendiház tagjává nevezte ki. Mivel azonban a főrendiház 1918 novemberében berekesztette üléseit, mindössze másfél évig foglalhatott helyet az országgyűlés második kamarájában.

1918 őszén beigazolódtak a félelmei, és szomorú tanúja lehetett a történelmi Magyarország felbomlásának. A polgári demokratikus forradalom idején visszavonultan élt a fővárosban, s ellenszenvvel figyelte az eseményeket. Az országot vezető gróf Károlyi Mihályt és társait rossz és felelőtlen politikusoknak tartotta, mert véleménye szerint nem léptek fel kellő határozottsággal hazánk területi integritásának védelmében.

Károlyi Mihály távozása, illetve a kommün 1919. márciusi kikiáltása után Berzeviczy életét rekvirálások, bankbetétei befagyasztása, a Magyar Tudományos Akadémia működésének felfüggesztése, továbbá hatósági zaklatások nehezítették meg. Ellenforradalmi szervezkedés alaptalan gyanújával áprilisban a bolsevikok négy napra a Markó utcai fogházba zárták. Szabadulását követően Erzsébet körúti otthonában várta ki a Tanácsköztársaság bukását. A proletárdiktatúra alatti élményeit naplószerű formában írt visszaemlékezésként publikálta a Gratz Gusztáv szerkesztésében 1921-ben kiadott, *A bolsevizmus Magyarországon* című tanulmánykötetben. Ebben a kommünt terrorisztikus alapokon nyugvó, keresztény- és magyarellenes rendszerként jellemezte, amely megtagadott minden nemzeti ideált a múltból.

A megváltozott viszonyok között

A fővárosba 1919. november 16-án bevonuló Horthy Miklóst Berzeviczy aznap este lelkes beszéddel köszöntötte a Nemzeti Kaszinóban. A következő hetekben többször is találkozott vele személyesen, és az a benyomása alakult ki róla, hogy derék katona, jó hazafi és jeles hadseregszervező, ám politikai dolgokban tájékozatlan, és azokról csak nehezen képes önálló véleményt formálni. Mindezek ellenére üdvözölte Horthy 1920. március 1-jén történt kormányzóvá választását, mivel attól a központi hatalom megszilárdulását remélte a kommün bukását követően rövid ideig hatalmon lévő és számára csalódást okozó kormányok után.

Az újjászerveződő államélet feltételrendszerét alapvetően szabta meg az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés. A rendkívül súlyos feltételeket tartalmazó békeegyezményt Berzeviczy akkora katasztrófának tartotta, ami csak a tatárjáráshoz, a mohácsi vészhez, illetve az 1849-et követő neoabszolutista önkényuralomhoz mérhető. Ugyanakkor az volt a véleménye, hogy az ország szekerét az 1918. évi összeomlás, a forradalmak, valamint a trianoni területcsonkítás után Bethlen István lesz képes kihúzni a kátyúból, aki 1921 és 1931 között töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. Az erdélyi származású

Berzeviczy Albert otthonában feleségével, Kuzmik Zsófiával

A MÁRVÁNYARCÚ EMBER

TÁPAY-SZABÓ LÁSZLÓ ÍRÓ-HÍRLAPÍRÓ JELLEMZÉSE BERZEVICZYRŐL A *PESTI HÍRLAP* 1936. MÁRCIUS 24-I SZÁMÁBA ÍRT NEKROLÓGJÁBAN

Nem tudom, látta-e valaki Berzeviczy Albertet nevetni? Én sohasem. De látta-e valaki őt haragudni? Én sohasem. Arca soha semmi indulatot nem árult el; sohasem ejtett ki egy szót, mely érzelmet fejezett volna ki, soha nem mondott és nem tett semmit, amit meg nem gondolt volna; soha senkit nem támadott és semmi lehetőséget nem szolgáltatott arra, hogy őt támadják. A hivatásos veszekedők ezért nem szerették; például Szilágyi Dezső egyenesen gyűlölte őt – semmi egyébért, csak azért, mert nem bírt belekötni, és így nem is bírta legyőzni.

Én az ilyen „márványarcú" embereket ismerem és csodálom. Semmivel sem éreznek kevesebbet, mint más; öröm és szomorúság, lelkesedés és elkeseredés bennük is éppen úgy viharzik, mint másokban; ők egyszerűen – erősebbek, mint mások, mert mindig elegendő az energiakészletük nemcsak szándékaik megvalósítására, de indulataik fékentartására is. Azt a hatalmas vadat, melynek neve „én", állandóan láncraverve tartják, hogy feltétlenül uralkodhassanak felette.

A MAGYAR „KULTÚRFÖLÉNY" ÉS AZ ÁLLAMNYELV

RÉSZLET AZ EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR 1896. NOVEMBER 22-ÉN TARTOTT MILLENNIUMI DÍSZGYŰLÉSÉN ELHANGZOTT FELSZÓLALÁSBÓL

Maga a legtisztább magyarság fölmutat bizonyos faji különbségeket, különböző eredet és különböző mértékű vegyülés szerint; ez a proczesszus ismétlődik a jelenben is, szemeink előtt, és azok a nem magyar népelemek, amelyeket a magyarság, kultúrájának nem szóval hirdetett, de tényekben nyilvánuló fölénye által magába olvasztani képes, szintén nem arra vannak hivatva, hogy egyéni sajátságukkal egészen elenyészszenek a magyarságban, hanem arra, hogy a magyarságon és annak kultúráján belül külön árnyalatot képviseljenek, s ezáltal gazdagítsák nemzeti kultúránk tartalmát, fokozzák annak becsét.

[...] senkit nyelvétől, nemzetiségétől megfosztani nem akarunk; senkit bármily nyelvű és nemzetiségű kultúrmunkájában – ha az nem irányul eszméi által az állam ellen – megzavarni, akadályozni nem kívánunk; de a magyar nyelv ismeretének minél általánosabb elterjesztése által a haza minden polgárának saját érdekében eszközt akarunk nyújtani arra, hogy ebben az országban, ahol ez a nyelv az állam nyelve, minden téren és életének minden helyzetében boldogulni tudjon.

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉSRŐL

RÉSZLET BERZEVICZY ALBERT *NEMZETI KATASTROPHÁINK* CÍMŰ ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDÉBŐL A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1920. MÁJUS 9-I KÖZGYŰLÉSÉN

Hogy a monarchia felbomlásával visszanyertük teljes állami függetlenségünket, ez szomorú vigasz azzal a ténnyel szemben, hogy ugyanakkor megfosztattunk anyagi függetlenségünk minden föltételeitől. A nekünk meghagyandó terület a határvédelem biztonsága, az ipari nyersanyagok és egyes elsőrendű fogyasztási czikkek, valamint a közlekedési vonalak fölötti rendelkezés szempontjából teljesen nélkülözi az életképesség kellékeit s a terhek, melyeket volt ellenségeink ránk akarnak hárítani, a gyámkodás, melynek gazdasági és pénzügyi tényked ésünket alávetni kívánják, nemzetünket nemcsak koldussá, hanem szomszédaink és pártfogóink rabszolgájává is tenné, mindenkorra megfosztaná az anyagi megerősödés és fellendülés lehetőségétől. [...]

A történelem és a természet törvényeit nem lehet békeszerződésekkel megdönteni; az évezredes összetartozás kötelékeit nem lehet mértéktelen hatalmi vágyak érdekében szétszaggatni. A kik ezer év óta fennálló határokat játékszerként tologatnak idestova, legkevésbé követelhetik, hogy az általuk vont határokat bárki állandónak tekintse. Európa keletén a békét, a civilisatio uralmát a békeszerződésekben tervezett államalakulatokkal megóvni nem lehet. Nem mi vittük erőszakos túlzásba a nemzeti eszmét, hanem azok, a kiket fölöttünk diadalmaskodni hagynak; mi csak most tanuljuk meg saját sorsunkból, hogy mi az az elnyomása a nemzeteknek, a mellyel bennünket vádoltak ellenségeink.

kormányfőt mélyen tisztelte és európai formátumú államférfinak tartotta.

Berzeviczy a két világháború közötti időszakban pártpolitikai szerepet nem vállalt, mert megítélése szerint egyetlen párt sem felelt meg teljesen az ő konzervatív-liberális elveinek. A sajtóban, illetőleg a Bethlen István által 1927-ben az egykori főrendiház örökébe szervezett felsőházban – ahol az MTA elnökeként foglalhatott helyet – viszont rendszeresen felszólalt az ország sorsát érintő kérdésekben.

A trianoni békeszerződés revíziója ügyében, amely akkoriban a magyar politika sarokköve volt, kezdetben pragmatikus álláspontra helyezkedett. Az 1920-as évek első felében még többnyire azzal érvelt, hogy bármennyire is méltánytalan e békemű hazánkra nézve, nehéz gazdasági helyzetünkben, valamint nagyhatalmi támogatás hiányában ideiglenesen tudomásul kell vennünk a status quót. 1927-től, miután a magyar külpolitika aktívabbá vált, az ő nézeteiben is változás következett be: egyre többször kezdte nyíltan hangoztatni a revízió szükségességét. A magyar társadalom nagyobbik részéhez hasonlóan az integrális revíziót, azaz az összes elcsatolt terület visszaszerzését tekintette ideálisnak. A nagyrevíziót a Párizs környéki rendezéssel ugyancsak elégedetlen Olaszország támogatásával kívánta elérni (békés eszközökkel), ellenben a hitleri Németország szövetségétől már óva intette a magyar politikai vezetést.

A királykérdésben legitimista nézeteket képviselt, de nem tartozott a legitimista csoport kemény magjához. Tudta, hogy a Habsburg-családból származó személy addig biztosan nem ülhet ismét az ország trónján, ameddig azt a környező országok s főképpen a nagyhatalmak nem támogatják. A Habsburgok 1921-es trónfosztásáról úgy tartotta, hogy nem a magyar nemzet szabad akaratából történt, hanem a külső hatalmak kényszerítették ki a Nemzetgyűléstől.

A választójog kiszélesítését 1918 előtt nem látta időszerűnek. Azt a soknemzetiségű Magyarországon csak abban az esetben vélte indokoltnak, ha biztosítva marad az állam *„magyar nemzeti jellege"*. A világháború után el-

MEGEMLÉKEZÉS GRÓF TISZA ISTVÁNRÓL

ÜNNEPI BESZÉD GRÓF TISZA ISTVÁN DEBRECENI SZOBRÁNAK LELEPLEZÉSEKOR, 1926. OKTÓBER 17-ÉN

Mi az az eszme, amelyet számunkra Tisza István megszemélyesít, az ő élete példáz? A haza önzetlen és önfeláldozó szeretete, mely az egyéni életet és jólétet csak betétnek tekinti, amelyet a haza sorsa érdekében minden percben kockára tenni kész, amelyet a veszteség veszélye elől soha vissza nem von, amelynek gyarapítására soha nem gondol.

Az eszme, az elv, melyet Tisza István képviselt s amelynek magát feláldozta, a meggyőződés követésének az az elszánt bátorsága, amely bár nem közönyös a népszerűség iránt, ha kell, tudja megvetni azt. [...]

Az a népszerűtlenség, amely életében üldözte, soha meg nem tántorította őt útja követésében, sohasem keserítette el, sohasem hangolta gyűlöletre. Őt sokan gyűlölték, ő nem gyűlölt senkit; ostorozta azokat a tévedéseket, amelyeket a közérdekre nézve veszélyesnek látott, tudott erőszakos is lenni az oly törekvések megfékezésében, amelyek a hazát fenyegetik: az emberekben, kikkel szemben állott, azért ő mégis mindig csak megtérítendő eltévelyedetteket látott, nem ellenségeket, kiken bosszút kell állani; főtörekvése volt: meggyőzni, ha ez lehetetlen volt, legyőzni, de sohasem megsemmisíteni.

Ez a lelki nemesség nyilvánult meg elfogulatlanságában; őt politikai ellenfeleitől mindig csak a véleménykülönbség és a haza féltett érdeke választotta el; osztály, faj, vallás szerinti megkülönböztetést nem ismert.

A MAGYAR BOLSEVISTÁKRÓL

BERZEVICZY LESÚJTÓ VÉLEMÉNYE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VEZETŐIRŐL A GRATZ GUSZTÁV SZERKESZTETTE, *A BOLSEVIZMUS MAGYARORSZÁGON* CÍMŰ TANULMÁNYKÖTET HASÁBJAIN

Abban a társaságban, amely a körülmények szerencsétlen találkozása, az antant elvakult igazságtalansága, a magyar nemzetnek a kétségbeeséstől való fásultsága s a március 21-iki forradalmat megelőző kormány könnyelműsége vagy gyávasága következében a hatalmat ez országban magához ragadta, közveszélyes örültek mellett voltak kétségkívül nagytehetségű, nem közönséges készültségű s értékes energiával bíró emberek is; voltak végül meggyőződésnélküli korrupt alkalmazkodók és kapaszkodók; de egy dologban megegyeztek mind: hogy nem volt se lelkiismeretök, se hazafiságuk. S azonkívül volt még egy uralkodó jellemvonása ennek a kormányzatnak, amely szomorúan különbözteti meg más, talán vérengzőbb, talán még kártékonyabb terroristák uralmától, az, hogy minden igazi, tiszta fanatizmus híján az úgyis rövid idejének ígérkező hatalom minél teljesebb kiélvezésére s mindenekfölött minél több pénz összeharácsolására irányult. Uralkodjunk és zsebeljünk! ezt a jelszót lehetett volna a magyar szovjetház kapujára írni.

sőként a nőkkel kapcsolatban vetette fel, hogy a konfliktus során a sebesültek ápolása, a hadifoglyok gondozása és a jótékonysági akciók terén a nők számos jelét adták kitartásuknak és tetterejüknek, amivel rászolgáltak a szavazati jogra. A '30-as évek elejétől fogva aztán – miután a választásokon történt hivatali visszaélések megbotránkoztatták – mind több megnyilatkozásában érvelt az általános és titkos szavazati jog bevezetése mellett, amellyel szerinte elkerülhető lenne a választások hatósági befolyásolása.

A választójoghoz hasonlóan kezdetben a zsidókérdésben is elmozdulás volt megfigyelhető a dualizmus kori álláspontjához képest. A hazai zsidósággal kapcsolatos nézetei az első világháború, valamint az azt követő összeomlás évei alatt változtak meg, amikor a társadalmi feszültségek kiélezték a zsidók és nem zsidók közti ellentéteket. Míg korábban egyértelműen kiállt a polgári jogegyenlőség oldalán, 1920 őszén már nem foglalt nyíltan állást az 1920. évi XXV. törvénycikk, azaz az ún. numerus clausus törvénybe iktatása ellen. Nem sokkal később azonban olyan nyilatkozatokat tett, amelyek arra engednek következtetni, hogy elítélte az egyetemi hallgatók létszámát vallási és nemzetiségi arányaikkal összefüggésben szabályozó rendelkezést. 1928 tavaszán, a jogszabály módosításának felsőházi vitáján pedig a numerus clausus megváltoztatása érdekében szólalt fel. Elutasította az antiszemitizmust, majd később a faji gondolatot.

Külpolitikai téren is komoly aktivitást fejtett ki. A dualizmus időszakában tagjává választotta a Turáni Társaság, az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportja és a hágai Állandó Nemzetközi Választott Bíróság. A külügyi szolgálatban a két világháború közötti időszakban teljesedett ki igazán, amikor a Népszövetségben, illetve az Interparlamentáris Unióban is a magyar érdekek aktív képviselője lett. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának elnöke is volt 1921-től 1934-ig. Mindkét nemzetközi szervezetben a határon túli magyar kisebbségek és az általános lefegyverzés kapcsán szólalt fel a legtöbbször. Következetesen kiállt amellett, hogy a béke megóvása érdekében ne csak az első világháborúban vesztes államok, hanem a győztesek is csökkentsék fegyverarzenáljuk mértékét. Megpróbált érvényt szerezni annak a törekvésnek is, hogy a honi szépirodalmi és tudományos munkák minél nagyobb számban jussanak el az utódállamok területén kisebbségi sorsra jutott magyarsághoz.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉLÉN

Berzeviczy Albert 1905-től 1936-ig irányította a Magyar Tudományos Akadémiát. Ezzel mindmáig ő számít az MTA leghosszabb ideig hivatalban lévő elnökének.

Művészettörténeti és publicisztikai munkássága elismeréseként 1904 májusában lett a tudós társaság tiszteleti tagja, Kautz Gyula jogtudós-közgazdász ajánlására. Még ugyanebben az évben helyet kapott az Akadémia Igazgatótanácsában is. A nyár végén ugyanis elhunyt a testület egyik tagja, Császka György kalocsai érsek, és akkoriban a szokásjog szerint üresedés esetén a közoktatási minisztert tisztelték meg az igazgatótanácsi tagi címmel. Eötvös Loránd lemondását követően pedig, 1905. november 27-én megválasztották az MTA elnökének is.

Az MTA élén kezdettől fogva az intézmény anyagi helyzetének javítására törekedett. Mivel az Akadémia adósságállománya 1906-ban 104 ezer koronára rúgott, takarékossági intézkedéseket vezetett be. Ezek ugyan sok esetben elégedetlenséget szültek a különböző akadémiai osztályokon, ám hatásukra a vezetőségnek az elkövet-

kezendő években sikerült nagyjából egyensúlyban tartania a költségvetést. Az 1912. évi büdzsé például 3 ezer koronás aktívummal zárult, míg a következő esztendő nullszaldós volt.

1911-ben szorgalmazta, hogy az Akadémia égisze alatt kezdődjenek kutatások a szomszédos balkáni népek földrajzi, néprajzi, nyelvészeti és történeti viszonyainak pontosabb megismerésére. Javaslata végül 1914-ben realizálódott, amikor megalakult az MTA Balkáni Bizottsága. Két évvel később pedig az Akadémia üléstermében jött létre a Magyar Keleti Kultúrközpont, amely egyebek mellett a bolgár–török kapcsolatok ápolását, a gazdasági terjeszkedés elősegítését, továbbá a bolgár és török diákok magyarországi fogadását és tanítását tűzte ki céljaként.

Az első világháború kitörése után a hátország erőfeszítéseiből az Akadémia is kivette a részét. Berzeviczy 1914 októberében jelentette be, hogy az intézmény 20 ezer koronát ajánl fel a Magyar Vöröskereszt számára, a következő hónapban pedig az igazgatótanácsban 200 ezer koronás hadikölcsön jegyzésére tett javaslatot. Előterjesztését a testület élénk helyeslés mellett fogadta el, és az Akadémia a következő években még hét hasonló összegű hadikölcsönt jegyzett.

A világháborús összeomlás, illetve az őszirózsás forradalom sodrában az Akadémia is igyekezett alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz. Ennek jeleként Berzeviczy, valamint Heinrich Gusztáv főtitkár 1918. november 6-án megjelent az új hatalmi szerv, a Magyar Nemzeti Tanács előtt, és a tudós társaság nevében kérte *„a maga tudományos működése számára annak hathatós oltalmát”.* Decemberben pedig az MTA Sebestyén Gyula folklorista indítványára az intézmény külföldi társakadémiáihoz körlevelet intézett, melyben a Magyarország feldarabolása mellett felhozott érveket – például a nemzetiségekkel szembeni méltánytalan bánásmódot – igyekezett megcáfolni, és hivatkozott hazánk megbonthatatlan gazdasági-földrajzi egységére, valamint arra, hogy a török elleni küzdelmek idején a magyarság volt a keresztény Európa védőpajzsa.

Az 1919 márciusában hatalomra került Magyarországi Tanácsköztársaság az Akadémiát „reakciósnak” ítélte, és a működését 1919 áprilisában rendeleti úton határozatlan időre felfüggesztette. Székházát a rendőrséget és a csendőrséget felváltó Vörös Őrség rendelkezésére bocsátotta. A proletárdiktatúra bukását követően, 1919 augusztusában Berzeviczy elnöki jelentést terjesztett a tagság elé, amelyben kárhoztatta a kommünt, amiért akadémiai épületeket foglalt le, értékpapírokat kobzott el, valamint akadémikusokat tartóztatott le. Véleménye szerint az Akadémiának okulnia kell a megelőző hónapok keserű tapasztalataiból, és résen kell lennie *„a szellemi téren csak a bomlasztás és rombolás céljait szolgáló szélsőséges destruktív irányzatokkal szemben, és hirdetnünk kell az elfogulatlan és pártatlan, a szabad, igaz és tárgyilagos, de a haza-szeretetet és nemzeti érzést soha meg nem tagadó, a társadalom és állam szilárd alapjait agyrémek kedvéért soha fel nem áldozó tudományt”.*

A politikai összeomlással egyidejűleg bekövetkezett gazdasági válság rendkívül súlyosan érintette az Akadémiát. Az intézmény vagyonának értékpapírokban és hadikötvényekben fekvő része a magas infláció miatt értékét vesztette. A papír- és nyomdai árak meredek emelkedése szintén komoly nehézségeket jelentett. Az MTA csökkenő bevételei a működési költségeket is nehezen fedezték, így könyvtárgyarapításra, illetve külföldi könyvek és folyóiratok vásárlására gondolni sem lehetett. 1920 májusában Berzeviczy ezért azzal a kéréssel fordult Korányi Frigyes pénzügyminiszterhez, hogy a megnövekedett infláció okán emelje fel a tudós társaság számára folyósított évi 126 ezer koronás államsegély összegét. Mielőtt azonban az államháztartás ingatag helyzete miatt aggódó Teleki-kormány döntött volna a megemelt támogatás folyósításáról, a sajtóban felszólítások jelentek meg az Akadémia megsegítésére. A nagyobb bankházaktól, törvényhatóságoktól, sőt még egyes vidéki iskolák diákjaitól is érkeztek felajánlások. Fél év alatt több mint négymillió korona gyűlt össze, amivel sikerült konszolidálni az MTA anyagi helyzetét.

A két világháború között azonban nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor az Akadémia nagyobb összegeket kapott magánszemélyektől. 1928 nyarán ugyanis megörökölte gróf Vigyázó Ferenc közel 29 millió pengős vagyonát. Berzeviczyt memoárja szerint ebben az időben rengetegen keresték fel az ügyben, hogy biztosítson nekik állást *„a világ leggazdagabb akadémiáján”.* A különféle hagyatéki perek lefolytatása után az MTA az eredeti összvagyon háromnegyedét tarthatta meg. A gróf végrendelete szerint öröksége jövedelméből az Akadémia évente 40%-ot fordíthatott „nemzeti célra”. Ebből a testület a *Magyar etimológiai szótár* kiadását, valamint *A magyar nép irodalmi könyvtára* címmel irodalmunk klasszikusainak megjelentetését finanszírozta.

A régi akadémiai szakbizottságok fokozatosan megélénkültek, ám mellettük újak is alakultak. 1931 májusában például nyelvünk védelme és ápolása céljából létrejött az MTA Nyelvművelő Szakosztálya, amely 1932-től *Magyarosan* címmel nyelvművelő folyóiratot indított. Az intézményen belül továbbra is a humán és társadalomtudományok töltötték be a vezető szerepet, s emiatt a természettudományok lemaradása mind nyilvánvalóbbá vált abban a korban, amikor világszerte azok előretörése és erőteljes differenciálódása volt tapasztalható.

Berzeviczy konzervatív szellemben vezette az Akadémiát a Horthy-korszakban. Ennek következében az 1920-as években eltávolodott az intézménytől számos, az akadémiai tudományosság vonzáskörében működő, de a modern követelményeket követni szándékozó szaktudós: Király György filológus, Révay József író és klasszikafilológus, Fülep Lajos művészetfilozófus stb. A fiatalabb akadémikusgeneráció változásokat, bizonyos mérvű modernizációt szorgalmazó tagjai (Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Hajnal István, Mályusz Elemér) pedig csak az 1930-as évektől kezdték befolyásolni az Akadémia légkörét.

1935 novemberében Berzeviczy magas korára, illetőleg romló egészségi állapotára hivatkozva lemondott a Magyar Tudományos Akadémia vezetéséről, éppen akkor, amikor megválasztásának harmincadik évfordulóját ünnepelték. Tagtársainak ekkor azonban még sikerült maradásra bírniuk. Végül 1936. március 10-én Habsburg József főherceget választották utódául. Másnap levelet kapott Horthy Miklóstól, amelyben a kormányzó *„teljes elismerését”* fejezte ki az Akadémia élén három évtizeden keresztül kifejtett *„önzetlen és fáradhatatlan”* munkájáért.

A kulturális élet grand old manje

Tudományszervezői és történetírói tevékenységét Berzeviczy Albert a Horthy-korszakban is folytatta. 1920 májusában alapító elnöke lett a Corvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos,

Berzeviczy Albert mint a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, 1920-as évek

Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesületnek. E társaság legfőbb céljaként a két ország közötti tudományos és kulturális kapcsolatok fejlesztését és ápolását jelölte meg. Az egyesület *Corvina* címmel adott ki olasz nyelvű folyóiratot. Az olasz kultúra és történelem iránt szenvedélyesen érdeklődő, illetve a magyar–olasz kapcsolatok vezéralakjának számító Berzeviczy haláláig állt a Corvin Mátyás Társaság élén.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Corvin Mátyás Társaság mellett 1923 februárjától a Kisfaludy Társaság elnöki tisztségét is betöltötte. Legemlékezetesebb elnöki beszédét 1927. február 6-án mondta el az egyesület 80. ünnepi közülésén. Ebben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a magyar irodalmon belül tagadhatatlanul *„bizonyos szakadás”* van. Élesen elkülönül egymástól a nemzeti-konzervatív vonulat, illetve egy liberálisabb-kozmopolitább áramlat, amelyik *„nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között”*. Utóbbi irányzat kétségkívül legkiválóbb képviselője Ady Endre, akiről úgy tartotta, hogy *„egy gyászos kor szomorú és sajnálatraméltó költője”* volt. Szavaiból pillanatok alatt hatalmas botrány kerekedett. Az irodalmi közélet baloldaláról kemény támadások érték, míg a konzervatív térfél kiállt mellette. Kritikája ellenére Berzeviczyben megvolt a szándék irodalmunk megosztottságának meghaladására. Ennek jeleként 1930-ban az ő javaslatára lett a Kisfaludy Társaság tagja Babits Mihály, a modern polgári liberalizmus eszmevilágát képviselő *Nyugat* egyik szerkesztője. Még ugyanabban az évben felvételt nyert Kosztolányi Dezső, a *Nyugat* első nemzedékének egyik emblematikus alakja is.

Berzeviczy egyéni ízléséhez legközelebb a 18–19. századi klasszikus íróink és költőink álltak. A legnagyobb lírai költőnknek Petőfi Sándort tartotta. Rajta kívül lírai költészetünk másik kiemelkedő alakjának Arany Jánost tekintette. Kettejük mellett nagyra becsülte Kazinczy Ferencet, illetve a romantikus népi-nemzeti költészet neves képviselőjét, Tompa Mihályt. Nagy íróink közül mindenekelőtt Jókai Mórt kedvelte, akit világirodalmi színvonalúnak nevezett. A kortárs írók közül pedig a legkiválóbbnak Herczeg Ferencet, a Horthy-korszak konzervatív irodalmának koronázatlan királyát ismerte el. Úgy vélte, hogy *„az írás művésze, ő a legkiválóbb pályatársai között”*.

1922 és 1937 között négy részletben (az utolsót posztumusz) adta közre a történetírói munkássága csúcsát jelentő, *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865* című művét. A rendkívül adatgazdag könyvsorozat sokáig kánonalkotónak számított, és még napjainkban is alapműként hivatkoznak rá a korszakkal foglalkozó történészek. Írásában az újabszolutizmus időszakát egy jogalap nélküli, céltalan rendszerként jellemezte, amikor a nemzet legkiválóbbjait börtönbe vetették, és gazdasági, kulturális vagy éppen társadalmi téren nem igazán történtek előremutató lépések az országban. Könyveiben nagy hangsúlyt fektetett a passzív ellenállás jelentőségére, amelyet azonban a legfrissebb történeti kutatások – Berzeviczy más állításaival egyetemben – már inkább árnyalnak.

1930-ban Berzeviczy az elsők között vehette át Horthy Miklóstól a Corvin-lánc kitüntetést, amely a korszak legrangosabb állami elismerésének számított, azoknak az íróknak, művészeknek és tudósoknak ítélték oda, akik a magyar művelődés, illetve szellemi élet terén kimagasló érdemeket szereztek. S mi sem bizonyítja jobban, hogy a „márványarcú” miniszter egész életét a magyar kultúra és tudományosság szolgálatának szentelte, mint utolsó szavai, amelyek a halálos ágya mellett jelen lévők visszaemlékezése szerint az alábbiak voltak: *„magyar… kultúra… tudomány… győzelme… magyar…”* Berzeviczy Albert Budapesten hunyt el 1936. március 22-én. Végakaratának megfelelően holttestét először az MTA palotájának előcsarnokában ravatalozták fel március 24-én, majd egy nappal később szállították át végső nyughelyére, a berzevicei családi sírboltba.

NÁNAY MIHÁLY

Miért ő?

HABSBURG JÓZSEF FŐHERCEG AZ AKADÉMIA ÉLÉN – 1936–1944

Az MTA eddigi elnökeinek során végigtekintve talán sokak számára meglepően hat, hogy a tekintélyes listán 1936 és 1944 között a már trónfosztott uralkodócsalád egyik tagja, Habsburg József Ágost főherceg is szerepel. A lassan két évszázados múltra visszatekintő testület élén számos óriási tudós egyéniség állt már, példaként elég csak Eötvös Loránd vagy Kodály Zoltán nevét megemlíteni. Ugyanakkor az is észrevehető, hogy az elnöki tisztet nem mindig a tudományos eredmények alapján töltötték be, hiszen Dessewffy Emil a Konzervatív Párt vezéralakjaként lett közismert, míg Trefort Ágoston vagy Lónyai Menyhért miniszterek voltak, sőt utóbbi egyenesen miniszterelnök. Ennek fényében tehát nem tekinthető egyedi jelenségnek, hogy egy kevésbé a tudományos eredményeiről, sokkal inkább a társadalmi státuszáról és közéleti szerepéről nevezetes személyt választottak meg elnöknek.

A Magyar Tudományos Akadémia 1936. március 10-én tartotta Berzeviczy Albert lemondása után esedékes elnökválasztó közgyűlését. József főherceg ekkor már harminc éve (1906 óta) volt az MTA igazgatósági tagja, 1917 óta pedig tiszteleti tagként is részt vett a testület munkájában, illetve ellátta a Hadtörténeti Bizottság elnöki feladatait. Ugyanakkor komoly tudományos munkásság nem fűződött a nevéhez, bár *A világháború, amilyennek én láttam* című hétkötetes munkája kivívta a hadtörténészszakma elismerését, egyik recenzense egyenesen úgy fogalmazott, hogy a napló *„a világháború magyarországi irodalmának kétségtelenül legnagyobb szabású alkotása”*.

Berzeviczy-emlékülés az Akadémián. Az elnöki asztalnál József királyi herceg, az MTA elnöke, Ravasz László püspök és Voinovich Géza főtitkár. Jobbra Tasnádi Nagy András, Szily Kálmán, Kornis Gyula.

Társadalmi tekintély

Az ülés elején, Berzeviczy leköszönő levelének felolvasása után Teleki Pál geográfus-akadémikus indokolta meg, hogy miért javasolja József főherceget (királyi herceget) az Akadémia élére: *„Akadémiánk nem csak tudós társaság, hanem a nemzet elite-jeinek grémiuma. Az volt az álláspont, hogy egy, a nemzet és a szaktudósok körében elismert, tisztelt férfiút ültessünk az elnöki székbe, nem annyira a tudományban való szakismeretét tekintve, hanem inkább általános érdeklődését minden tudományág iránt, s egyben olyant, aki nagy közületek vezetésére alkalmas.”*

József főherceg mellett a Horthy-korszak egyik legkiválóbb történész-akadémikusa, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter is felszólalt, kifejezve, hogy célszerű egy *„olyan magas kultúrájú, előkelő személy megválasztása, aki az elnöki széknek díszét a maga egyéniségével és tekintélyével öregbítheti”*. Mindezt azzal indokolta, hogy az MTA addigi történetében általában ezeket a szempontokat tartották szem előtt a választáskor, hiszen *„mindig szükségét érezték annak, hogy olyan egyéniség foglalja el az elnöki széket, aki magas színvonalú általános műveltségénél és társadalmi tekintélyénél fogva az egész nemzet szemében tiszteletnek örvend”*. Mindezek után József főherceget egyértelmű többséggel (66 szavazat a második helyezett Lenhossék Mihály 20 szavazatával szemben) választották meg a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé.

Ebből következően tehát a kortársak számára is nyilvánvaló volt, hogy nem a tudományos eredmények, hanem általános társadalmi tekintélye miatt döntöttek a főherceg személye mellett. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miből eredeztethető a Teleki és Hóman által említett tekintély, amikor a főherceg minden igyekezete ellenére – főképp Horthy ellenállása miatt – sem tudott semmilyen komolyabb politikai vagy katonai tisztséget megszerezni 1920 után. A kérdést megvizsgálva három tényezőt lehet kiemelni.

A rendfokozat varázsa

Habsburg–Lotharingiai József Ágost főherceg – bár már fiatalkorában is érdeklődött a politikai és jogi kérdések iránt – az uralkodó és családfő Ferenc József egyértelmű akaratának megfelelően a katonai pályát választotta. Bár viszonylag korai házassága miatt a legmagasabb iskolát, a bécsi Kriegs-

schulét nem végezhette el, mégis fényes katonai karriert futott be és a háborúban bizonyította felkészültségét és rátermettségét. Mindennek – és természetesen részben származásának – köszönhetően 1918 októberében elérte a Monarchia hadseregének legmagasabb, tábornagyi rendfokozatát.

Ilyen módon ő volt az egyetlen valóban magyarnak tekinthető generális a birodalom hadseregében, majd pedig a szétesés után ő maradt Magyarországon messze a legmagasabb rendfokozatot betöltő – magyar – katona, igaz, 1918 novemberében szolgálaton kívül helyezték (bár a szintén tábornagy Frigyes főherceg 1936-ig Mosonmagyaróváron élt, őt nem tekintették magyar katonának). Összehasonlításként Horthy altengernagyi tisztsége a szárazföldi haderővel összevetve két fokozattal a tábornagynak megfelelő, tengernagyi rendfokozat alatt volt.

Érdekes adalék a kérdéshez, hogy még a második világháború idején is – amikor József Ágost semmilyen lényeges katonai funkciót nem tölthetett be – a *Pesti Hírlap* karácsonyi számában a főherceggel mint *„a nemzet egyetlen, még élő marsalljával”* közölt interjút. Ilyen módon tehát nem szorul további magyarázatra, hogy egy olyan társadalomban, mely a mostanihoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőséget tulajdonított a hadseregnek, a főherceg tábornagyi rendfokozata miként járult hozzá társadalmi tekintélyéhez.

Az elért legmagasabb rendfokozat mellett nem elhanyagolható a főherceg világháború során nyújtott teljesítménye. Doberdó védelmének irányítójaként, majd később az erdélyi hadseregarcvonal parancsnokaként neve a legnagyobb világháborús hősök sorába került (nem véletlen, hogy az ún. hadsegélyező kártya egyik lapján is őt örökítették meg). De ennél talán még fontosabb a katonáival kialakított személyes, közvetlen és emberséges kapcsolata, ami miatt már a világháború kezdetekor elterjedt a *„József apánk”* megnevezés. Ehhez hozzátéve még tökéletes magyartudását, amelyet általában alkalmazott is, amikor magyar katonáival beszélt, könnyen érthetővé válik, hogy miért lett sok ezer magyar katona bálványozott parancsnoka a *„legmagyarabb Habsburg”*. Ennek volt köszönhető, hogy a két háború között még a legeldugottabb kis falvakba is meghívták hősi emlékműveket avatni, amit, ha módjában állt, mindig készséggel el is vállalt.

A származás jelentősége

A társadalmi tekintélyét megalapozó harmadik és egyben legfontosabb tényező maga a főherceg származása. Közvetlen felmenői (József nádor, István nádor, József Károly főherceg) tevékeny, fontos és köztiszteletnek örvendő szerepet játszottak Magyarország közéletében, létrehozva a Habsburg-ház magyar ágát, amely valamilyen szinten kompenzálhatta az 1526 óta Bécsben székelő királyi udvar távolléte okozta hiányt. A magyar ágnak köszönhetően az ország lakossága némileg érezhette úgy, hogy Magyarországnak vannak „saját” főhercegei is, ami József Ágost idejére már egészen magától értetődővé vált.

Habsburg József főherceg

Az MTA kapcsán is kimutatható a felmenők szerepe, hiszen József nádor komoly összeggel segítette az alapítást, és egészen haláláig az intézmény hivatalos pártfogója volt, míg József Károly főherceg – fiához hasonlóan – igazgatósági és tiszteleti tagja volt (nyelvészeti és természettudományi munkássága okán) a tudós társaságnak. A magyar ág komoly népszerűsége mellett az 1945 előtti, alapvetően feudális rangokat és előjogokat elismerő és tisztelő társadalomban különösen nagy érdemet jelentett önmagában az a tény is, hogy a főherceg az uralkodócsalád tagja, a király rokona, főleg azután, hogy 1918-ban szinte egyedüli Habsburgként maradt Magyarországon – ezzel ő vált a legmagasabb rangú arisztokratává.

A jelenséget talán legkézzelfoghatóbban a megszólításokban is jelentkező hierarchia érzékeltette, jelezve, hogy a korabeli uralkodó közgondolkodás milyen komoly jelentőséget tulajdonított a származásnak. Ennek megfelelően József főherceg elvárhatta, hogy „királyi fenségként” vagy „fenséges úrként”, esetleg „őfenségeként” (a királynak az „őfelsége” kitétel járt) szólítsák meg. Rajta kívül csak a többi Habsburg főherceget illette meg e megszólítás. Rögtön utána a hercegprímás következett az eminenciás úr titulussal, majd csak ezután az ország államfője, a kormányzó, valamint az örökletes hercegek a „főméltóságú úr” vagy „őfőméltósága” megszólítással.

Mindennek köszönhetően tehát a főherceg személye nem azért volt fontos, mert komolyabb befolyással bírt volna a fontos politikai döntések meghozatalára, hanem inkább a társadalmi piramis csúcsán elhelyezkedő személyiségként komoly rálátása volt katonai-politikai-gazdasági kérdésekre. Mindezek mellett létezett valamiféle íratlan szokásjog is, amely a Horthy-korszak egyik főméltóságává emelte. Ennek megfelelően a mindenkori, újonnan kinevezett miniszterelnök a kormányzó után mindig rögtön hozzá érkezett tisztelgő látogatásra, pedig semmiféle közjogi viszony nem állt fenn közöttük. Gyakran az új külföldi követek is lejelentkeztek nála, mutatván, hogy a külső hatalmak is jelentőséget tulajdonítottak személyének. Az eddig felsoroltak mellett pedig általánosságban is minden jelentősebb közéleti esemény „kötelező” vendége volt.

Az elmondottak fényében tehát nem meglepő, hogy József Ágost még mindig jelentős birtokainak igazgatása mellett számos közéleti-reprezentatív feladatkört látott el. A teljesség igénye nélkül elég csak néhányat felsorolni: örökös tagja volt az 1927-ben létrehozott felsőháznak, amelynek véderőbizottságát végig ő vezette. Akadémiai tisztségei mellett három egyetem fogadta díszdoktorává (Budapest, Szeged, Műszaki Egyetem), továbbá számos társadalmi szervezet védnökségét, elnökségét látta el. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a Horthy-korszakban semmilyen valós politikai vagy katonai hatalmat jelentő tisztséget nem sikerült elérnie, jórészt a kormányzó ellenállása miatt. Horthy ugyanis tudatában volt annak, hogy a főherceg származásával, népszerűségével és katonai karrierjével riválisa lehet az államfői tisztségért, így mindig figyelt rá, hogy csak jól hangzó reprezentatív feladatköröket kapjon József Ágost, de semmi esetre se kerüljön a kezébe tényleges politikai vagy döntéshozó hatalom.

A felsorolt tényezőket áttekintve tehát igazat lehet adni Teleki Pálnak és Hóman Bálintnak, akik a főherceg komoly társadalmi tekintélyére hivatkoztak. Ennek megfelelően a korabeli viszonyok között érvényesülő logikát elfogadva kijelenthető, hogy Habsburg József főhercegnek is méltó helye van az Akadémia-elnökök hosszú és patinás listáján.

Kornis Gyula.
Székely Aladár felvétele, 1935 körül

UJVÁRY GÁBOR

Kornis Gyula és Moór Gyula

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉLÉN 1945–1946

A második világháborút követően három kiváló vezetője volt az Akadémiának: két társadalomtudós (Kornis Gyula és Moór Gyula), valamint egy művész (Kodály Zoltán), akik – ha kompromisszumok árán is, de – igyekeztek megőrizni a testület önállóságát. Mindezt több okból is rendkívül nehéz helyzetben tették. 1945-ben ugyanis egy olyan Akadémiát kellett újraindítani, amely az ország német megszállása (1944. március 19.), de különösen a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után már csak formailag működött, az 1945-ös földosztásnál elveszítette birtokait, értékpapír- és pénzvagyona a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja következtében teljesen elapadt, bérházait pedig 1948-ban államosították. 1947-től ehhez társult az a mind jobban érezhető nyomás, amely a hatalom pillanatnyi politikai és gazdasági érdekeinek szolgálatára kívánta korlátozni az intézmény tevékenységét.

A magyar kultúrpolitika 1945 és 1949 között gyökeresen átalakult. Az oktatás, a tudomány, a művészetek és az egyházak teljesen új feltételek közé kerültek. 1947-ig a megváltozott geopolitikai helyzethez ugyan illeszkedve, ám – Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek köszönhetően – az előző korszak fontos eredményeit is megőrizve, a szerves fejlődés jegyében hajtották végre a szükségszerű és előremutató módosításokat. Keresztury utóda, az elvileg a kisgazdapárt balszárnyához tartozó, valójában a kommunistákat mindenben kiszolgáló Ortutay Gyula 1947 márciusától 1950 februárjáig tartó minisztersége idején – részben önszántából, részben pedig kényszerből – már a magyar kultúra intézményrendszerének szovjetizálását tűzte ki célul.

A teljes, 180 fokos fordulat lényege a kulturális élet addigi, elsősorban nyugat-európai tájékozódásának egyoldalú szovjet orientációra állítása volt. A civil kezdeményezések, az autonóm szervezetek megszűntek, a társadalom feletti irányítást az egyedülivé vált kommunista párt vette át, a kultúrpolitika fő feladata pedig az állampolgárok engedelmes alattvalókká nevelése lett. Ebbe a folyamatba illeszkedett a Magyar Tudományos Akadémia szerepének átértékelése is.

Kornis Gyula

1945 márciusában, közvetlenül Budapest ostroma után Kornis Gyulát választották az Akadémia ideiglenes elnökévé. Kornis az MTA legrégebbi osztályelnöke – 1933-tól a II. bölcseleti, társadalmi és történeti tudományok osztályé –, 1933-tól Filozófiai Bizottságának elnöke, 1934-től már igazgatótanácsi tagja is volt. Május 28-án az akadémiai ciklus hátralevő részére, 1945/46-ra az MTA nagygyűlése megerősítette a döntést, így Kornis már teljes elnöki felhatalmazás birtokában töltötte be pozícióját.

Ezzel tulajdonképpen az Akadémiát leghosszabb ideig, 1905 és 1936 között vezető Berzeviczy Albertnek az óhaja teljesült, aki másfél hónappal a halála előtt, 1936. február elején Hóman Bálintnak írt levelében – Balogh Jenő, Bethlen István, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Ilosvay Lajos, Lenhossék Mihály, Teleki Pál és Wlassics Gyula mellett – Kornist nevezte meg lehetséges utódjaként. Kívánsága kilenc év múlva teljesült, Kornis elnökségét az akadémikusok döntő többsége örömmel fogadta. Úgy vélték, ez részben folytonosságot, részben szakítást jelent az előző korszakkal. Ugyanakkor mégiscsak átmeneti megoldásnak tűnt Kornis személye, hiszen konzervatív beállítottsága, korábbi kultúrpolitikai szerepvállalása miatt már 1945 tavaszán is sokan támadták baloldalról.

Kornis kultúrfilozófusként, rengeteg pszichológiai, művelődés-, tudomány- és oktatástörténeti, illetve – részben szellemtörténeti alapozottságú – elméleti mű szerzőjeként és a modern nyugat-európai filozófiai áramlatok közvetítőjeként vált ismertté. Rendkívül széles körű érdeklődését, óriási tárgyi tudását még a másokkal szemben általában kritikus, kiváló irodalomtudós, a karrierjét 1947-től az USA-ban folytató Thienemann Tivadar is irigylendőnek tartotta. Úgy vélte, hogy Kornis *„intelligenciájával, műveltségével kimagaslott”* a korabeli Magyarországon, s *„olyan nagyszerű ember volt, hogy hasonlóval itt Amerikában nem is találkoztam”.*

Kornis 1907-ben publikált doktori értekezésétől kezdődően alig volt olyan esztendő, hogy ne jelent volna meg önálló kötete. 1910-től piarista szerzetes volt, de jelentős tudósként a renden kívül működhetett. 29 évesen,

1914-ben a budapesti tudományegyetem magántanára, 31 esztendősen a pozsonyi, négy év múlva a budapesti univerzitás professzora. Az 1930-as években már tudományos egyesületek és szervezetek sorának elnöke vagy vezetőségi tagja.

Gondolatrendszerének lényege az értékelméleten alapuló kultúra koncepciója volt. Eszerint a modern ember számára az ideális értékek – a jó, az igaz, a szép és az isteni – elsajátítása jelenti az emberi mivolt igazi kiteljesedését, azaz a kultúrát, amelynek megóvása, tökéletesítése és minél szélesebb körű továbbítása az állam egyik alapvető – értelmezésében a legfontosabb – célja és kötelessége. E feladatok gyakorlati végrehajtását jelenti a kultúrpolitika, amely az ideális értékek rendszerén alapszik.

Míg mestere, Pauler Ákos elsősorban az elméleti filozófia kérdéseivel foglalkozott, és távol tartotta magát a politikától, Kornis a filozófia gyakorlati alkalmazhatóságát és hasznát is kereste. Pragmatikus és realista bölcselő volt, s az első világháború után egyre jobban közelített a kultúrpolitika felé, amelynek központi szerepét 1921-es, nagy hatású írásában *(Kultúrpolitikánk irányelvei)* Klebelsberg Kuno számára is irányadóan hangsúlyozta.

Kornis Gyula a kultúrpolitika „centrális jelentőségéről", 1921

„Az állam fogalma három mozzanatból áll. Először is a hatalom az állam végső alapja és eszköze. Másodszor a jog az a norma, mely a hatalom alkalmazását szabályozza. Harmadszor a kultúra az a cél, amelyet végső elemzésben a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. Az utóbbiban rejlik az állam etikai jelentősége. […] Annál fejlettebb azonban valamely állam, minél inkább kultúrállam. […] Csak művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat a közösség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai.

Mindebből nyilvánvaló, hogy az állam valamennyi tevékenysége közül legfontosabb, centrális jelentőségű a kultúrpolitika […]. Nemzeti tragikumunk egyik főforrása, hogy államférfijaink túlnyomó többsége nem vette észre a kultúrpolitikának mindenek fölött álló, centrális jelentőségét […] nem volt egységes, a művelődési tevékenység minden ágára kiterjedő, átfogó, egységes kultúrprogramunk."

Nem véletlen, hogy az eddig legkiválóbb magyar közigazgatás-tudós, Magyary Zoltán mellett ő lett Klebelsberg másik bizalmas tanácsadója, 1927-től 1931-ig közoktatásügyért felelős (helyettes) államtitkára, a népiskola-építési program gazdája. Kornis Magyarország nép- és középiskola-rendszerének – illetve annak múltjának – apró részleteiben is ragyogóan kiismerte magát. Budapesti egyetemi tanársága, bölcsészkari dékánsága (1933–34) –1918–19-ben a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarának első dékánja is ő volt – és rektorsága (1935–36), valamint levelező, majd rendes MTA-tagsága (1916, 1928), továbbá élénk publikációs tevékenysége révén a tudományos intézményrendszert is kitűnően átlátta.

Nagy aktivitással kapcsolódott be az Akadémia életébe – székfoglalóját 1931 áprilisában *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika* címmel tartotta –, ezért is választották 1941-ben tiszteleti taggá. A két világháború között az MTA-nak 160 levelező, 64 rendes és 26 tiszteleti tagja lehetett, az utóbbi cím tehát komoly elismerést jelentett. 1930-ban az elsők között jutalmazták a tudományos érdemekért adható legmagasabb kitüntetéssel, a Corvin-koszorúval.

Államtitkársága után a politikába is belekóstolt. 1931 és 1939 között a váci kerület országgyűlési, 1942 decemberétől 1944 márciusáig az MTA felsőházi képviselője, 1935–1938 között a képviselőház alelnöke, 1938. május 20-tól december 1-jéig elnöke volt. (Reform)konzervatív, keresztény meggyőződése miatt a bal- és a jobboldali szélsőséget s az önkényuralmi rendszereket egyaránt elítélte, ezért is szállt szembe 1938. november végén – sok kormánypárti képviselőtársával együtt – Imrédy Béla miniszterelnök diktatórikus törekvéseivel. Tiltakozásként ő is kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, lemondott a házelnökségről, s Zsitvay Tiborral 1939. március 9-én – 36 főből álló frakciót alkotva – létrehozta a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot. A formáció az 1939. májusi választásokon csak Budapesten és kizárólag a listás szavazáson indult, mandátumot viszont nem szerzett. Így a párt fölbomlott (formailag csak 1944. augusztus 23-án szűnt meg), s ezzel Kornis politikai karrierje is – legalábbis 1942-es felsőházi tagságáig – véget ért.

Kornis 1946 októberében Eduard Sprangerhez – a modern filozófia, pszichológia és pedagógia egyik klasszikusához – írt leveléből kiderül, hogy a Gestapo 1944 májusában letartóztatta és kihallgatta, majd 1944 október–novemberében három hétre bebörtönözte. (1945-től a Gestapo Fogházviseltek Köre illusztris nevekből álló társaságának is tagja volt.) Ezután a szovjet megszálló hatóságok is lefogták két alkalommal – igaz, már csak rövid időre. Sprangernek – akitől 1958-ban bekövetkezett halála előtt Magyarországon beszerezhetetlen gyógyszereket kapott – arra is panaszkodott, mennyire megrontja és lealacsonyítja az embert a terror. Állításának érvényességét hamarosan ismét a saját bőrén tapasztalhatta.

Kornis 1945-ben egyrészt diktatúra- és náciellenessége, másrészt komoly tudományos teljesítménye és akadémiai múltja miatt lehetett az MTA elnöke. Ezek az előnyök azonban egyben hátrányt is jelentettek, hiszen az 1920-as évek aktív s az 1930-as évtized passzív kultúrpolitikai szereplése, illetve az ezzel kapcsolatos, 1944-ig ismétlődő nyilvános állásfoglalások sora állt mögöttük. Márpedig az előző korszak kultúrpolitikájának elítélésében – függetlenül attól, hogy Klebelsberg Kunóról vagy a háborús bűnösnek nyilvánított Hóman Bálintról volt szó – a baloldal már 1945-ben is egységes volt.

Hiába tartott Kornis 1945. április végén *Közgondolkodásunk megbomlásának okairól* címmel az akkor még Pázmány Péterről elnevezett budapesti tudományegyetemen, nagy hallgatóság előtt élénk tetszéssel kísért előadást, amelyben a német fajelméletet, az 1944. esztendő Magyarországon is mérgező szellemét, a „történelmi osztály" tehetetlenségét és az értelmiség közömbösségét ostorozta. És hiába döntött az elnökletével összeülő MTA Könyvkiadó Bizottság 1945 júniusában Lenin és Sztálin főbb műveinek kiadásáról. Mint ahogy – az MTA alapszabályainak megváltoztatása árán – hiába támogatta Moór Gyula javaslatát, amelynek következtében 1945. július 20-án Hóman Bálintot, Orsós Ferencet és József főherceget kizárták a testület tagjai közül.

Kornis Gyula a megújuló MTA-ról Világ, 1945. június 3.

„Egyesek azt vélik, hogy az Akadémia most szép számmal baloldali tudósokat választott tagjaivá. Ámde a tudós

nem lehet sem bal-, sem jobboldali: csakis a tárgyban rejlő természetes ténybeli vagy logikai igaz relációkat kutatja. Ha egyoldalúan akár bal-, akár jobboldalinak érzi magát, akkor már nem igazi tudós. Az igazság, ha valóban igazság, akkor sem proletár, sem polgári, sem nagytőkési igazság. […]

Most a politikai és földrajzi helyzet különös hangsúllyal érleli meg azt a törekvésünket, hogy az eddig a szellemi érintkezés szempontjából sokszor zárójelbe tett szomszédos nemzetek tudományosságával is szorosabb kapcsolatba jussunk: főképp pedig a nagyra fejlett orosz tudományos élettel kívánjuk a termékeny érintkezés fonalát felvenni. […]

Hazánk mai súlyos anyagi helyzete azt a feladatot rója ránk, hogy Akadémiánk szellemi ökonómiáját módosítsuk: hogy nagyobb súlyt vessünk a magyar természettudomány tervszerű fejlesztésére, főképp az ország természeti kincseinek feltárása szempontjából. […]

Akadémiánktól egyesek valami bűntudatot, mea culpát várnának. Az Akadémia azonban nem érezheti magát valami külön bűnösnek. Hol van még egy 224 tagú testület, amelyben viszonylag oly kevesen váltak a vészes német politikai sugallom áldozatává?"

■ ■ ■

Mindez már nem sokat számított. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945 márciusában kezdődő igazoló eljárások során 330 főből egyet ítéltek állásvesztésre, kettőt nyugdíjazásra, nyolcat pedig megfeddtek. Az egyik nyugdíjazott Kornis, az MTA elnöke volt. A döntés ellen fellebbezett, s bár a népbíróság 1945. október 10-én megsemmisítette a kényszernyugdíjazási határozatot, *„közszolgálatban való meghagyása mellett megfeddte"* őt. Minden bizonnyal emiatt mondott le két nappal később az MTA-elnökségéről, amely szinte ugyanolyan rövid ideig tartott, mint 1938-as képviselőházi elnöksége.

■

Kornis Gyula MTA-elnökségről lemondó leveléből, 1945. október 11.

„Akadémiánk most szervezetében gyökeresen átalakul. Természetesnek és helyesnek tartom, hogy ügyeit új erők intézzék. A végzetes összeomlás óta lefolyt fél esztendő alatt a legsúlyosabb körülmények között az Akadémia épületének és anyagi ügyeinek helyreállítására voltam kénytelen fordítani java erőmet. A helyreállítás most már útban van. Bárha a szellemi újjáépítés sikeresebben és gyorsabb ütemben folynék le."

Moór Gyula 1945 körül

■ ■ ■

1945 decemberében a kultuszminiszter, Keresztury Dezső még kinevezte a budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet elnökévé, ezután azonban állandó támadásoknak volt kitéve. 1946. augusztus közepén a Magyar Kommunista Párt központi lapja, a *Szabad Nép „igazi tisztogatást"* követelt az egyetemeken. Három professzort emelt ki, akikre *„nincs szükség"*: Schwartz Elemér nyelvészt, Gerevich Tibor művészettörténészt és *„mindenekelőtt"* Kornis Gyulát, aki a *„Horthy rezsim legkimagaslóbb képviselője az egyetemen", „a belpolitikában a szegedi gondolat, külpolitikában pedig a német–olaszbarát, szovjetellenes háborús vonal híve"* és *„Horthy Miklós legismertebb dicsőítője"*.

A tudományos élettől visszavonuló Kornis végül 1948. április 16-án akadémiai tagságáról is lemondott – ilyesmire addig nem volt példa –, a következő tanévtől az egyetemen sem oktathatott már. 1951-ben kitelepítették, először Poroszlóra, majd Hajdúszoboszlóra, ahol haláláig élt. 1958. április 17-én – rövid kórházi kezelés után – Budapesten hunyt el. A Farkasréti temetőben mindössze hatan búcsúztatták.

Moór Gyula

Kornis kortársa – és az MTA elnöki székében utódja –, Moór Gyula sorsa sem volt sokkal szerencsésebb. Míg Kornis a kultúr-, Moór a jogfilozófia legismertebb magyar képviselője volt, aki szintén egy Magyarországra menekült intézményben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen lett magántanár (1917), majd nem sokkal később, mindössze 30 esztendősen professzor (1918). A Szegedre települt intézményből 1928-ban a jogfilozófia nyilvános rendes tanáraként került a budapesti tudományegyetem jogi karára, ahol az egyik legnagyobb tudású oktatóként, lebilincselő előadóként és a diákság támogatójaként tartották számon. Kétszer a dékáni (1935–36 és 1947–48), a legkritikusabb, 1945–46-os tanévben pedig a rektori tisztet is betöltötte. Első világháborús helytállásáért 1928-ban vitézzé avatták, emiatt 1945 után támadások céltáblájává vált. A tudományos közéletben ő is igen aktív volt, ám – Kornissal szemben – 1945 előtt nem gondolt politikai szerepvállalásra.

Az MTA-nak 1925-ben lett levelező, 1942-ben rendes, 1945 májusában igazgatótanácsi tagja; ugyanekkor Kornistól ő vette át a II. osztály elnökségét. Moórnak a moszkvai követi posztot is felkínálták – állítólag igazságügy-miniszterként, sőt, köztársasági elnökként is szóba került a neve –, amit azonban köszönettel visszautasított. Viszont örömmel fogadta, hogy 1945 novemberében, a választásokat követően összeülő nemzetgyűlés első ülésén az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott 12 hely egyikére őt jelölték és választották meg (többek között az MTA-elnökségben utódja, Kodály Zoltán, illetve egyik fő ellenlábasa, Szent-Györgyi Albert társaságában).

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKEI

GR. TELEKI JÓZSEF
1830. november 17.–1855. február 15.

GR. DESSEWFFY EMIL
1855. április 17.–1866. január 10.

BR. EÖTVÖS JÓZSEF
1866. március 18.–1871. február 2.

GR. LÓNYAY MENYHÉRT
1871. május 17.–1884. november 3.

Trefort Ágoston
1885. május 28.–1888. augusztus 22.

BR. EÖTVÖS LORÁND
1889. május 3.–1905. október 5.

BERZEVICZY ALBERT
1905. november 27.–1936. március 22.

HABSBURG JÓZSEF FŐHERCEG
1936. március 22.–1944. október

KORNIS GYULA
1945. március 7.–1945. október 29.

MOÓR GYULA
1945. október 29.–1946. július 24.

KODÁLY ZOLTÁN
1946. július 24.–1949. november 29.

RUSZNYÁK ISTVÁN
1949. november 29.–1970. február 5.

ERDEY-GRÚZ TIBOR
1970. február 5.–1976. augusztus 16.

SZENTÁGOTHAI JÁNOS
1976. október 26.–1985. május 10.

BEREND T. IVÁN
1985. május 10.–1990. május 24.

KOSÁRY DOMOKOS
1990. május 24.–1996. május 9.

GLATZ FERENC
1996. május 9.–2002. május 4.

VIZI E. SZILVESZTER
2002. május 5.–2008. május 6.

PÁLINKÁS JÓZSEF
2008. május 6.–2014. május 6.

LOVÁSZ LÁSZLÓ
2014. május 6.–

Kornis lemondása után, 1945. október 29-én az MTA összes ülése egyhangúlag kérte föl Moórt a megüresedettnek nyilvánított elnöki poszt ideiglenes betöltésére. Majd egy éven át elnökhelyettesként irányította a testületet. Az anyagi gondok és a székház használhatatlansága mellett a magyar tudományos élet legnagyobb tekintélyének, a baloldal támogatását is élvező Szent-Györgyi Albertnek az MTA elleni kirohanásaival is meg kellett küzdenie. Szent-Györgyi többször kifejezte elégedetlenségét a természet- és a műszaki tudományok akadémiai alulreprezentáltsága miatt, s még Kornis elnöksége alatt, 1945 júliusának végén létrehozta saját ellenintézményét, a Magyar Természettudományi Akadémiát. (Kornis távozásához ez is hozzájárulhatott.) Ám ezután is vehemensen bírálta az MTA-t, vádjaira pedig Moór is élesen válaszolt.

■

Szent-Györgyi Albert MTA elleni támadásáról, Világ, 1945. december 6.

„Szent-Györgyi professzor rámutatott arra, hogy volt ugyan egy Tudományos Akadémiánk, de ez nem állt feladata magaslatán és éppen ezért több természettudóssal együtt pár nappal ezelőtt kérte a tagok névsorából való törlését, azzal a megokolással, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elzárkózott minden olyan reform elől, amely a megújhodáshoz vezetett volna. Az Akadémia – mondotta – a szervilizmusnak és féltudománynak lett a fészke, József főhercegben találta meg legméltóbb vezetőjét és Orsósban [Orsós Ferencben] tudományos eszméjét, nagymértékben felelős tehát nemzeti katasztrófánkért. Akadémia nélkül az országot újjáépíteni lehetetlen, a Tudományos Akadémia pedig jelen szervezetével és névsorával az újjáépítés munkájára képtelen.”

■■

Moór Gyula válasza Szent-Györgyi vádjaira, Világ, 1945. december 12.

„Nem áll az sem, hogy az Akadémia a felszabadulás óta saját erejéből megújulni nem törekedett volna. Tavaszi nagygyűlésén mintegy ötven új tagot választott, jórészt olyanokat, akik azelőtt mellőzve voltak. Ez a tagoknak körülbelül 35 százalékos felfrissítését jelenti. […]

Nem áll az sem, hogy szervezetén a szükségesnek látszó változtatásokat megtenni vonakodott volna. Az elmúlt nyár óta folytak tárgyalások ebben az irányban, s ezek eredményét két ízben maga Szent-Györgyi is elfogadhatónak találta. Sajnos, mindkét esetben nem tellett bele 48 óra sem és álláspontját megváltoztatta.

[…] három lényeges kérdésben nem engedhettünk. Nem voltunk hajlandók az Akadémiát két akadémiára feldarabolni. Nem voltunk hajlandók továbbá az új tagok választásának eddigi titkos szavazással történő demokratikus formáját feladni s egy, bármilyen nagy tudós kijelölésétől tenni függővé azt, hogy ezentúl ki kerülhessen be a tagok közé. Parancsuralmi rendszert mégsem lehet az Akadémiában meghonosítani. Végül nem voltunk hajlandók azt a bizarr gondolatot sem elfogadni, hogy az összes tagok mondjanak le, azután egy magát csalhatatlannak tartó személy vagy bizottság hívja vissza az »igazi« tudósokat s alapítsa meg az új Akadémiát. […]

Nem áll végül az sem, hogy az Akadémia, amely több mint százéves fennállása alatt felmérhetetlen érdemeket szerzett a magyar kultúra szolgálatában, az újabb időkben csupa szervilis »féltudósból« állott volna és ne szolgálta volna a tudományt. Jellemző, hogy Szent-Györgyi új akadémiájának 40 tagja közül 21 a régi Akadémiának is tagja.”

■■■

Hosszas huzavona után végül 1946 kora nyarán a kultuszminiszter közvetítésével sikerült megegyezniük. Az MTA 1946. július 1-jei összes ülésén Moór Gyula bejelentette, hogy Szent-Györgyi és két másik akadémikus (Bay Zoltán, Egerváry Jenő) visszavonta kilépési határozatát. Viszonzásként az MTA elfogadta addigi három osztályának egy negyedikkel történő bővítését, hogy teljesülhessen Szent-Györgyiék kívánsága a szellem- és a természettudományok azonos súlyú képviseletéről. Ezután a tudós testület 105. nagygyűlésének július 22-i összes ülésén a magyar szellemi életben rendkívüli megbecsülésnek örvendő Kodály Zoltánt választották új elnökké, a másodelnök pedig az egy év múlva az USA-ba távozó Szent-Györgyi lett.

Az amúgy is csak ideiglenesnek számító helyettes elnöki posztról távozó Moór Gyula az 1947-es, kékcédulás választásokon a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) színeiben ismét bejutott a parlamentbe, ám az egypárt-

rendszer felé haladó hatalom pártja mandátumait megsemmisítette: a választást elcsalók a tiszta eszközökkel élőket vádolták visszaélésekkel. Moór egyre romló egészségi állapota miatt 1947 őszétől kollégája, Gajzágó László tartotta meg az egyetemi előadásait, s jogi kari dékáni teendőit is jórészt Eckhart Ferenc látta el helyette.

1947 decemberében egy kommunista képviselőnő ennek ellenére durván kikelt ellene. Weil Emília dühödten sérelmezte, hogy a *„hazaáruló-fasiszta"* Pfeiffer-párt *„főideológusa"* még mindig professzor, sőt dékáni tisztséget is visel, s kérte, hogy Moórt mielőbb távolítsák el az egyetemről. A kultuszminiszter Ortutay válaszában közölte, *„hogy múlt év december hó 9-én dr. Moór Gyula öt hónapi betegszabadságra távozott, ahonnan legjobb tudomásom szerint nem is tér vissza".* Moórt 1949. december 31-ével helyezték végleges nyugállományba. 1949 őszén – számos társához hasonlóan – akadémiai tagságától is megfosztották. 1950. február 3-án gégerákban hunyt el.

Utódja, az elnökséget 1949. november 29-ig betöltő Kodály Zoltán – tekintélye ellenére – nem tudta megakadályozni az MTA autonómiájának megszüntetését. A Gerő Ernő vezetésével 1948 végén fölállított, de csak 1949 februárjától alig több mint fél éven át, szigorú pártellenőrzéssel működő Magyar Tudományos Tanács teljesen háttérbe szorította a jó 120 esztendeje a magyar tudományosság legfontosabb fórumának számító Magyar Tudományos Akadémiát, amely 1949 végére a Magyar Dolgozók Pártja felső vezetésének utasításait követő szervezetté silányult. Átvette a Magyar Tudományos Tanács titkárságát, amely a szoros pártfelügyeletet biztosította, és alapszabályának módosításával független köztestületből állami költségvetési intézménnyé vált. Az ehhez asszisztálni már nem kívánó Kodályt Rusznyák István váltotta az elnöki székben (1949–1970). Vezetésének első nagyrendezvénye az 1949. december 19-i ünnepélyes díszülés volt Sztálin 70. születésnapja alkalmából…

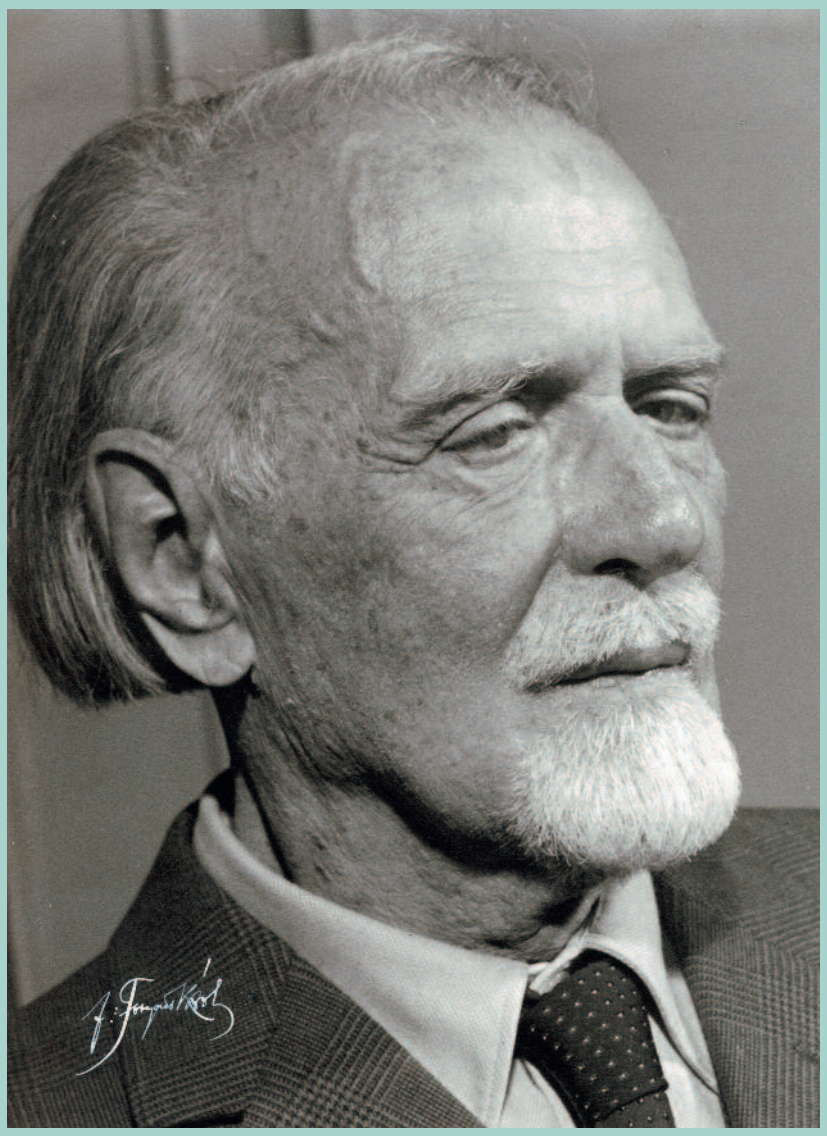
Az akadémikusok létszáma eközben megfeleződött, így az addigi tagok döntő többségét minden további nélkül kizárhatták a testületből – vagy a semmilyen jogosítvánnyal nem bíró tanácskozói tagságot hagyták meg nekik –, s helyükbe új, megbízható kádereket nevezhettek ki. ◆

„Nem lehet az Akadémiát a letűnt politikai rendszer hibáiért felelőssé tenni!"

KODÁLY ZOLTÁN

MTA-elnök: 1946–1949

„A tudományos élet fellendítésére elsősorban az Akadémia hivatott. Azt kell tehát olyan karba hozni, hogy hivatásának megfelelhessen. […] A nemzet csak önmagát becsüli meg, ha nem enged elsorvadni egy olyan intézményt, amelyet legjobbjai hoztak létre, hogy általa kifejezzék magasabb kultúra felé törekvésüket és amely egy századon át híven teljesítette kötelességét."
(Kodály Zoltánnak az MTA közgyűlését megnyitó elnöki beszédéből, 1948. július 4.)

A magyar szellemi életben a két világháború között és **1945** után is páratlan – és politikai hozzáállástól független – tekintélynek örvendő Kodály **1940**-től dolgozott a népzenei gyűjtemény, a későbbi Népzenekutató Csoport gondozójaként a Magyar Tudományos Akadémián. **1943**-tól a testület levelező, **1945**-től rendes és igazgatótanácsi tagja, **1946** júliusától **1949** novemberéig elnöke. Minden erejével igyekezett megőrizni az MTA önállóságát, legalább részbeni függetlenségét a politikától. Miután belátta ennek reménytelenségét, távozott az elnöki székből. Ekkor került sor az intézmény teljes, szovjet mintára történő átalakítására.

LIGETI DÁVID

MACKENSEN

August von Mackensen tábornagy (1849-1945) az első világháború egyik legsikeresebb katonai vezetője volt. Az 1870-71-es porosz-francia háború veteránja már a belle époque idején lovassági tábornok lett, és a XVII. hadtest parancsnokaként 1914 augusztusától a keleti fronton harcolt. Része volt a tannenbergi diadalban, majd – immár hadseregparancsnokként – 1915 májusában vezérletével vívta ki az egyesített német-osztrák-magyar hadsereg a gorlicei áttörést, amelynek következményeként a cári Oroszország elvesztette lengyel területei zömét. Ez év őszén Mackensen térdre kényszerítette Szerbiát is, majd 1916 nyaráig a balkáni frontot tartotta. A román hadüzenet után a tábornok 1916 decemberében elfoglalta Bukarestet, majd a román fegyverszünet megkötéséig Moldvában harcolt, illetve a megszállt román területek igazgatását látta el. A császári Németország legnagyobb fegyvertényei fűződnek a nevéhez, és közvetve a cár bukása is hadjárataihoz köthető. Tragédiája abban állt, hogy bár veretlen maradt a csatamezőkön, hazája elvesztette a nagy háborút, így osztoznia kellett Németország szomorú sorsában. Hindenburg halála után Németország doyen tábornoka lett, majd az újabb világháborút is túlélve 1945 végén halt meg.

1916. december 6-án a központi hatalmak csapatai elfoglalták az alig néhány hónappal korábban hadba lépett Románia fővárosát, Bukarestet. A siker August von Mackensen német tábornagy egyik legnagyobb, egyszersmind utolsó diadala volt. A nagy háború addig eltelt idejében II. Vilmos egykori szárnysegédje győzelmet győzelemre halmozott, miközben a keleti front legvéresebb összecsapásaiban, a gumbinneni, a tannenbergi, a Mazuri-tavaknál, Varsónál, Łódznál vívott csatákban vett részt. 1915-ben az ő vezetésével törte át az egyesített német–osztrák–magyar haderő az orosz frontot Gorlicénél, majd Szerbia elfoglalásában játszott fontos szerepet. Hadjáratai során 1914–1916 között megroppantotta az orosz, a szerb és a román hadsereg gerincét, így a nagy háború egyik legsikeresebb tábornokaként írta be magát a hadtörténelembe.

DIADALMAS HADVEZÉR

Sikerei hatására tábornagyi rangig (Generalfeldmarschall) vitte, megkapta a legmagasabb német kitüntetéseket, sőt már a háború alatt több dicsőítő jelzőt illesztettek a nevéhez: a Napóleont legyőző Blücherhez hasonlóan Marschall Vorwärtsként (Előre, tábornagy!) emlegették. A Monarchiában szívesen hasonlították a Habsburg Birodalom legendás tábornagyához, Savoyai Jenőhöz. Ferenc József egy alkalommal kijelentette, hogy jól megy a központi hatalmak sora, mert míg a németeknek ott van Hindenburg, addig neki ott van Mackensen. Hadvezetői tehetsége mellett személyes karizmája is lenyűgözte környezetét, például a világháború idején haditudósítóként dolgozó, korábban közép-ázsiai felfedezéseiről hírnevet szerzett svéd Sven Hedin így fogalmazott: *„Az összes német tábornok közül, akikkel találkoztam a háborúban, messze Mackensen volt a legdélcegebb és emberileg a legszimpatikusabb jelenség."*

Ugyanakkor a gorlicei győztes a német imperialista törekvések tipikus áldozatának is tekinthető: a harcmezőn nem talált legyőzőre, a háború végének politikai játszmái viszont megalázták a veretlen tábornagyot. Bár a háború végén hadseregét hazavezette Romániából, ahol az előző két évben gyakorlatilag kormányzóként tevékenykedett, közel egy évig az antanterők internálásában kellett élnie. Így a weimari köztársaság, majd Hitler idején nem pusztán a háborúban szerzett babérjainak, hanem a visszavonulás veszteségeket minimalizáló végrehajtásának köszönhetően is igen népszerű volt.

Mackensen példája egyszersmind a Dolchstoss-elmélet követői szemében a hátulról ledöfött hadsereg képét igazolta. A tábornagy végül két Német Birodalom pusztulását érhette meg, életpályája pedig mintha csak leképezné a 19–20. századi Németország felemelkedését, majd bukását.

A ROMÁN HADJÁRAT

1916. júliusára nyilvánvalóvá vált, hogy Románia az antant oldalán fog belépni a háborúba, és az is, hogy román támadás esetén a végsőkig kimerült osztrák–magyar hadsereg – amely az 1916-os orosz és olasz offenzívák nyomán az összeomlás szélén állt – német segítségre szorul. A segítségnek azonban magas ára volt.

1916. szeptember 6-án Németország és Ausztria–Magyarország között megállapodás jött létre, amely szerint *„a jövőbeni bolgár–német–osztrák–magyar–török hadműveletek egységes ve-*

II. Vilmos császár (balra), Hans von Seeckt ezredes és August von Mackensen (jobbra), 1915. április 12.

zetésének biztosításáért Őfelsége, a német császár átveszi a Központi Hatalmak és szövetségeseik hadműveleteinek fővezérletét". Így az osztrák vezérkarnak német alárendeltségben kellett harcolnia, a Monarchia függése tovább nőtt. A helyzetet súlyosbította, hogy Románia hadba lépése révén elméletileg fennállt a veszély, hogy a Sarrail tábornok vezette balkáni antanterők és a román–orosz hadsereg egyesül. Így az antant ismét elválasztotta volna Bulgáriát és a Török Birodalmat Németországtól és Ausztria–Magyarországtól. Mivel azonban a román támadás fő iránya Erdély volt, továbbá a szaloniki antanterők létszáma is elégtelennek bizonyult a macedóniai áttöréshez, ezek a félelmek végül nem igazolódtak.

A román csapatok augusztus 27-én törtek be Erdély területére, a támadásban három – az 1., 2. és 4. – hadsereg vett részt. Mindeközben a 3. hadsereg a bolgár határ mentén foglalt el védelmi állást. A románok összesen 600 000 katonával és 1300 löveggel rendelkeztek és abszolút létszámfölényben támadhattak, minthogy a Monarchia Erdélyben mindössze 34 ezer embert és 76 löveget állomásoztatott. A Bulgáriában ellentámadásra készülő Mackensen-hadsereg 7 divízióból (a 219. német gyaloghadosztályból, valamint bolgár és török egységekből) épült fel. Ebből, valamint a Tosev tábornok vezette 3. bolgár hadseregből, illetve az osztrák–magyar Duna Flottillából alakította meg új hadseregcsoportját Mackensen. A román támadás erdélyi kivédésével a vezérkari főnöki tisztségből frissen leváltott Erich von Falkenhaynt bízták meg, parancsnoksága alá rendelve a 9. német hadsereget.

A tábornagy dobrudzsai ellentámadása szeptember 2-án kezdődött. A román erők nem tudták tartani az 1913-ban megszerzett dél-dobrudzsai síkságot, ám súlyosabb csapást jelentett, hogy a bolgár erők szeptember 6-án elfoglalták Tutrakan erődjét, majd 9-én Szilisztrát is, így a központi hatalmak kijutottak az Al-Dunához. Mackensen beszámolója szerint a központi hatalmak csapatai már az első héten s csak ezen a frontszakaszon mintegy 12 ezer románt ejtettek hadifogságba, akik között 300 tiszt volt. Ezenfelül több mint 60 löveg és más hadfelszerelés is a támadók kezére került.

Szeptember 16-án Mackensen nagy megelégedéssel konstatálhatta, hogy a hadjárat eredményes volt. Október 1-jén a románok megkíséreltek áttörést

KATONAI KARRIER

Mackensen a porosz király alattvalójaként 1849. december 6-án született Haus Leipnitzben (ma: Dahlenberg közelében). Az ifjú Mackensen nem bizonyult jó tanulónak: leginkább a franciával, a latinnal és a helyesírással gyűlt meg a baja: a későbbiekben saját unokái is gúnyolták a porosszá lett tábornagy szász dialektusokkal tarkított beszédét. Gyenge tanulmányi eredményei miatt meg kellett ismételnie a gimnázium második osztályát, ugyanakkor az iskolai életben mindig is aktív szerepet játszott, Torgauban például színdarabokat rendezett. 1868-ban fejezte be középfokú tanulmányait, neveltetésében meghatározó szerepet játszott az otthon megtapasztalt, valamint az iskolákban is gyakorolt evangélikus vallásosság, illetve a porosz tanítási rendszerre jellemző drill és hazafias szellem.

1869-ben kezdte meg katonai szolgálatát a poseni 2. testőrhuszár-ezrednél (Leibhusarregiment); első állomáshelye Lissa volt. Az ezred Poroszország legkiválóbb alakulatai közé tartozott, ezt fejezte ki jelmondata: *„vincere aut mori"* (győzni vagy meghalni) is. Harciasságukat és elszántságukat az irhasapkájukon viselt stilizált koponya és fekete egyenruhájuk is jelezte; később az SS innen imitálta saját uniformisát. Az ezredet még Nagy Frigyes alapította 1741-ben, aki a magyar huszársághoz hasonló könnyűlovas alakulatot szeretett volna létrehozni. Mackensen remekül érezte magát ebben a közegben: *„A fekete kabátban és a halálfej alatt* [...] *nem kötelességből vagyok katona, hanem szívvel-lélekkel való élvezetből, és buzgalmam naponta nagyobb lesz, minthogy látom, hogy feletteseim elismeréssel adóznak törekvésemnek."*

Mackensen ezredét 1870 augusztusában a franciaországi hadszíntérre vezényelték, ahol részt vett a sedani csatában. A hadjáratban több ízben hajtott végre huszárcsínyeket, vakmerő lovasrohamokat. Emlékezetes élmény maradt számára, hogy láthatta a fogságba esett III. Napóleont. 1870. október 5-én másodosztályú Vaskereszttel tüntették ki, miután Orléans közelében egy támadni készülő francia osztag erejét derítette fel, miközben folyamatosan borsot tört az ellenség orra alá, egyszer *„Vive la Prusse!"* (Éljen Poroszország!) kiáltásokkal nyargalt el a megdöbbent franciák mellett.

1879-ben megnősült, felesége egykori – Franciaországban elesett – bajtársának nővére, Dorothea von Horn lett. A harmincéves hadnagy igen szerencsésen nősült: porosz polgárcsaládból származó apósa 1865-ben nemes lett, és igen magas állami hivatalt töltött be Kelet-Poroszországban. Mackensen házasságából öt gyermek született. Felesége 1905-ben bekövetkezett halála után, 1908-ban nőül vette a nála huszonkilenc évvel fiatalabb Leonie von der Ostent. Ez a házasság gyermektelen maradt.

1880-ban főhadnagyként vezérkari szolgálatba lépett, majd 1882-ben a Nagyvezérkar tagja lett, s katonai karrierje gyors ütemben haladt előre: 1882-ben százados, 1891-ben von Schlieffen segédtisztje lett. 1894-ben a Danzigban állomásozó 1. testőrhuszárezred parancsnoka lett ezredesként. Négy évvel később már II. Vilmos szárnysegédje, s ebben a beosztásában számos külföldi útjára elkísérte a császárt. 1899. január 27-én – a császár 40. születésnapján – nemesítették, tehát ekkortól viselte a von előnevet.

1900-ban vezérőrnaggyá léptették elő, egy évvel később a két testőrhuszárezred egyesítésével létrehozott lovasdandár parancsnoka lett. Mackensen szokatlan módon arra is engedélyt kapott, hogy dandárparancsnoki beosztása ellenére továbbra is a huszárok egyenruháját hordhassa. 1903-ban már altábornagyként a 36. hadosztály parancsnokságát látta el, egyben II. Vilmos főhadsegéde (Generaladjutant) lett. 1908. január 27-én lovassági tábornokká léptették elő, és a XVII. hadtest parancsnokává nevezték ki, ezt a rendfokozatot viselte a nagy háború kitörése idején.

Mackensen I. világháborúig terjedő pályafutása kiemelkedőnek tekinthető, mivel közkatonából nemesi címmel rendelkező tábornokká lépett elő. Miközben egyre magasabb rangot ért el, sikerrel illeszkedett be a német vezérkar feudális szokásokkal, külsőségekkel teli világába. Második házassága révén a legszorosabb kapcsolatba került a porosz junkerkörökkel, így politikai szempontból is az egyik legbefolyásosabb szereplője lett a nyugat-poroszországi közéletnek. Különösen jó kapcsolat és már-már eszményi lojalitás fűzte a császári párhoz, amelynek *„érinthetetlenül tiszta házas- és családi életéről"* a legnagyobb tisztelettel nyilatkozott.

végrehajtani az Al-Dunán, de támadásuk Rjahovónál kudarcba fulladt. A sikerben jelentős szerepet játszott az Osztrák–Magyar Császári és Királyi Duna Flottilla is, amely áttörve az ellenség aknazárán, szétbombázta a román pontonhidat.

Mackensen mégis elégedetlen volt az előrenyomulás mértékével, többször találkozunk feljegyzéseiben effajta mondatokkal: *„Szerencsések azok tábornokok, akiknek csak német csapatokat kell vezényelniük!"* A tábornagy úgy értékelte, hogy ezen a frontszakaszon egy német ezred többet ér, mint egy idegen hadosztály. A dobrudzsai harcok során igazi nemzetközi konfliktusról beszélhetünk, hiszen a bolgár–német–török csapatokkal az oroszok által támogatott románok néztek farkasszemet. A szorult helyzetben lévő román hadsereg tehermentesítésére október 12-én indított orosz offenzíva hamar összeomlott. Így a gorlicei győztes október 21-én áttörte a dobrudzsai frontot, és másnap Constanța is elesett. A győzelem után a 129. porosz királyi gyalogezred – amelynek 1915 óta volt tulajdonosa Mackensen – felvette a tábornagy nevét.

Mackensen, miután megszilárdította a dobrudzsai frontvonalat, legjobb erőit Havasalföld nyugati része felé vezényelte. Az újonnan felállított Duna Hadsereg november 23-án sűrű ködben kelt át a Dunán, így estére már 17 zászlóalj állomásozott az északi parton. A román védelem teljesen összezavarodott, aminek másik oka Falkenhayn előretörése volt; a korábban Erdélyre támadó román erők is védekezésre kényszerültek. Parázs harcok után a román hadsereg számára nem maradt más választás, mint a visszavonulás, és mivel az ellenállás értelmetlennek tűnt, a román vezetés nyílt várossá nyilvánította Bukarestet.

A kiürített városba Mackensen – hadseregét megelőzve – december 6-án, 67. születésnapján mindössze három tiszt kíséretében vonult be, nem kis vakmerőségről téve tanúbizonyságot. Akcióját később élete utolsó huszárcsínyeként értékelte. A román hadsereg végül a Szeret vonalán tudta állásait biztosítani orosz támogatással, veszteségei azonban borzalmasak voltak: mintegy 150 ezer katonát vesztett, 150 ezren pedig hadifogságba estek. A hadsereg demoralizációjára jellemző, hogy a központi hatalmak 350 ezer puskát, valamint több száz löveget zsákmányoltak. A központi hatalmak veszteségét Mackensen 200 ezer főre becsülte.

A győzelem után Mackensen újabb kitüntetést kapott: II. Vilmos 1917. január 11-én a Vaskereszt nagykeresztjét adományozta számára. Ez a kitüntetés a porosz hagyomány szerint háborút eldöntő siker esetén dukált. Jóllehet a romániai győzelem kétségtelenül nagy fegyvertény volt, a későbbi események alapján végzetes módon igazolást nyert Ludendorff rezignált megállapítása, hogy a romániai siker ellenére a központi hatalmak csak gyengébbek lettek.

ROMÁNIA „KIRÁLYA"

A világháború utolsó két évében Mackensen feladata Románia katonai közigazgatásának vezetése lett. A tábornagy egyik legfontosabb kötelessége a Német Birodalom nyersanyagszükségletének kielégítése volt, mivel a központi hatalmak Románia kőolaját és gabonáját saját hadigazdaságuk szolgálatába akarták állítani. Ezt felismerve egy angol katonai kontingens hatalmas pusztítást végzett a román olajkutakban. Mackensen 800 millió márkára becsülte a veszteséget; így 1917 elején az olajtermelés helyreállításán kellett fáradoznia. A román lakosság passzívan viselkedett a megszállás idején, sőt olyan vélemény is Mackensen fülébe jutott, hogy az országban csak német király idején volt rend és fegyelem. Ebben mindenki a Romániában uralkodó Hohenzollern–Sigmaringen-ház dicséretét látta, de amikor megkérdezték az illető románt, hogy kire gondolt, habozás nélkül kijelentette: *„Mackensen királyra."* Maga a tábornagy is rokonszenvezett ezzel a gondolattal: *„Románia négyötöd részén, amely most a mi kezünkben van, jelenleg Ferdinánd királyt helyettesítem."*

A tábornagy romániai „uralkodása" a hivatalos feladatok teljesítésén túl kellemes programokra is módot adott. Magas rangú vendégek fogadása idején többször tartottak medvevadászatot, de rendszeresen sor került kirándulásra, hegymászásra, erdélyi városnézésre, s a tábornagy legkedvesebb szenvedélye, a lovaglás sem maradhatott el. Mackensen különösen szívesen időzött Brassóban, míg Bukarestben általában csak szombattól hétfőig tartózkodott.

1917. december 10-én a Iașiban működő román kormány fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal. Mackensen legfőbb feladata ezután a különbéke megkötése lett. Március 5-én a központi hatalmak a Bukarest melletti bufteai kastélyban előzetes békét kötöttek Romániával. Ferdinánd román király ezután németbarát politikusokból új kormányt nevezett ki. Ugyanebben a hónapban IV. Károly a Mária Terézia-rend nagykeresztjével tüntette ki a tábornagyot – ilyen kitüntetésben a németek közül korábban csak császárok részesültek. Május 7-én Románia aláírta a bukaresti békét, amelynek megszületésében Mackensen tárgyalásai is jelentős szerepet játszottak.

A háború végéig a központi hatalmak mintegy 1,83 millió tonna élelmiszert és takarmányt, valamint 1,14 millió tonna kőolajat, benzint és egyéb olajszármazékot szállítottak el Romániából. Emellett Bulgária a Duna-delta Szent-György-ágáig annektálhatta Dobrudzsát, az Osztrák–Magyar Monarchia pedig 5636 km^2 nagyságú területet kapott Bukovinában, illetve a Kárpátokban. Mackensen mintegy 110 ezer katonája továbbra is az országban maradt, s e haderőt immár hivatalosan is Romániai Megszálló Hadseregnek nevezték. Az állomány azonban zömében 35 év feletti tartalékosokból állt, és nehézfegyverekkel egyáltalán nem rendelkeztek.

1918 késő nyarán még egyszer felmerült Mackensen harcba küldése: egy kalandos elképzelés szerint szovjet-orosz és német erők közös(!) hadseregcsoportját vezette volna a Fehér-tengernél partra szállt angol intervenciós erők ellen. Az irreális tervből természetesen semmi sem lett, mivel hamarosan a puszta létezéséért kellett küzdenie a Mackensen-hadseregnek. 1918. szeptember 29-én a tábornagy kétségbeesetten jegyezhette fel, hogy a balkáni front ilyen végzetesen gyors felbomlását senki nem gondolta volna. A bolgár fegyverszünet után az antant csapatai gyorsan törtek előre, és október 21-én az Al-Dunánál már a franciákkal harcoltak a német csapatok.

MODERNKORI ANABASZISZ

Mackensen a világháború végén nyomasztó helyzetben találta magát. Annak ellenére, hogy a harctéren nem szenvedett vereséget, Ausztria–Magyarország padovai fegyverszünete – 1918. november 3. – után hirtelen ellenséges környezet vette körül. Mintegy 200 ezer – Romániában és Ukrajnában állomásozó – német katonát kellett hazaszállítani, miközben a Vaterland is a forradalom szélén táncolt. A jelentős

szállítási, utánpótlási gondokkal küzdő tábornagy november–december folyamán seregei döntő részét meg tudta menteni az internálástól. Ennek ára azonban magas volt: az idős tábornok közel egy évig antantfogságban élt – még a versailles-i béke aláírása után is. A sikeres visszavonulás és Mackensen önfeláldozó irányítása legendás hőssé tette a számtalan ütközetben győztes tábornokot, így – paradox módon – a két világháború között nem annyira a győztes csaták, hanem a lehetetlen körülmények között is végrehajtott modernkori anabaszisz parancsnokát tisztelték benne.

A padovai fegyverszünet másnapján Mackensen aggódva vette tudomásul, hogy a magyarok minden összeköttetést elvágtak Németországgal. Románia megszállása értelmét vesztette, mert a kimenő olajszállító vonatokat magyar területen megállították és kifosztották, így a német hadigépezet sem látta már hasznát a balkáni ország katonai és gazdasági ellenőrzésének. Mackensen november 4-én megkapta a visszavonulási parancsot. November 9-én az elkeserítő helyzet hatására már a későbbi tördöféselmélet alapvetései jelentek meg a tábornagy feljegyzéseiben. A forradalmi hullámért egyértelműen a zsidóságot tette felelőssé, Ludendorff leváltását pedig katasztrófának, a hadsereg elárulásának, így a vég kezdetének látta. A tábornagy gondolatai, cselekedetei már a német fegyverletétel napján a csapatok lehető leghamarabbi hazaszállítására irányultak, míg a compiègne-i fegyverszünetről csak 12-én egy francia adó lehallgatása révén értesült.

A visszavonulás két fő csoportban történt: Ferdinand von Scholz tüzérségi tábornok egységei a Vöröstoronyszoroson keltek át, míg Albert von Schoch gyalogsági tábornok katonái a Tömösi-szoroson keresztül vonultak vissza. A Szerbiában harcoló, október 31-én Mackensen parancsnoksága alá rendelt 11. német hadsereg Arndt von Steuben gyalogsági tábornok vezetésével visszavonulva Magyarországon bevagonírozott, és a hadseregcsoport többi részétől függetlenül tért haza. A seregcsoport másik két része azonban nem volt ilyen szerencsés. A német katonák sem Havasalföldön, sem erdélyi útjuk első szakaszán nem tudták igénybe venni a vasútvonalakat megfelelő vagonok és fűtőanyag hiányában, így a közutakon gyalogmenetben vonultak. A helyzetet súlyosbította, hogy már november közepén heves hóviharok tomboltak, a visszavonuló katonák szeme előtt ezért már-már a Grand Armée 1812-es sorsa lebegett.

A fellépő nehézségek miatt teljesíthetetlennek bizonyult a padovai fegyverszünetkor, majd a belgrádi konvencióban megerősített antantkövetelés, mely szerint *„a német csapatok magyarországi átvonulására és állomásozására 15 nap áll rendelkezésre a Diaz tábornokkal kötött fegyverszünet aláírása napjától (november 4. 15 óra) számítva”.* Külön problémát jelentett, hogy a compiègne-i fegyverszünet 11. és 12. bekezdése előírta a keleti fronton tartózkodó német csapatok hazatérési kötelezettségét, ugyanakkor ezt nem kötötte időkorláthoz, így kontradikció keletkezett a különböző frontokon kötött fegyverszünetek között. Később az antant úgy kívánta orvosolni ezt az ellentmondást, hogy nem tekintette érvényesnek a compiègne-i fegyverszünet előírásait a Mackensen-seregcsoportra.

MACKENSEN INTERNÁLÁSA

A belgrádi katonai konvenció alapján Mackensen lefegyverzését a balkáni francia hadseregnek kellett volna végrehajtania. Paul-Prosper Henrys és Louis Franchet d’Espèrey tábornokok november közepén nem kis részben a visszavonuló németek internálása miatt szorgalmazták Magyarország teljes megszállását. A franciák azonban tétlenül szemlélték a német egységek visszavonulását, még diplomáciai nyomást sem gyakoroltak a magyar kormányra amiatt, hogy az 1918. október 31-én megállapodást írt alá Németországgal: Berlin minden egyes katonavonatért cserébe négy vonat szenet küld Magyarországra.

Mackensen még 80 éves kora felett is egyenes derékkal tudta megülni a lovat, rendszeresen lovagolt és büszke volt jó fizikumára

A francia diplomácia ugyanakkor kárhoztatta Károlyit, amiért nem lépett fel a visszavonuló németekkel szemben. A magyar miniszterelnök válasza mindig ugyanaz volt: a Mackensennel való küzdelemhez nem állt rendelkezésére megfelelő erő. A német tábornagy eközben tárgyalásokkal húzta az időt, és ugyan december 1-jén kötelezettséget vállalt, hogy csapatai az Alföldön leteszik a fegyvert, és hadifogolytáborba vonulnak, berlini utasításra mégis folytatta a visszavonulást. A németek a gazdasági kapcsolatok teljes bojkottjával fenyegették meg Károlyit, így december 9-re a visszavonuló hadseregnek már több mint fele német földön volt, 16-án – Mackensen internálásakor – pedig közel 80%-a.

Károlyi Vix alezredes révén értesült a francia kormány Mackensen internálására irányuló szándékáról. Mivel ekkor már csak a német csapatok töredéke állomásozott az országban, Károlyi nem utasíthatta vissza a kérést. A Nagyváradról Pápára tartó tábornagy vonatát Ferencvárosnál állították meg, s az Országházba vitték Mackensent. A találkozó feszült légkörben zajlott, későbbi feljegyzéseiben a tábornagy igen negatív hangon nyilatkozott a köztársaság miniszterelnökéről, véleménye szerint Károlyi nem rendelkezett egy állam irányításához szükséges karizmával. Amikor a magyar vezetők közölték Mackensennel, hogy az antant követelésére őrizetbe kell venniük, az addig nyugodt tábornagy dührohamot kapott: *„Ez a megalázó bánásmód Magyarország köszönete azért, hogy az országot háromszor mentettem meg ellenséges inváziótól."*

Végül Mackensen beleegyezett, hogy a magyar miniszterelnök nagybátyjának – Károlyi Lászlónak – fóti kastélyába internálják. A franciák a tábornagy szökésétől tartottak, ezért december 31-én két századnyi lovas szpáhi vette át Mackensen őrzését, majd Rudolf Chotek gróf futaki kastélyába szállították a foglyot. Clemenceau táviratban gratulált Franchet d'Espèrey-nek a sikeres akcióhoz, miközben 1919. január 3-án az utolsó német katona is elhagyta Magyarországot, így a hadseregcsoport Mackensen és törzskara, valamint néhány ezer – még Brassóban – internált katona kivételével hazatért. A fegyverténytet a tábornagy így értékelte: *„A siker áldozata én vagyok, és a főparancsnokság velem lévő egyharmada."*

Mackensen a futaki internálás idején is többször foglalkozott a vereség okaival, ekkor már a német népet okolva az összeomlásért. Míg a tábornagy délvidéki száműzetésben élt, hadseregének sikeres visszavonulása tovább borzolta az antant katonai, diplomáciai köreinek idegeit. Bár hivatalosan nem fegyverezték le a német katonaságot, logisztikai és cserekereskedelmi megfontolásokból mégis Magyarországon maradt a tüzérségi eszközök és egyéb fegyverek jelentős része. A franciák ezzel szemben mindössze 40 löveget, 174 géppuskát, 1700 puskát és egymillió lőszert szereztek meg a hadseregcsoport fegyverzetéből. A Magyarországon maradt fegyverállomány később a Vörös Hadsereg felszerelésének gerincét képezte, amiről a Szövetséges és Társult Hatalmak Legfelső Tanácsa júliusi jelentésében is említést tett.

A tábornagy internálása a békekötéssel nem ért véget, Mackensent 1919 szeptemberében Szalonikibe szállították. Itt ötven szenegáli katona látta el az őrséget, és az internáltak sokkal rosszabb körülmények között éltek, mint Futakon. Végül a franciák november végére teremtették meg Mackensen hazautazásának feltételeit. A hazautazás vasúton történt, így a tábornagy több mint egy évvel a háború vége után, 1919. december 2-án Passaunál érhetett hazai földre. Útközben – rövid időre – Budapesten is megállt Mackensen vonata, ezalatt Horthy Miklós üdvözletét küldte a tábornagynak, egyben kifejezte sajnálatát Károlyi *„szégyenletes viselkedése"* miatt.

Mackensen 1919 végén Magyarországon keresztül térhetett haza szaloniki internálásából. Legközelebb 1935-ben lépett magyar földre. Képünkön a győri vasútállomáson köszöntik

A magyar állam a Mackensen-hadseregtől elvett hadfelszerelés kompenzációjaként 1923-ban 27 677 693 koronát fizetett Németországnak, ám a felpörgött infláció miatt ez az összeg csak töredékét fedezte az elkobzott hadianyag, személyes ingóságok tényleges értékének. A hazatérő tábornagy révén tovább erősödött a veretlen német hadsereg képzete, amint azt a *Münchener Tageblatt* 1919. december 5-i cikkében kifejezte: az ellenség, ahogy Mackensent és a hadseregét sem, úgy az egész német népet sem győzte le.

NEM KOPÓ NÉPSZERŰSÉG

Hazatérte után Mackensen visszavonultan élt, a Stettin közelében fekvő Falkenwaldban telepedett le. 1920-ban a szövetségesek közzétették az általuk háborús bűnösnek tartott személyek listáját, amelyen 895 név szerepelt, köztük Mackensené is. Ugyanebben az évben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia is kérte a tábornagy kiadatását, ám erre nem került sor.

Foch marsallhoz hasonlóan a német tábornagy is úgy gondolta, hogy a béke igazából csak fegyverszünet, mert *„a harmincéves háborúban is teltek el évek, amelyekben a fegyverek csaknem elcsendesedtek”.* A húszas évek elejének ingatag politikai helyzete ismét az erős központi hatalom iránti vágyat erősítette az idős tábornagyban. Szinte kétségbeesetten kérdezte egyik 1923. novemberi levelében: *„hol az az államférfi, aki meg fog menteni minket ebből az állami hanyatlásból?”* Úgy látta, a diktatúra az egyetlen lehetséges kiút ebből a helyzetből, s példának tekintette Primo de Rivera Spanyolországát vagy Benito Mussolini Olaszországát. 1928-ban keserűen kritizálva a weimari rendszert úgy vélte, hogy a parlamentarizmus okozta feszültségek diktatúrához vezetnek. 1926 nyarán módja volt meglátogatni a száműzött császárt a hollandiai Doornban, s II. Vilmos 1941-ben bekövetkezett haláláig többször is megismételte látogatását.

Mackensen számos félkatonai, hazafias szervezet tagja, tiszteletbeli elnöke volt. Elsősorban az elszakított porosz területek visszacsatolásáért szállt síkra a Deuscher Ostmarkenverein (DOV) tagjaként. Fontos és megbecsült tagja volt a világháborús veteránokat tömörítő Stahlheim szövetségnek, valamint a Schlieffen-egyesületnek (Schlieffen-Verein) is.

A tábornagy 80. születésnapja jelezte, hogy a gorlicei győztes népszerűsége nem kopott meg a háború óta: mintegy 3000 gratulálólevelet kapott. A jeles alkalomból egykori bajtársai és tisztelői Festschrifttel köszöntötték; a 65 oldalas emlékkönyv *„a legnemesebb katonai erények példaképeként”* ünnepelte az idős tábornagyot. Még az egykori k. u. k. 10. huszárezred is küldött egy kisebb delegációt Mackensen köszöntésére. Az ezredtulajdonos örömmel fogadta a huszárokat, a küldöttség vezetőjének, Kozma Miklósnak megköszönve a látogatást, jó egészségi állapotáról számolhatott be: *„Elmesélheti otthon, hogy Isten segítségével 80-ik évemben erős és egészséges vagyok, és remélem, hogy még jó néhány évem van élni. Hogy még ma is minden időjárásban lovagolok, hogy nem puhultam el és nálam minden rendben van.”*

A HARMADIK BIRODALOMBAN

A nemzetiszocialista diktatúra idején Mackensen ambivalens szerepet játszott Németországban. Egyrészt teljes mértékben támogatta a versailles-i békerendszer revíziója érdekében fellépő Adolf Hitlert, másrészt a náci ideológia alapvetően idegen volt számára, mi több, súlyosan sértette evangélikus vallásosságát. Mindemellett Hitler hatalomra kerülése után Mackensen politikai szerepe és befolyása megnőtt, a porosz miniszterelnök – Hermann Göring – 1933. augusztus 26-án meghívta a tábornagyot a Porosz Államtanácsba, mert hasznosítani kívánta *„békében és háborúban szerzett jelentős tapasztalatait Poroszország újjáépítésére”.* Mackensen legfontosabb feladata a császári Németország korszakának megjelenítése volt: a náci rezsim általa is próbálta saját legitimációját erősíteni. A köznyelv emiatt szarkasztikusan *„a Harmadik Birodalom asztaldíszének”* nevezte a tábornagyot, akinek reprezentációs szerepe 1934 – Hindenburg halála – után tovább növekedett. Ekkor ugyanis Mackensen lett a német császári hadsereg doyenje.

Mindemellett Mackensen nem volt a nemzetiszocialista rendszer feltétlen híve. Bár 1933-ban, a zsidó polgárok diszkriminálásának kezdetén megállapította, hogy a zsidókat ki kellett rekeszteni abból a befolyásból, amelyet korábban a sajtóra és a művészet minden területére gyakoroltak, sőt a zsidó bírók számának korlátozását is indokoltnak látta, ugyanakkor aggódott amiatt, hogy Németországban *„az antiszemita szellemnek túlságosan szabad utat adtak”.* Mackensen kapcsolatban állt a Hitvalló Egyház (Bekennende Kirche) több tagjával, akik elutasították a Hitlerrel való együttműködést. Amikor a mozgalom egyik leghíresebb tagját, Martin Niemöllert 1937-ben koncentrációs táborba internálták, kiszabadítása érdekében Mackensen aktív levelezésbe kezdett Göringgel. Niemöllert annak ellenére tartóztatták le, hogy az első világháború ünnepelt tengeralattjáró-parancsnoka volt, akit sikerei miatt a Pour le Mérite-tel tüntettek ki. Mackensent felháborította a nagy háború hősének méltatlan letartóztatása, többször is kísérletet tett a háborús veterán lelkész kiszabadítására – mindannyiszor eredménytelenül.

Bár a tábornagynak kitüntetett szerepet szántak a náci propagandában, bizalmas köreiben Mackensen megvetően, becsmérlően nyilatkozott az NSDAP több vezető tagjáról. A nemzetiszocialista ideológia fő teoretikusáról, Alfred Rosenbergről például úgy vélekedett 1935-ben, hogy ő *„a legveszélyesebb ember kultúránk számára a birodalmi vezér legközelebbi kíséretében”.* Hasonlóan rossz véleménye volt az SS-ről. 1940 februárjában a német szárazföldi hadsereg főparancsnokához, Walther von Brauchitschhoz intézett levelében szót emelt az SS által Lengyelországban elkövetett atrocitások ellen, mivel attól tartott, hogy a német hadsereg elveszti becsületét.

Ugyanakkor a nemzetiszocialista vezetők sem szimpatizáltak különösebben Mackensennel. Goebbels 1942-ben naplójában arról írt, hogy az agg tábornagy hosszabb ideje a *„keresztény egyházak nagyapjaként tevékenykedik”,* viszont keveset ért a politikából. *„Sajnos, személyiségének tekintélye miatt nem sokat tehetünk ellene.”* Mackensen következetesen kitartott az életét addig meghatározó alapelvek mellett, így egy alkalommal diplomata fiát is megrótta, mert egy külügyminisztériumi fogadáson vasárnap, halottak napján kellett megjelennie. Ebben *„orosz példa”* alapján a vasárnap hétköznappá tételét látta. Nem fogadta el a karlendítéssel kísért *„Heil Hitler!”* köszöntést sem, hivatalos rendezvényeken marsallbotjával fogadta a köszönéseket, magánemberként atyaian a *„Jó napot, fiam!”* üdvözlést alkalmazta.

Mackensen a Harmadik Birodalom anyagilag is megbecsült polgára volt.

Mackensen 1935. évi magyarországi útja során a nemzetközi vízi útnak minősülő Dunán érkezett Magyarországra. Passauban szállt fel a Zsófia gőzösre, Ausztriában azonban a Dollfuss meggyilkolása miatt feszültté vált német–osztrák viszony miatt nem állhatott meg, sőt a hajót sem hagyhatta el. Mackensent Budapesten, a mai Belgrád rakparton felállított kis kikötőben – az akkori német követségi épület közelében – fogadták. Egyik fia, Georg von Mackensen volt ekkor a magyarországi német követ.

1935. október 22-én egy 4000 holdas birtokot kapott Brüssowban, amely kiemelkedő jövedelmet biztosított számára. Hitler vértelen hódításait nagy örömmel fogadta, ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a háború kitörését nem lehet megakadályozni. 90. születésnapján fényes ünnepség keretében köszöntötték, amelyen a Führer személyesen fejezte ki jókívánságait. A náci központi pártlap, a *Völkischer Beobachter* a háborús propaganda erősítésére használta fel az eseményt, megemlékezve *„a tisztikar kitűnő nevelőjének”* ünnepéről. A következő évek német győzelmeit az agg tábornagy lelkesedéssel fogadta, ugyanakkor számos hadvezetési kérdésben nem értett egyet Hitlerrel: így például hibának tartotta, hogy 1940. július 19-én – a franciaországi győzelem után – tizenkét (!) tábornokot léptettek elő tábornaggyá. Összehasonlításul: a Német Császárság 48 éve alatt a tiszteletbeli kinevezésekkel együtt is csak negyvenen kaptak marsallbotot.

Népszerűsége ellenére Mackensen ekkorra már teljesen a perifériára szorult. Bizonyítja ezt Hitler szándéka, aki a sztálingrádi katlanban lévő Paulust azért léptette elő tábornaggyá, mert korábban ilyen rangú német katona még nem esett fogságba. A Führer éppen Mackensen 1918–19-es internálásáról feledkezett meg. Mackensen 1943-tól kezdve brüssowi birtokán egyre több kibombázott családot fogadott be, akikhez a következő évben kelet-poroszországi menekültek csatlakoztak. Hajlott kora ellenére még mindig jó szervezőnek bizonyult gazdaságának irányításában, a menekültek ellátásában.

Az agg tábornagynak 1945 elején a Vörös Hadsereg közeledése miatt el kellett hagynia birtokát. Bár ártatlannak érezte magát, tartott attól, hogy Nürnbergbe akár csak tanúként is beidézik. Rettegett attól is, hogy esetleg a szovjet megszállási zónába küldik, de egyik félelme sem realizálódott végül, mivel 1945. november 8-án – 96 éves korában – meghalt. Az amerikai megszálló hatóság nem engedélyezte, hogy temetésén érdemrendjeit, kitüntetéseit közszemlére tegyék.

MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSA

Mackensen 1935-ben Magyarországra látogatott, ahol a politikai elit szinte valamennyi tagjával találkozott. A meghívást abból az alkalomból kapta, hogy húsz évvel korábban lett a k. u. k. 10. huszárezred tulajdonosa. A májusi látogatás alkalmával Gömbös Gyula miniszterelnök díszvacsorát adott a tábornagy tiszteletére, Hóman Bálint kultuszminiszter pedig a Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktorává avatta, emellett később egy lóversenypályát és 1936-ban utat is elneveztek róla Budapesten (ma Alsó Svábhegyi út), a pestszentlőrinci Szemeretelepen pedig – több más német, osztrák–magyar tábornokhoz hasonlóan – Mackensen nevét is viselte utca az 1920-as évek óta (ma Varga Katalin utca).

Mackensen Konstantin Neurath nemzetiszocialista külügyminiszterrel. Az agg tábornagy a náci rendszer egyik legitimációs támaszává vált a harmincas években, személyén keresztül tudta igazolni a rezsim történeti kontinuitását, jóllehet a Német Császársághoz való viszonya mindvégig ambivalens maradt.

SZAKÁLY SÁNDOR

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ÖRÖK REJTÉLYE MARAD?

KIK BOMBÁZTÁK KASSÁT?

A MAGYAR HADBA LÉPÉS HÁTTERE

1945 után a magyar publicisztikában és a történetírásban is tényként fogalmazódott meg, hogy a támadást németek követték el, s a magyar és német katonai vezetés összjátéka volt a „provokáció". A vita azóta is tart. A téma legismertebb és legalaposabb kutatói közé tartozik néhai Borsányi Julián, aki a támadás után felállított vizsgálóbizottságnak is tagja volt; néhai Ormay József egykori magyar repülőtiszt, aki számos fontos forrást tárt fel és elkészítette a szóba jöhető repülőgépek és bombák típusainak összehasonlítását; néhai Ölvedi Ignác hadtörténész, aki élete végéig a „román verzió" híve volt; néhai Borus József; valamint a kortárs történészek közül a témát alaposan feldolgozó Kovács István és Olasz Lajos.

Az idők során a kutatók többsége – e sorok írója is – arra a megállapításra jutott, hogy a támadók szovjet gépek voltak. Nincs viszont egységes álláspont arról, hogy tervszerű vagy véletlen támadás történt-e. Amikor 1945 után mindenáron a Horthy-korszak katonai és politikai vezetésének elítélése volt napirenden, meg sem lehetett kérdőjelezni a német, illetve a német–magyar variációt. 1979-ben Ránki György felvetése – esetleg szovjet támadók – viharos vitát váltott ki. Igazi eredmény nélkül.

A „bulvárjellegű" elmélkedéseknek se szeri, se száma. Akik azonban források szintjén foglalkoztak és foglalkoznak a témával, a legendás történeteket átlépik, és remélik, hogy talán a valamikori Szovjetunió katonai levéltárának – vagy más levéltáraknak – az anyagaiból előkerülnek olyan dokumentumok, amelyek alapján végérvényes választ kaphatunk.

Ha így lesz, akár pró, akár kontra, de megoldódik a rejtély, s eggyel kevesebb fehér folt marad a magyar történelemben. Levéltári kutatások, repülőműszaki és katonai ismeretek nélkül azonban maradnak a találgatások és az elméletek, hogy kinek milyen érdeke volt vagy lehetett. Eközben elfelejtődik, hogy a szovjet Vörös Hadseregnek is volt kidolgozott haditerve a nemzetiszocialista Németország megtámadására, s abban amolyan mellékirányként Románia és Magyarország is szerepelt.

A LÉGITÁMADÁS

1941. június 26-án 13 óra 8 perckor Kassa városában a szirénák légiriadót jeleztek. Amikor a jelzés megszólalt, már robbantak is a bombák, amelyeket három, nem azonosított típusú repülőgépről „szórtak" a városra.

Az események korabeli szemtanúinak észlelései és beszámolói alapján a magyar királyi I. honvéd légvédelmi hadtest parancsnoka, vitéz nemes Justy Emil tábornok 1941. június 27-én *Kassa bombázása, szovjetrepülők* címmel írt jelentést. Ebben arról számolt be, hogy a Kassát támadó repülőgépek *„felségjele* [a szemtanúk állítása szerint] *a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt felismerhető, ellenben látható volt a rep. gépek törzsén a magyar és szövetséges rep. gépekéhez hasonló sárga gyűrű. A felségjelek valószínűleg be voltak mázolva. A rep. gépek typusát illetően Chirke* [Jenő] *főhadnagy jelentette, hogy azok 2-3 motorosak voltak, erősen visszahajló szárnyakkal, és általában a Ju–52-höz hasonlítottak. Krudy szds.* [Krudy Ádám százados] *ezzel szemben azt jelentette, hogy a támadó rep. gépek a saját Savoya typusu nehézbombázókhoz hasonlítottak."*

A városra huszonkilenc bombát dobtak le a repülőgépek, amelyek közül egy nem robbant fel, és egy bomba, amely szintén nem robbant fel, Enyicke településnek „jutott". (A fel nem robbant bombák szovjet gyártmányúak voltak, és a repeszmaradványokon található – cirill betűs – felirattöredékek is szovjet eredetre utaltak.)

A támadás során találat érte a Bethlen Gábor laktanyát, a Görgey Arthur laktanyát, számos polgári lakóépületet és a Postapalotát. Harminckét halottról, hatvan súlyos és kétszázhúsz könnyebb sebesültről szóltak a hírek. Az épületekben keletkezett károkat milliós nagyságúra becsülték. Kassát és a Rahó–Máramarossziget között közlekedő vonatot ért támadással közel egy időben és azt megelőzően, illetve követően is aktív légi tevékenység volt a térségben. A megfigyelők szovjet, román, német és ismeretlen gépeket is jelentettek, amelyek egy része berepült a magyar légtérbe, míg mások visszafordultak a határról. A támadás következtében riasztott magyar vadászgépeket ugyanakkor számos esetben ellenségnek vélte a légifigyelő-szolgálat, és arra is volt példa, hogy a légvédelem lőtt rájuk. A sokszor említett „sárga jelzés" ugyanis nem jelentett „mentességet" a

Romos utcarészlet a bombázás után. Kassa, 1941. június 26. Kondor Béla felvétele

saját repülőgépek számára, mert addigra már kiderült, hogy a szovjet légierő gépein kevés kivételtől eltekintve hasonló jelzéseket alkalmaztak.

Kik bombázhattak?

A Kassa városát ért bombatámadás óta folyik a vita, hogy vajon kik és miért bombázták Kassát. A korabeli vizsgálóbizottság a fellelt bombamaradványok és a fel nem robbant bomba alapján szovjet támadókat, de legalábbis szovjet gépeket feltételezett. Már 1942-ben megjelentek olyan hírek a magyar sajtóban, hogy a Szovjetunióba menekült (cseh)szlovák repülők „megtorló" akciójáról lett volna szó.

Erről 1942. június 26-án, a Kassát ért légitámadás első évfordulóján a *Reggeli Magyarország,* illetve a *Felvidéki Újság* számolt be: *„Andrle Ondrij volt kassai rendőr vezette az egy év előtti repülőtámadást."* Ezt egy, a magyar honvédség által megszállt szovjet városban, Dnyepropetrovszkban sikerült „kideríteni", ahol is egy magyar tisztnek a „szállásadója", egy orosz tanár elmondta, hogy korábban nála lakott egy szovjet repülő főhadnagy, aki elmesélte, hogy ő vezette a Kassa elleni repülőtámadást. S beszélt arról is, hogy korábban a kassai rendőrség asztalosműhelyében dolgozott, s Csehszlovákia megszűnte után a Szovjetunióba menekült, ahol repülőtiszt lett, mivel korábban a csehszlovák légierő állományában szolgált mint repülő altiszt.

A Honvéd Vezérkar 1938 és 1941 közötti főnöke, Werth Henrik gyalogsági tábornok, illetve vezérezredes a szovjet (hadi)fogságban a Kassával kapcsolatos kérdésekre úgy válaszolt, hogy közegei 1941-ben szovjet gépekként azonosították a támadókat. Nem valószínű, hogy Werthet bármi is befolyásolta volna, hogy mást állítson, mint amiben hitt és amiről számára jelentés készült. A szovjet támadás elméletileg sem volt kizárható. A Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya (hírszerzés és kémelhárítás) egy korábbi elemzésében azt fogalmazta meg, hogy német–szovjet konfliktus esetén Magyarországot szovjet légi, esetleg szárazföldi támadás is érheti. 1941. június 26-án ezért sem igen gondolhatott senki más támadóra, mint a szovjetekre.

1945 után német–magyar összeesküvésről, provokációról írtak, majd az 1980-as években megjelent a „román" vonal is. Egyértelmű bizonyítékkal a mai napig egyik feltételezés mellett sem tudott senki szolgálni. Így maradnak a feltételezések, amelyek közül a legvalószínűbbnek a szovjet „variáns" látszik.

Természetesen valamennyi feltételezés mellett és ellen lehetséges érveket felhozni, de végleges (?) választ csak az egykori Szovjetunió különböző levéltárainak alapos kutatása után lehetne adni. Addig maradnak a feltételezések, amelyekbe sok különböző „ötlet is belefér", de például a szlovák támadók – ha nem szovjet gépen ültek – azért is kizárhatók, mert a szlovák állam hadereje nem rendelkezett olyan repülőgépekkel, amelyekkel a támadást végrehajthatták volna.

Romániának a háború kezdetén alapvető érdeke volt az, hogy a magyarok „ne szerezhessenek érdemeket", hiszen a gyors sikerrel kecsegtető hadjáratban való aktív román részvétel Európa határainak „újraszabása" alkalmával komoly érvként jöhetett volna szóba. Nem mellékes az sem, hogy a román támadókat egy szovjetunióbeli hadifogolytáborban – Kazany – román hadifogoly tiszttől szerzett ismeretekre hivatkozva, többszörös „azt hallottam" formában „megerősített" információ alapján feltételezték egyes kutatók.

A Német Birodalomnak felesleges lett volna bármiféle „provokációhoz” folyamodnia. Erős német politikai nyomás és „kérés” esetén a háborúban vegyünk részt/ne vegyünk részt kérdésében megosztott magyar katonai és politikai vezetés nem valószínű, hogy sokáig ellenállt volna.

A német támadók „legendája” Krudy Ádám repülőszázados – 1941-ben a kassai repülőtér parancsnoka és a magyar királyi Horthy Miklós Honvéd Repülő Akadémia tanára, a repülőkiképzés vezetője – 1945 utáni elbeszéléseihez köthető. A *Képes Figyelő* 1946. március 16-i számában arról beszélt „szenzációs leleplezésében”, hogy a támadók egyértelműen németek voltak.

Azt is elmesélte, hogy a támadás után Budapestről percenként telefonáltak(!), és azt kérdezték tőle/tőlük(?), hogy miért nem szálltak fel és támadták meg a repülőgépeket. Krudy ekkor még arról beszélt, hogy azért nem, mert a *„repülőtéren azonban csak iskolagépek voltak, puska* [sic!] *nélkül”.*

Az 1960-as években készült „dokumentumfilmben” már másként mondta el a történetet. Egykori tiszttársához, Chirke Jenőhöz 1972. február 14-én írt levelében pedig már így fogalmazott:

„Remélem, emlékszel még, hogy a gépek zúgását percekkel előbb hallottuk, majd láttuk azokat »Kelet« felől a város fölé repülni, azután jöttek a robbanások, a nagy füst stb., majd a gépek nyugat felé repültek, és a városon túl balra nagy kört leírva (Enyicke fölött) kelet felé távoztak.

Remélem, emlékszel arra is, hogy mivel percekkel előtte lett vége a gyakorló repülésnek, már csak a hecc kedvéért a még meleg Aradókba beugrottunk, és egyenesen délnek emelkedve a gépek közelébe jutottunk. Ha emlékezetem nem csal, hárman mentünk föl, Te, Bottló és én.

Minden bizonnyal arra is emlékszel, hogy 4 gép volt, azért is gondoltuk, hogy bevetésről visszatérő és nálunk üzemanyagot felvenni szándékozó német gépek, egészen addig, míg csak a bombák nem robbantak.”

Krudy minden alkalommal más formában közreadott történeteire alapozva Pintér István, Szabó László és Szász István újságírók az 1960-as és 1970-es években számos írásukban foglaltak állást – hiányos repülőszakmai és történelmi ismeretek birtokában – amellett, hogy a támadók németek voltak.

Ezen „tények” napjainkban is élnek még, sőt vannak, akik tudni vélik, hogy a támadás tervét egy Gellért Szállóban elfogyasztott villásreggelin beszélte meg a magyar és a német katonai vezetés néhány tagja, hogy Magyarországot „belevigye” a háborúba.

Magyarország helye a hatalmi erőtérben

1941 elején az addig még jó – bár felhőtlennek nem nevezhető – német–szovjet viszonyban jelentős változás állt be. Az 1939. évi lengyelországi hadjárat során még szövetségesként fellépő két nagyhatalom politikai, gazdasági és katonai érdekei keresztezni látszottak egymást. A szovjet–finn háború, a balti államok „szovjetizálása”, a szovjet–román konfliktus még belefért a Molotov–Ribbentrop-megállapodásba, de az 1941. márciusi belgrádi katonai hatalomátvétel és az azt követő gyors jugoszláv–szovjet közeledés már nem; legalábbis a német álláspont szerint.

A Magyarországgal közvetlenül szomszédos két állam viszonyában bekövetkező változás Magyarországot sem hagyta érintetlenül.

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok Szovjetunió általi 1939-es megszakítása, majd a lengyelországi szovjet hadjárat után szomszédossá vált két ország viszonyának ismételt normalizálása fontos volt Magyarország számára.

A megjavult viszonyt jelezte a diplomáciai kapcsolatok 1939. őszi ismételt felvétele. A két ország kapcsolatában bekövetkezett változás egyesekben az 1940-es szovjet–román konfliktus kapcsán olyan gondolatokat is „felvetett”, hogy akár együttműködés is létrejöhet a két ország között román „viszonylatban”. 1940 júliusában viszont már olyan információk is eljutottak a magyar Külügyminisztériumba, hogy nem zárható ki a Szovjetunió által Magyarországgal szemben megfogalmazódó területi igény sem.

Hitler a látszólag jó német–szovjet kapcsolatok ellenére már 1940 nyarán kiadta az utasítást a Szovjetunió elleni hadjárat megtervezésére.

Az akkor elkészített két terv Magyarországgal mindössze mint a támadó német haderő felvonulási területével számolt. Az 1940. december 5-én Hitlernek bemutatott terv három irányból történő német támadást tartalmazott. Amidőn azt Hitler megismerte, minden indoklás nélkül olyan utasítást adott ki, hogy a Szovjetunió ellen tervezett támadás kapcsán a német katonai vezetés ne számoljon Magyarországgal – ellentétben Finnországgal és Romániával.

A német katonai vezetők azonban – Hitler határozott utasítása ellenére – úgy vélekedtek, hogy Magyarországgal számolni kellene, hiszen a tervezett támadás során szükség lenne rá, mert ha *„Magyarország maga nem is vesz részt a hadműveletben, úgy legalább a területén történő csapatszállítással egyet kellene értenie”.*

A német Szárazföldi Haderő Főparancsnoksága (OKH) vezérkari főnökének, Franz Haldernek a vélekedésével ellentétben Hitler úgy látta, hogy Magyarország *„megfelelő politikai biztosítékok ellenében minden német kívánsággal”* egyetért.

Az 1941. március 22-én kiadott, módosított 21. számú utasítás továbbra sem számolt Magyarország részvételével a Szovjetunió elleni háborúban. Ugyanakkor a Budapesten felállított német vezetési törzs, az ún. „Himer törzs” tagjai a magyar katonai vezetőkkel folytatott megbeszéléseikből azt a következtetést vonták le, hogy Magyarország csak akkor lenne hajlandó bármiféle katonai előkészületet tenni, ha a német tervekről hivatalos értesítést kapna.

Werth Henrik koncepciója

A magyar katonai vezetés, élén a Honvéd Vezérkar főnökével, Werth Henrik gyalogsági tábornokkal, természetesen igyekezett a német előkészületekről információkhoz jutni és azok birtokában a magyar politikai vezetés számára „ajánlásokkal” élni a várható német–szovjet háború esetére.

Ennek jó példája Werth Henrik 1941. május 6-án készített emlékirata, amelyben Bárdossy László miniszterelnök – és egy személyben külügyminiszter – számára foglalta össze a német–szovjet viszonyt, annak várható alakulását és a Magyarország által megteendő, általa helyesnek vélt lépéseket.

Werth úgy látta, hogy a Közép-Európában 1938 és 1941 között végbement változások Magyarország számára új lehetőségeket és feladatokat kínálnak. Megítélése szerint a jövő magyar külpolitikájának nem az expanzivitásra, hanem a biztonságra kell törekednie.

Ennek a biztonságnak a letéteményese pedig csak a Németországgal szoros szövetségben lévő Magyarország lehet.

Werth meglátása szerint a térségben Románia meggyengült, Szlovákia katonai értelemben nem tekinthető tényezőnek, a szétesett Jugoszlávia pedig nem jelent erőt.

Werth vélekedése szerint a két nagyhatalom között rövid időn belül fegyveres konfliktus robban ki az európai hegemóniáért, s ebben a konfliktusban Magyarországnak – mert érdeke azt kívánja – Németország mellé kell állnia. A Honvéd Vezérkar főnöke ezért határozott állásfoglalást kért a politikai vezetéstől ebben a kérdésben, hogy a megfelelő katonai előkészületeket megtehesse.

Bárdossy László miniszterelnök Werth nézeteit alapvetően osztotta, de azokat politikusként kezelve úgy vélte, hogy Magyarországnak nem szabad ilyen mértékben előreszaladnia, a kormánynak szabad kézzel kell rendelkeznie a politika alakítására, és meg kell várnia a németek részéről érkező esetleges megkereséseket.

Bárdossy a Werthnek 1941. május 12-én megküldött válaszában részletesen kifejtette ezen véleményét, és a vezérkar főnöke által felvetett, Németországgal kötendő garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szerződés kapcsán úgy vélte, hogy az *„nem azon fordul meg, hogy egy ilyen szerződés megkötése kívánatos-e, hanem hogy a Németbirodalom egyáltalán hajlandó-e Magyarországgal a kölcsönösség alapján ilyen szerződést létesíteni”.*

Werth a miniszterelnöki választ nem találta igazán „eligazítónak”, és egyre inkább érzékelve a német–szovjet viszony romlását, a háború közeledtét, újabb memorandumban fordult Bárdossy Lászlóhoz, de most már mint külügyminiszterhez.

Az 1941. június 14-én kelt memorandumban a megítélése szerint napokon belül várható német–szovjet háború kapcsán Werth úgy gondolta, hogy abban Magyarország részvétele szinte elkerülhetetlen:

*„**1.** mert ezt megköveteli az ország területi épségének, valamint állami, társadalmi és gazdasági rendszerünk biztosítása;*
***2.** mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainktól elsőrendű nemzeti érdekünk;*
***3.** mert erre kötelez keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk és a bolsevizmussal szembeni elvi állásfoglalásunk úgy a múltban, mint a jelenben is;*
***4.** mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen lekötöttük magunkat;*
***5.** mert további országgyarapításunk is ettől függ”.*

Werth Henrik egyúttal kérte, hogy a kormány közölje: *„Magyarország német–orosz háború esetén milyen álláspontra kíván helyezkedni, illetőleg milyen magatartást fog tanúsítani”,* s megismételte korábbi javaslatát, hogy *„a kormány haladéktalanul lépjen érintkezésbe a német kormánnyal, és tegyen formálisan ajánlatot a német–orosz háborúhoz való önkéntes csatlakozásunkra”.*

Kassa: egy lebombázott épület a légitámadás után, 1941. június 26. Kondor Béla felvétele

A Honvéd Vezérkar főnöke memorandumában felsorolta még a német–szovjet háború esetén magyar részről elengedhetetlennek látszó katonai intézkedéseket.

Nem számoltak magyar részvétellel

Werth átiratát 1941. június 14-én rendkívüli minisztertanácson vitatták meg. A vita összegzése szerint a magyar királyi kormány német–szovjet háború esetén – ellentétben a Honvéd Vezérkar főnökének véleményével – nem kíván önként felajánlkozni a német kormánynak.

Bárdossy László egyúttal „önmérséklést" ajánlott Werthnek, illetve ajánlásokat fogalmazott meg számára, amelyek szem előtt tartását kérte a német katonai vezetőkkel folytatandó tárgyalásai alkalmával.

Werth már ezen „ajánlások" ismeretében tárgyalt Budapesten Franz Halder vezérezredessel 1941. június 19-én. A tárgyalásról a következő összegzést készítette:

*„**1.** Halder nézete szerint a németek az oroszkérdést fegyveresen fogják elintézni.*
***2.** Ez az elintézés rövid időn belül (kb. 1 hét) megtörténik.*
***3.** Jó lett volna, ha Magyarország a Kárpátok vonalát jobban biztosította volna, de most Magyarország ne tegyen semmi olyan rendszabályt, ami az oroszokat alarmírozná, vagy ami a Magyarországon át történő német szállításokat befolyásolhatná.*
***4.** Magyarország készüljön fel arra, hogy ha a német hadműveletek következtében az oroszok tömegesen átlépnék a magyar határt, azokat lefegyverezhesse.*

Bárdossy László miniszterelnök, külügyminiszter bejelentése a magyar Országgyűlés Képviselőházának 1941. június 27-i ülésén:

„T. Ház! (Halljuk! Halljuk!) Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni. A Ház elnöke méltó szavakkal bélyegezte meg a Szovjet népjogellenes és minősíthetetlen támadást. A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott. (Hosszan tartó élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán. – Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Ki a szociáldemokratákkal! – Maróthy Károly: Ki velük!) Még csak egy mondatot. A magyar haderő a megfelelő megtorló intézkedéseket meg fogja tenni. (Hosszan tartó élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán.)"

Forrás: Az Országgyűlés Képviselőházának naplója, 1939–1944. X. kötet, 305. oldal. 1941. június 27-i, 202. ülés.

5. Ha a németeknek szükségük volna a Kárpátalján át vezető vasútvonalakra, akkor azokat Magyarország bocsássa a németek rendelkezésére.
6. Magyarország engedélyezze a német rádióállomások telepítését.
7. Amennyiben Magyarország részéről szükségessé válnának bizonyos katonai rendszabályok, akkor Himer tábornok útján a Vezérkar Főnökét arra külön fogja kérni."

A tárgyalásokról készített feljegyzés arra utalt, hogy a német katonai – s feltehetően politikai – vezetés nem számolt tényleges magyar részvétellel a várható német–szovjet fegyveres konfliktusban.

A Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya (hírszerzés és kémelhárítás) folyamatosan figyelte és elemezte a német–szovjet kapcsolatokról beérkező információkat. Egy 1941. június 21-én keltezett anyag szerint a német–szovjet helyzet „tisztázása" legkésőbb negyvennyolc órán belül várható, és a Szovjetunió által Magyarországgal szemben megteendő lépésekről a következők olvashatóak: *„Valószínűnek látszik, hogy a Szovjet Magyarországgal szemben éppen úgy fog eljárni a háború kitörése esetén, mint a többi környező országokkal szemben, tehát légi és esetleg földi támadás várható."*

Az 1941. június 22-én 3 óra 15 perckor a Szovjetunió ellen megindított német támadást követően a birodalmi külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop tájékoztatta a berlini magyar követet, Sztójay Dömét, Hitler pedig levélben értesítette Horthy Miklós kormányzót. Hitler levelét 1941. június 22-én 10 óra 30 perckor adta át Horthy Miklós kormányzónak a budapesti német követ, Otto von Erdmannsdorf.

A magyar politikai vezetés gyorsan lépett. A kormány – államfői jóváhagyással – 1941. június 23-án megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, és Molotov szovjet külügyminiszter érdeklődésére – mi Magyarország álláspontja a kirobbant háború kapcsán? – érdemben nem reagált.

A német katonai vezetés ugyanakkor örömmel vette volna, ha Magyarország önként ajánlott volna fel katonai erőt a németeknek, de kérni ők sem akartak. Berlinben úgy vélték, hogy a ma-

A Partridge-jelentések

A Kassát ért légitámadást követően a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztályának ún. „attasécsoportja" a Magyarországra akkreditált katonai attasékat 1941. július 1-jén Kassára utaztatta, hogy a helyszínen mutassák be nekik a június 26-i légitámadás következményeit. Az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének katonai attaséja, Richard C. Partridge őrnagy 1941. július 5-i jelentésében a Kassán tapasztaltakról többek között a következőket írta:

„[…] a Kassa és Rahó elleni támadások szolgáltak annak a június 27-i nyilatkozatnak az indokaként, amelyik megállapította, hogy Magyarország és Oroszország között hadiállapot áll fenn. Azóta háromszor jelentettek orosz gépeket Magyarország felett, és jelentették, hogy hármat lelőttek Csap (39° 50' – 43° 30') felett június 29-én. Nincs határozott bizonyíték arra, hogy a június 26-i támadást orosz gépek hajtották volna végre, bár ez lenne a természetes és logikus feltevés. Kifejezést nyert az a feltevés, amelyet néhányan hisznek, hogy ezt a támadást mások követték el azért, hogy Magyarországot Oroszország elleni háborúba kényszerítsék. Nem tudok ezzel a feltevéssel kapcsolatban egyéni véleményt nyilvánítani, csak azt, hogy lehetséges, de részemről nem tartom valószínűnek."

Forrás: Ormay József: A Partridge-jelentések. Hadtörténelmi Közlemények, 1991. 2. szám, 116. old.

gyarokhoz megfogalmazott bármely kérés azonnal magyar ellentételezési igénnyel párosul.

Budapesten eközben mindössze annyi történt, hogy német–magyar katonai tárgyalások kezdődtek egy népi németekből álló önkéntes egység felállításáról, amely részt vehetne a keleti hadjáratban.

Hadba lépés mint visszacsapás

A tárgyalások még be sem fejeződtek, amikor megérkezett a hír Budapestre, hogy Kassa városát 1941. június 26-án 13 óra után néhány perccel három repülőgép bombázta, amelyek azonosítása nem volt egyértelmű, de a jelentésevők szerint feltehetőleg szovjet gépek voltak. (A bombarepeszek és a fel nem robbant bomba későbbi vizsgálata ezt a feltevést támasztotta alá.)

Ugyanazon a napon 12 óra 40 perckor a Kőrösmező és Budapest között közlekedő gyorsvonatot is repülőtámadás érte Rahó és Tiszaborkút közelében. A támadó gépeket szovjetként azonosították, mivel jól láthatóak voltak a felségjelek. Ennek a támadásnak két – más források szerint három – halálos áldozata, három súlyos és hat könnyebb sebesültje volt.

A támadások hírével a honvédelmi miniszter – Bartha Károly szolgálaton kívüli táborszernagy – és a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik gyalogsági tábornok azonnal felkereste az államfőt, és tájékoztatta őt a támadásról. Bárdossy László miniszterelnök pedig – aki a két katona után érkezett Horthy Miklóshoz – azonnal rendkívüli minisztertanácsot hívott egybe.

A délután 15 órakor megtartott minisztertanácsi ülésen – amelynek eredeti jegyzőkönyve nem ismeretes, a rendelkezésre álló két „variáns” ugyanis bizonyíthatóan nem az adott ülést követő napon készült – a jelen lévő miniszterek összességében a „visszacsapás” mellett foglaltak állást.

Ezen állásfoglaláshoz az alapot az államfői döntés adhatta meg, amelyre Bárdossy Lászlónak a Budapesti Népbíróságon elmondott beszédéből következtethetünk. *„A támadás* [mármint Kassa és a gyorsvonat ellen – Sz. S.] *éppen a legérzékenyebb pontján érintette az államfő, a magyar hadvezetőség és a tisztikar lelki alkatát, számukra egyformán a katonai becsület és bátorság kérdésévé vált, hogy az ismételt provokálatlan támadás után Magyarország se maradjon tovább tétlen. A hadvezetőség kifejezésre juttatta, hogy elviselhetetlen szégyennek tartaná, ha Magyarország még most sem vállalna részt a háborúban, ugyanezt jelentette ki kategorikus formában a kormányzó.”*

Az államfő ezen kijelentéséhez megvolt az alkotmányos alap is. Az 1920. évi XVII. törvénycikk – amely az 1920. évi I. törvénycikket egészítette ki – ugyanis kimondta: *„Közvetlen fenyegető veszély esetében a kormányzó a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlés késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását elrendelheti.”*

A minisztertanácsi ülés gyakorlatilag ezt a kormányzói döntést „szentesítette”. Nem volt olyan politikus, aki az államfő döntését kétségbe vonta vagy tiltakozott volna ellene. Bárdossy László a döntést – amely Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállát tartalmazta – 1941. június 27-én jelentette be az országgyűlés képviselőházában, amit lelkes éljenzés fogadott.

Horthy Miklós kormányzó pedig a következő napon, 1941. június 28-án Adolf Hitlerhez írott levelében így fogalmazott: *„A szolidaritás szellemében kormányom a német–orosz háború kezdete után azonnal megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a szovjet-orosz kormánnyal, és amikor a szovjet-orosz légierő magyar területen ismételten képmutató bombatámadásokat hajtott végre, kinyilváníttattam a hadiállapot beállát Oroszországgal.”* Az államfő levele egyértelművé teszi, hogy a döntést ő hozta meg, és ahhoz az alkotmányos tényezők – a kormány és az országgyűlés – a hozzájárulásukat megadták.

A Képviselőházban tett miniszterelnöki bejelentéssel egy időben, illetve azt némileg megelőzve a magyar királyi Honvéd Légi Erő gépei már szovjet területet bombáztak, és megkezdődött a Kárpát-csoportnak nevezett magyar katonai erő szervezése. A Kárpát-csoport 1941. június 28-án megindította támadását a Szovjetunió ellen, s ezzel a lépéssel Magyarország a Szovjetunió elleni – gyakorlatilag még ugyanazon évben világméretűvé szélesedő – háború részesévé vált.

A magyar Országgyűlés Felsőházának 1941. július 4-i ülésén elnöklő gróf Széchenyi Bertalan bejelentése:

„Tisztelt Felsőház! A szovjetorosz részről magyar terület ellen intézett, magyar életekben és vagyonokban súlyos károkat okozó minősíthetetlen légitámadások következménye-képpen, hazánk hadiállapotba került a Szovjetunióval, és az ellenségeskedések megkezdődtek. Ezekben a történelmi órákban a magyar honvédség a Kárpátoktól keletre nyomul előre, hogy a soha nem látott hatalmas felkészültségű, nagyszerű német véderővel együtt Európa békéje és kultúrája, valamint hazánk biztonsága érdekében teljesítse kötelességét. Legyen a Mindenható bőséges áldása hős katonáink vállalkozásán, hogy a reájuk háruló nagy feladatokat sikeresen megoldhassák. (Helyeslés.)”

Forrás: Az 1939. június 10-re összehívott Országgyűlés Felsőházának naplója. II. kötet, 235. oldal. Bp., 1942.

KÖNYVAJÁNLÓ

Ára: 3000 Ft

SZAKÁLY SÁNDOR

MÚLTUNKRÓL ÉS JELENÜNKRŐL

Válogatott interjúk és beszélgetések, 2002–2017

Szakály Sándor, az egyik legismertebb kutatója a két világháború közötti korszak történetének, a tudományos feldolgozások mellett a médiában is sokat szerepel. Mondanivalóját számos esetben interjúkban, beszélgetésekben fogalmazta meg. S hogy miről és miképp szólt, azt tartalmazza ez a kötet.

RÁCZ JÁNOS

KOVÁCS BÉLA LETARTÓZTATÁSA

A Magyar Kommunista Párt napilapja, a *Népszabadság* 1947. február 26-i címlapján ismertette, hogy Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtitkárát kihallgatták az Államrendőrség Államvédelmi Osztályán, ahol 1947. február 25-én 10 órától 19 óráig tartózkodott. A Népszabadság közvetlenül ez alá szerkesztve egy másik hírt is közölt, amely – úgymond – lapzárta után érkezett. A szovjet megszálló hatóságok letartóztatták Kovács Bélát – harsogták kiemelt nagybetűkkel az olvasóknak, majd következett a Magyarországot megszálló szovjet csapatok főparancsnokságának a Magyar Távirati Irodához eljuttatott üzenete: *„A szovjet megszálló hatóságok 1947. február 25-én Budapesten földalatti szovjetellenes, fegyveres terrorcsoportok alakításában és a szovjet hadsereg ellen irányuló kémkedés szervezésében való aktív részvétele miatt letartóztatták Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt »volt« főtitkárát."* Mi történt, miért volt olyan fontos Kovács Béla személye? Miért nem a magyar kommunistákhoz oly közel álló ÁVO hajtotta végre a szokásos forgatókönyv alapján az eltávolítását?

Kovács Béla elhurcolását a kisgazdapárti *Kis Újság* 1947. február 28-i számának második oldalán minden kommentár nélkül, a következő tény-megállapítással közölték. *„A nemzetgyűlés csütörtöki ülésének megnyitása után Varga Béla elnök bejelentette, hogy Kovács Bélát a szovjet katonai hatóságok őrizetbe vették és hogy ezt a tényt a kormánnyal közölte. A nemzetgyűlés a bejelentést tudomásul vette."* Nem szólt a kisgazdapárt egykori főtitkára mellett egyetlen sor sem abban az újságban, amelyben Kovács annyiszor próbálta védeni pártját – és a magyar népet – a kommunista erőkkel szemben. Közölték a hírt, de nem fűztek hozzá semmilyen megjegyzést. Miként alakulhatott ki az a helyzet, hogy a korábbi főtitkárért már saját pártja sem tehetett semmit?

Sulyok Dezső szerint Kovács kiemelkedett a kisgazdapárt vezetőségéből. *„Elfogadta a kommunista provokációk által tett kihívását és tántoríthatatlanul kijelentette, hogy a magyar nép nem akar bolsevizmust és az erre vonatkozó kísérleteket elutasítja."* Nem csodálkozhatunk azon, hogy a kisgazdapárt szétverését és vezetőinek kiiktatását célzó Magyar Testvéri Közösség elleni eljárás során a kikényszerített vallomásokban az ő neve is feltűnt. Kovács Béla nem-

Kovács Béla, a Független Kisgazdapárt főtitkára

zetgyűlési képviselő volt. Ez ugyan semmit sem jelentett, tartóztattak már le kisgazda képviselőket, akik pártjuk védelmében – s azt remélve, hogy kiderül az igazság – lemondtak mentelmi jogukról.

A kisgazdapártból 1946 márciusában kizárt Sulyok Dezső úgy gondolta, hogy közjogi értelemben nem lehet lemondani a mentelmi jogról. Azok, akik így tettek, nyilván vezetőik politikai hatására folyamodtak ehhez a megoldáshoz. Nagy Ferenc miniszterelnök, az FKGP elnöke kompromisszumra törekedett. Nem felejthetjük el, hogy a demokráciában hívő politikusok java része bízott abban, hogy a párizsi békeszerződés következményeként előbb vagy utóbb, de megoldódnak a magyar demokrácia működési zavarai azzal, hogy a szovjet hadsereg a békeszerződés aláírása után kivonul Magyarországról.

Kovács Béla nem mondott le mentelmi jogáról, és a nemzetgyűlésben a kisgazda és szabadságpárti képviselők többségi szavazata megakadályozta, hogy kiadják az igazságszolgáltatásnak. Nagy Ferenc, Szakasits Árpád és Rákosi Mátyás pártközi megállapodása azonban felülírta a parlamenti döntést.

Nagy Ferenc miniszterelnök, Tildy Zoltán köztársasági elnök és Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke valószínűleg ismét el akarták kerülni, hogy azzal gyanúsítsák a kisgazdákat, nem működnek együtt az eljárásokban. Úgy gondolhatták, hogy az immár aláírt békeszerződés megköti a Szovjetunió és a kommunisták kezét is. Ellenben a Szovjetunió magyarországi jelenlététől sem tekinthettek el, politikailag szükségszerűnek tartották a kooperációt. Nem számoltak azonban azzal, hogy a Magyar Közösség elleni, színházi előadás-sorozatnak tet-

Lapzártakor érkezett:

A szovjet megszálló hatóságok letartóztatták Kovács Bélát

A magyarországi szovjet megszálló hadsereg főparancsnoksága a Magyar Távirati Irodát a következők közlésére kérte fel: A szovjet megszálló hatóságok 1947 február 25-én Budapesten földalatti, szovjetellenes, fegyveres terrorista csoportok alakításában és a Szovjet Hadsereg ellen irányuló kémkedés szervezésében való aktív részvétele miatt letartóztatták Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt volt főtitkárát.

Kovács Béla tevékenyen vett részt olyan földalatti, szovjetellenes, fegyveres csoportok megalakításában, amelyeknek tagjai terrorcselekményeket és gyilkosságokat követtek el Magyarország területén a Szovjet Hadsereg tagjai ellen.

sző per célpontjai hosszabb távon éppen ők. A mindenáron kompromisszumra törekvés a kommunisták malmára hajtotta a vizet. Ők pedig – igaz, az eddigiekhez képest körmönfontabb módszereket alkalmazva, de – elérték céljukat.

Az egyezség szerint Kovács Bélának 1947. február 24-én meg kellett jelennie az Andrássy út 60.-ban. Ám – amint az a *Népszabadság* cikkéből is látható – erre egy nappal később, február 25-én, kedden került csak sor. Abban is egyezség született, hogy amennyiben letartóztatják, akkor immár a kisgazdapárt is arra fog szavazni, hogy függesszék fel a mentelmi jogát. Sulyok Dezső visszaemlékezése szerint a megállapodás értelmi szerzője Tildy Zoltán köztársasági elnök volt.

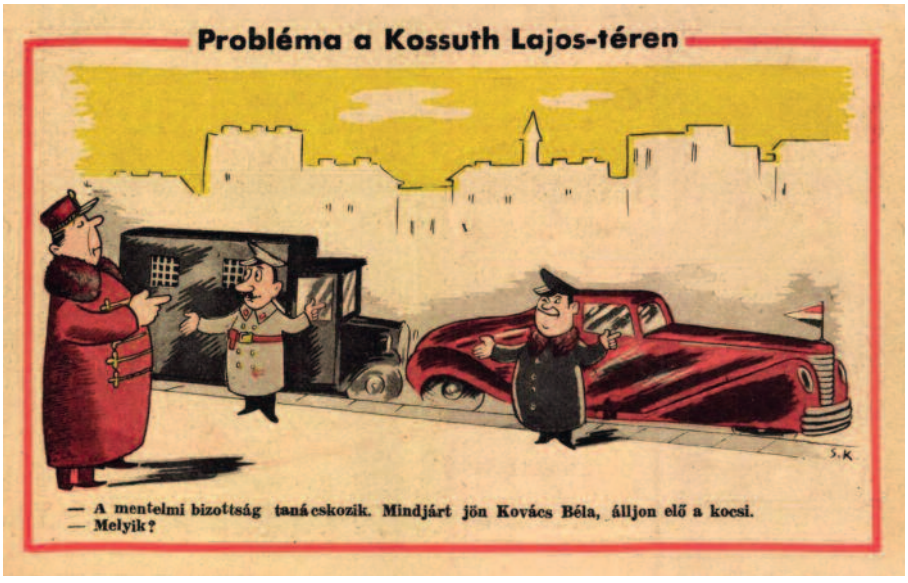
Kovács nem vett részt a pártközi tárgyaláson, már nem volt a kisgazdapárt főtitkára sem. Nem fogadta örömmel a történteket. Egyes állítások szerint komolyan összeszólalkozott mind Nagy Ferenccel, mind a pártközi értekezleten az alkut kimódolók közül Varga Bélával. Sulyok Dezső is említette, hogy, amikor *„Kovács Bélának megmutatták az írást, amelyet az ő nevében már alá is írtak, először hatalmas indulat vett rajta erőt, majd hirtelen elhatározta* […], *hogy aláveti magát a döntésnek, töretlen emberként kötelezi magát, hogy a következő nap megjelenik kihallgatásra az Andrássy út 60.-ban."* Pfeiffer Zoltán nem támogatta döntését. Pfeiffer végül Kovács Béla ügyvédjeként szerepelt a gyászos történetben, a többórás kihallgatással és szidalmazásokkal végletekig elcsigázott Kovács Bélát az ő közreműködésének is köszönhetően hazaengedték.

Valóban csak Pfeiffer fellépése magyarázza, hogy Péter Gábor és Rajk László nem vállalta Kovács letartóztatásának kockázatát? Nem gondoljuk ezt. Ekkor már régen egy másik forgatókönyv alapján alakulhattak az események, és ezzel mind Péter Gábor, az ÁVO vezetője, mind Rajk László belügyminiszter tisztában volt. Sokkal valószínűbb, hogy a Kovács kihallgatását megelőző pártközi megállapodás egyfajta „demokrácia-színház" volt csupán, amelyet Rákosi Mátyás és a kommunista vezetés rendezett a készséges és naivan együttműködő kisgazdapárti vezetők szerepeltetésével és megvezetésével, miközben már ezt megelőzően eldőlt, hogy a szovjet elvtársak megoldják Kovács ügyét. Ezért hurcolták el a szovjet hatóságok az Andrássy út 60.-ból hazatért Kovács Bélát.

Az egykori főtitkár akkor kerülhetett a Rákosi által eltüntetni kívánt politikusok közé, amikor belügyminiszternek szerették volna jelölni, miközben ezt a posztot a kommunisták szovjet segítséggel szerezték meg. A bosszú nem maradt el, s ezúttal nem Péter Gábor, hanem az NKVD emberei tálalták hidegen a kisgazdapárt számára.

S mit tett a Nyugat? A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1947. március 4-i ülésén foglalkozott az üggyel. Az Egyesült Államok képviselője, George Weems dandártábornok és a brit Oliver Pearce Edgcumbe vezérőrnagy nem támadta a Szovjetunió döntését Kovács Béla elhurcolásával kapcsolatban. Vlagyimir Petrovics Szviridov tábornok csak az ülés hatodik napirendi pontjában kapott néhány kérdést a két tábornoktól. Csupán annyit sikerült kideríteniük, hogy Kovács Bélát szovjet bíróság fogja elítélni.

1947. március 4-én a *The Times* rövid hírben tudósított a Magyar Testvéri Közösség elleni eljárásról és Kovács Béláról. Lakonikusan csak annyit jegyeztek meg, hogy a Szovjetuniónak mint megszálló hatalomnak joga volt ehhez. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia magyarországi képviselői csöndben maradtak. Egy nappal később és 1947. március 17-én Weems tábornok jegyzékekben tiltakozott Szviridovnál a magyar belügyekbe avatkozás miatt, ám nem járt eredménnyel. Ezzel a Kovács Béla-kérdés lezárult, ám más kisgazdapárti vezetők, Nagy Ferenc, majd Tildy Zoltán ügyei csak ezután kezdődtek el. ◆

SZEKÉR NÓRA

Az erőszak szerepe

A MAGYAR KÖZÖSSÉG PERÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

A *Szabad Nép* 1947. január 5-i száma adott először hírt arról, hogy az államvédelmi szervek egy köztársaság-ellenes összeesküvés nyomaira bukkantak. Hónapokig uralták a közvéleményt a tudósítások a civil és katonai vonalon zajló konspirációról, melynek hátterében – a hírek szerint – a Magyar Testvéri Közösség nevű titkos társaság állt.

A Katonapolitikai Osztály és az ÁVO által folytatott nyomozás azt is „igazolta", hogy ez a titkos társaság nemcsak a „fasiszta reakcióval" állt szoros kapcsolatban, de szervezkedésébe bekapcsolta a jobboldali politikai elitet is. A legnagyobb kormányerőt jelentő Független Kisgazdapárt parlamenti képviselői és vezető politikusai közül is többeket meggyanúsítottak. A vád szerint Kovács Béla, Nagy Ferenc és Varga Béla is kompromittálódott az államrend fegyveres úton történő megdöntésére tett kísérletben.

Az összeesküvési koncepcióval megpecsételődött a kisgazdapárt sorsa, és szertefoszlott a háború utáni demokrácia reménye. Az 1947-ben zajló közösségi perektől kezdve már korlátozott demokráciáról sem beszélhetünk. Megkezdődött a kommunista párt hatalomátvételének utolsó, nyilvánosság előtt zajló szakasza, annak minden következményével együtt.

De vajon milyen szervezet rejlett a koncepciós per főszereplőjévé tett és ennek jegyében erősen démonizált titkos társaság mögött? Milyen eszközökkel sikerült a vádlottakat önmagukra is terhelő vallomásokra bírni? Milyen retorikai eszközökkel tudták sokak számára hihetővé tenni a demokrácia elleni összeesküvés vádját?

Közvetlenül a háború után a Magyar Kommunista Párt (MKP) – alkalmazkodva a nemzetközi irányvonalakhoz és a jaltai megállapodás pontjaihoz – teret engedett a demokrácia játékszabályainak. A moszkoviták által irányított párt mögött felsorakozó szovjet erő jelenléte ugyan egy percig sem hagyott kétséget afelől, hogy a hatalmi túlsúly a szűk társadalmi támogatottsággal rendelkező kommunisták kezében van, de a demokratikus játékszabályok értelmében a nem kommunista pártok is érvényt szerezhettek – ha korlátozott formában is – a választásokon elnyert befolyásuknak a politikai életben és a kormányzásban. A Szovjetunióban, a bolsevizmus légkörében nevelődött kommunista vezetők számára azonban ebben a korlátok között érvényesülő demokratikus rendszerben is több volt a demokrácia, mint amit ők hosszú távon el tudtak volna viselni.

AZ „ÖSSZEESKÜVÉS" ÉPÍTŐELEMEI

1947 elején küszöbön állt a békeszerződés aláírása, amely a szovjet katonai megszállás végét jelenthette volna. A kizárólag szovjet támogatással érvényesülni tudó kommunista párt számára ez egyértelművé tette, hogy meg kell kezdenie a rendszer demokratikus kereteinek lebontását, ezzel együtt egyeduralmának megteremtését. Elsődleges célpontjává az adott pillanatban legerősebb demokratikus tényező, a Független Kisgazdapárt vált. Az FKGP politikai életből történő kiiktatására egy „váratlanul" jött esemény, egy állítólagos köztársaság-ellenes összeesküvés lelepleződése szolgáltatta az ürügyet.

A kommunista párt véletlen szerencséjének is tekinthetnénk, hogy „a legjobb pillanatban" adódott egy „ügy", amely megteremtette a politikai fordulathoz szükséges feltételeket. Sejthető azonban, hogy az események „szerencsés összejátszása" egyáltalán nem nélkülözte a tervszerűséget. Az MKP vezetői régóta készültek egy összeesküvés leleplezésére. A párt főideológusa, Révai József már 1945 júniusában figyelmeztetett, hogy a reakció mindenhol jelen van – a közigazgatásban, a gazdasági életben, az iskolákban, a hadseregben –, és készenlétben áll a demokrácia megdöntésére. Miközben a kommunista propaganda számos formában igyekezett a közvéleményben tudatosítani e veszély súlyosságát, az államvédelem nagy erőkkel figyelte a társadalom minden rétegét, és kereste azokat a gyanús jeleket, amelyek alkalmasak lehetnek egy összeesküvés kreálására.

A *„fertőző gócra"*, a *„nép ellenségeit tömörítő összeesküvőkre"* 1946 őszén sikerült rátalálni. Az államvédelmi szervek Szent-Miklósy István volt vezérkari tiszt lakásán egy rendszeresen találkozó „horthysta társaságra" lettek figyelmesek. *„Az első lehallgatott beszélgetések nem voltak teljesen érthetők, de arra utaltak, hogy méhkasba nyúltunk"* – fogalmazott visszaemlékezésében a megfigyelést vezető nyomozó, Kornis Pál. E találkozók leleplezése a résztvevők összetételének köszönhetően óriási fogást jelentett.

A volt vezérkari tisztekből álló csoport – az úgynevezett Földalatti Főparancsnokság – vezetőjeként dálnoki Veress Lajos vezérezredest azonosították be, akit Horthy Miklós 1944-ben – arra az esetre, ha a háborúból való kiugrás során őt baj érné – homo regiusszá nevezett ki. Rendszeres látogató volt az angolszász kémnek titulált Pünkösti László vezérkari százados, valamint két civil, Kiss Károly és Donáth György, akik a Horthy-időkből származó titkos társaságnak, a Magyar Közösségnek voltak a vezető személyiségei. A közösség nemcsak hogy konspirációs alapon működött, de számos kisgazda politikus volt beavatott tagja.

Ezzel készen álltak az építőelemei annak a kommunisták által évek óta vizionált összeesküvésnek, amelyet a köztársaság megdöntésének és a Horthy-rendszer visszaállításának céljából szerveznek a nép ellenségei – civil és katonai vonalon egyszerre. Egy kém és a múlt rendszerben fontos katonai pozíciókat betöltő személyek csoportosulása már eleve erős érveket adott a fenti koncepció alátámasztására – Veress Lajos jelenléte azonban ezt a vádat még megalapozottabbá formálta, hisz vélelmezni lehetett, hogy homo regiusi kinevezésére hivatkozva akár a hatalom legitim birtoklásának igényével is felléphet. A Horthy-restaurációra törő összeesküvés vezetőjének tehát egy olyan vezérezredest lehetett megnevezni, aki magától Horthytól kapott felhatalmazást az ország irányítására.

Egy titkos társaság már önmagában kellően kompromittáló, tevékenységé-

ről ráadásul bármit el lehet mondani, hiszen működésének lényege, hogy azt nem dokumentálja. Az érintetté válók körét lényegében csak az szabta meg, hogy mit követelt az előirányzott politikai taktika. És miután a „legnagyobb falat" a kisgazdapárt volt, az összeesküvés szálait elsősorban az ő soraik felé kellett kiterjeszteni. Így lett fő szervezővé avanzsálva az FKGP főtitkára, Kovács Béla, a miniszterelnök Nagy Ferenc, az Országgyűlés elnöke, Varga Béla, és rajtuk kívül érintetté tehető volt számos vezető kisgazda politikus is.

KÍSÉRLET A KISGAZDAPÁRT LIKVIDÁLÁSÁRA

Az első sajtóhír a *Szabad Nép* 1947. január 5-i számában jelent meg az államvédelmi szervek leleplező munkájáról. Két hét múlva már letartóztattak hét kisgazda képviselőt és egy minisztert. Kovács Bélát február 25-én hurcolták el a szovjet hatóságok, Nagy Ferencet és Varga Bélát pedig júniusban kényszerítették lemondásra és emigrációba. Meghatározó vezetőinek elvesztésével a kisgazdapárt végérvényesen meggyengült, az 1945-ös választások eredményeképpen megválasztott nemzetgyűlés és a kormány működésképtelenné vált.

A köztársaság elleni szervezkedés ügyének azonban nem kizárólag az FKGP szétbomlasztása volt a célja, hanem az 1945 után megszülető rendszer demokratikus jellegének megszüntetése is. Beszédes a nyomozás egyik fő koordinátorának, a Katona Politikai Osztályt vezető Pálffy György altábornagynak az ügyről készült jelentése: *„a Magyar Kommunista Párt számára kedvező helyzet alakult ki a hatalomért folyó harcban.* […] *A szervezkedés leleplezése után adminisztratív és politikai tevékenység összehangolt alkalmazásának hatására kezdődött el a fordulat, amely végső soron a hatalom jellegének megváltoztatását eredményezte. Az összeesküvés leleplezése ezzel vált a magyar népi demokrácia történetének igen fontos eseményévé."*

Néhány lépés még hátravolt ugyan a totális diktatúra kiépítéséhez, de az „összeesküvőkkel" történt leszámolás módszere és hangvétele a közélet szereplői számára is sejteni engedte, hogy itt nem demokratikus rendszer, hanem egy diktatúra van kibontakozóban.

A hét perből álló persorozatban, amelynek során két embert – Donáth Györgyöt és Pünkösti Lászlót – kivégeztek, két hónap alatt 260-an kerültek börtönbe és 2450 fővel bővült az állambiztonság nyilvántartása, a főszerepet a Magyar Testvéri Közösségre osztották. Ez a titkos és konspirációs szabályok szerint működő társaság – amely nem csupán a koncepció kreálmánya, hanem egy valóságosan létező szervezet – kiváló eszközként szolgált a kisgazdapárt likvidálásához.

A közösség az 1920-as évektől működött Magyarországon, és a nemzeti érdekek hathatósabb érvényesítését tűzte ki célul. Ezt a célkitűzést azonban nem kötötte semmilyen konkrét politikai irányvonalhoz, nem dolgozott ki programot arra vonatkozóan, hogy mit tart a magyarság szempontjából helyes útnak, hanem arra törekedett, hogy lehetőleg minden társadalmi, politikai, szellemi csoportosulásban jelen legyen, és ott a számára pozitív tendenciákat a titkos társaságok sajátos eszközeivel erősítse. Kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett a pártokban (még a kommunisták soraiban is voltak tagjai), a közigazgatásban, társadalmi szervezetekben és intézményekben. Alapállásként nem utasított el egyetlen politikai pártot sem, de szemben állt a Magyarország szuverenitását veszélyeztető tendenciákkal, így például a német birodalmi törekvésekkel is. Ez a szellemiség a háború alatt az ellenállás egyik fontos résztvevőjévé tette (a Szent-Miklósy István vezérkari őrnagy lakásán találkozó kör is az ellenállásban együttműködő baráti társaság volt).

A közösség, noha nem törekedett a fennálló politikai rendszer megdöntésére, megpróbálta a magyar érdekek mentén gondolkodó politikusokat és személyeket összefogni, és ezért a célért egészen a perek kezdetéig, az 1946 végén megkezdődő letartóztatásokig küzdött. Leleplezése az állambiztonság számára láthatóvá tett egy „nemzetvédelmi összefogás" jegyében szerveződő kapcsolatrendszert, azaz egy olyan „célcsoportot", amely nemzeti elkötelezettségű és azért akár tevőlegesen is fellépő embereket gyűjt egybe, akik az internacionalista szellemű és a szovjet érdekeknek alárendelt kommunista párt szemében „potenciális összeesküvőknek" számítottak.

Amögött, hogy a kommunista párt úton-útfélen összeesküvések nyomait vélte felfedezni, ha nem is valódi történések, de valós tapasztalatokra épülő félelmek húzódtak. Az MKP szovjet meghatározottságú politikája erős idegenkedést váltott ki széles körben. Ez érezhető volt a politikai pártokban – még a saját soraiban is –, a szellemi életben, a társadalom minden rétegében. Ha e mögött az idegenkedés mögött valamiféle összefogás és tenni akarás jelei látszottak, az a párt számára felért egy összeesküvéssel.

Ebben a megközelítésben a közösség elsősorban nem mint titkos szervezet, hanem mint a szuverenitás igényének szellemisége, a rendszerrel való szembenállás egyfajta jelképe jelentett kihívást. A pártnak az efféle veszélyforrással le kellett számolnia, vagy legalábbis kontroll alatt kellett tartania. Ez a feladat túlmutatott 1947 aktuálpolitikai céljain. Az állambiztonság még évtizedekkel a perek után, bőven a Kádár-korszakban is önálló elhárítási vonalként figyelte a már csak romjaiban létező szervezetet és a hozzá tartozó kapcsolatrendszert. Ez a korszakokat átívelő jelentőség is arra utal, hogy a leleplezett társaság több volt, mint csupán ürügy egy politikai játszma végigviteléhez.

E pereknek az volt a szerepük, hogy kriminalizálják a demokratikus pártok, csoportok, politikusok tevékenységét, de emellett azt a hazafias szellemiséget is, amelyet a közösség képviselt, mégpedig hosszú távra érvényesíthetően. Ma már vitán felül áll, hogy ezek a perek koncepciósak

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

SZABAD NÉP

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT KÖZPONTI LAPJA

V. ÉVFOLYAM, 38. SZÁM — ÁRA 40 FILLÉR — SZOMBAT, 1947 FEBRUÁR 15

MA RÁDIÓMŰSOR

Tudjuk jól,

Tanuvallomások és tárgyi bizonyítékok szerint

Kovács Béla az összeesküvők szolgálatában horthysta katonai alakulatok támogatását szervezte

Teljhatalmú megbizottja tárgyalt a fasiszta Szent László-hadosztály parancsnokával

A régi országgyűlés összehivása és Horthy újraválasztása

Rajk Kovács Bélától utasítási kért levele a rendőrség kezében

voltak és hatalmi célt szolgáltak. Ez az álláspont azonban nem viszi végig kellő következetességgel a vádak bírálatát. Napjaink történetírása a közösséggel összefüggésbe hozott politikusokat és szervezeteket egyhangúlag felmenti az összeesküvés és a demokrácia megdöntésére törekvés vádja alól, ám a közösséget és annak szellemiségét mind a mai napig a perek logikájához igazítottan, az ott kialakított beszédmód és a fogalmak akkor létrehozott keretében értékeli. Annak ellenére, hogy a vádlottak többsége az ellenállás tagjaként küzdötte végig a háborús éveket, és sokan közülük 1944-ben még a Gestapo foglyaként raboskodtak, a Magyar Közösséget elsősorban nem az ellenállás egyik résztvevőjeként, hanem „fasiszta, fajvédő szervezetként" tartja számon. Holott ez a kép is a koncepció része volt.

PREKONCEPCIÓS PERKONCEPCIÓ

A perek előkészítése során az erőszak – amellett, hogy meg nem történt események „bevallását" kényszerítette ki a vádlottakból – arra irányult, hogy a történteket a kihallgató által előirányzott szavakkal írják le. Így lehetett büntetőjogi felelősség alá vonni törvénybe nem ütköző szándékokért, cselekedetekért, és vállalhatatlanná torzítani eszméket, gondolatokat, elköteleződéseket.

Donáth György az utolsó szó jogán mondott beszédében felidézi, hogy kihallgatásai során hogyan keveredett a szóhasználat csűrésének-csavarásának hálójába. *„Amikor engem először a katonapolitikai osztályon kihallgattak,* […] *azt kérdezték tőlem: most mondjam meg, kik voltak a »Hetes Bizottság« tagjai? Én úgy álltam ott – bocsánatot kérek a hasonlatért –, mint borjú az új kapu előtt, mert életemben először hallottam azt a szót, hogy »Hetes Bizottság«.* […] *Akkor hosszas vita folyt ott köztünk.* […] *Végül is elfogadták, hogy jó, »Bizottság« nem volt, de valahogy el kell nevezni.* […] *És íme kiderült, hogy a »7-es Bizottság« olyan fogalommá vált, amelyről vitába nem lehet szállni."*

Hasonló élményekről számolt be Kiss Károly, a Magyar Közösség adminisztratív vezetője. *„A kihallgatás azzal kezdődött, hogy mondjam el a Hetes Bizottság tagjainak feladatkörét és az én ideológiai tevékenységemet. Tekintettel arra, hogy ebben a fogalmazásban most hallottam a hetes társaság és abban az én szerepem meghatározását, azt mondtam, hogy nem tudok a Hetes Bizottságról, és főleg nem tudok ideológiai tevékenységemről. Erre visszavittek a cellámba, hogy gondolkodjam."* A cellában töltött gondolkodási idő lejárta után kezdődött meg Kiss Károly verésekkel kísért vallatása.

Szent-Miklósy István kihallgatójának feljegyzéséből is érzékelhető, hogy a vallatások során a megfelelő, kellően terhelő szavak használata és azok torzított értelmezése milyen nagy jelentőséggel bírt: *„Szent-Miklósy nincs megtörve, a Hetes Bizottságot továbbra is baráti körnek, a Fővezérséget ártalmatlan tiszti társaságnak szeretné beállítani."*

Így vált megkérdőjelezhetetlen fogalommá a „Hetes Bizottság", a „Hetes Tanács", az összejöveteleken hozott „határozatok", a tagok által írt „brosúrák" – csupa olyan szófordulat, amelyet a közösségben nem használtak, de egy klaszszikus összeesküvés képéhez hozzátartoztak. A perkoncepció kialakításában kulcsszerepet játszott „a jogfolytonosság elmélete", amely szerint Horthy Miklós lemondatásával Magyarországon a jogfolytonosság megszakadt, tehát a regnáló hatalom illegitim. A szervezkedés célja a legitimitás helyreállítása. A vád érvelésében ez jelentette az összeesküvés „eszmei hátterét", a Magyar Közösség erre az ideológiára alapozva gyűjtötte volna egybe a „horthysta reakciósokat", és döntötte volna meg a demokráciát.

A jogfolytonosság egyik – a katonai vonalra érvényesíthető – „bizonyítéka" Veress Lajos „homo regiusi" kinevezése volt. A vád a kisgazda vezetőségig elérő – a jogfolytonosság jegyében zajló – szervezkedést Donáth György egy belső vitára szánt tanulmányának (a vád megfogalmazásában brosúrájának) egyetlen mondatából vezette le: *„Magyarország közjogi helyzetét 1944 márciusa óta csak úgy lehet megítélni: idegen megszállás alatt csonka vagy teljesen szüneteltetett szuverenitás."*

Itt is tetten érhető, hogy a perkoncepció sokszor egyetlen szó eltorzítására és annak túlhangsúlyozására épült. Az utolsó szó jogán mondott beszédében Donáth kijelentette: a jogfolytonosságnak a vád szerinti értelmezését rákényszerítették. Amikor ő a szuverenitásról beszélt, kihallgatói jogfolytonosságot értettek alatta. Nemhogy ezt az elméletet nem tartotta magáénak, de – elmondása szerint – a szót sem igen használta, ahogy a „bizonyítékul" szolgáló mondatában sincs benne. *„Hol van ebben ez a szó, hogy jogfolytonosság? Erre azt mondják, hogy nincs benne, de ki lehet belőle következtetni!* […] *Onnantól fogva aztán ez kész tényként van kezelve."*

A népbírósági tárgyaláson a vádlottak közül sokan kérték jegyzőkönyveik korrigálását, mondván, hogy vallomásaikat eltorzították, és a kihallgatások során kényszerítették őket bizonyos megfogalmazásokra. A szuverenitás és a jogfolytonosság szinonimaként kezeléséhez hasonlóan olyan kulcsszavak estek áldozatul ennek az eljárásnak, mint a „regnáló rendszer" vagy a „demokrácia", amelyek helyett a „közjogi vákuum" kifejezést jegyezték le, a „megváltoztatás" helyett „megdöntés" lett, az „ideológia" vagy a „magyar érdekek védelme" helyett „fajvédelem".

De már önmagában a kihallgatások légköre, az irányított kérdésfeltevések is erősen torzító hatásúak voltak, lehetőség sem volt a kellő árnyaltsággal tisztázni bizonyos helyzeteket, összefüggéseket. *„Feszült légkörben folytatódott a kihallgatás. A feltett kérdések olyanok voltak, amelyekre határozott igennel vagy nemmel nem válaszolhattam, és mihelyt egy mondatba kezdtem, letorkoltak, hogy ne hazudozzak. Buta, hülye, gyáva fráternek neveztek"* – idézte fel emlékeit Kiss Károly.

A FASIZMUSSAL VALÓ AZONOSÍTÁS

A vádlottakra különösen erős nyomás nehezedett az ideológiára vonatkozó kérdések esetén. A közösség szellemiségének vállalhatatlanná formálása a kommunista propaganda szempontjából is kiemelten nagy jelentőséggel bírt. A fasizmussal való azonosítás ebben az eljárásban alaptételt jelentett.

„Az ügyész úrnak teljesen igaza van – közölte Donáth –, *amikor azt mondja, hogy nem az a lényeg, hogy fasizmusnak, vagy mit tudom én minek nevezzük, pl. ahogy az ügyész úr mondotta: »tenyérjósok egyesülete«. Teljesen mindegy, »lényegileg azonban valahogy el kell nevezni«, és épp ez a veszélyes, hogy pont fasizmusnak nevezzük, mert ez semmiképpen sem fedi a fogalmat. Itt tehát* […] *olyan zavarral állunk szemben, amely közömbös lehet mondjuk abból a szempontból, hogy az újságok mit írnak, amikor az emberekre halált kérnek nem utolsósorban ezen a címen, akkor – bocsánatot kérek – mégiscsak szabatosabb fogalmazással kellene élni ezen a téren."*

Hasonlóan fontos tétje volt a fajvédelem kérdésének. A közösség saját meghatározása szerint *„a magyar faj érdekérvényesítését"* tekintette fő feladatának. A vád ezzel a megfogalmazással igazolva látta a társaság hitleri ideológia talaján álló fajvédő voltát. A bíróság

azonban egy olyan fajfogalomból indult ki, amely lényegében a hitlerizmus óta volt érvényben és egy biológiai értelemben felfogott fogalomhoz kötődött. Ennek az ideológiának a térnyerésétől kezdve a faj, a fajvédelem egyet jelentett azzal az elmélettel, amelynek Gombos Gyula szavaival élve *„még a legszárazabb tudományos szövegben is véres udvara van”.*

A század elején, amikor a nácizmusnak még nyoma sem volt, a faji kategória mint a tudomány világából érkező szakszó politikai beállítottságtól függetlenül ugyanúgy megtalálható volt a nemzetközi közélet és irodalom nagyjainál, mint nálunk Ignotustól Adyig, Szerb Antaltól Juhász Gyuláig. Az általuk használt „faj” szó alapvetően a nemzet szinonimájaként volt értendő, s egyfajta összetartozás-tudatot értettek alatta, amely nem annyira a racionalitásra, mint inkább az érzelmekre épült, minden szélsőséges következtetés nélkül.

A hitleri ideológiával rokon fajelméletek azonban a tudományosság és az abszolút igazság igényével léptek fel. Természettudományos elméletekre hivatkozva a nemzetről, vagyis a közös fajról úgy gondolkodtak, mint „vérközösségről”, amelyet a testi és lelki tulajdonságokat hordozó közös vér köt egybe, ahol az egyes ember értéke faji hovatartozásának függvénye. A Magyar Közösségtől azonban idegen volt a fajelméletnek és a fajvédelemnek ez a formája.

A kihallgatások és a perek során a vádlottak is igyekeztek tiltakozni a náci ideológiával való rokonítás ellen. *„Én 1939 óta vagyok a Magyar Közösség tagja, de én ott ezt a szót, hogy fajvédő, legjobb emlékezetem szerint sosem hallottam, és éppen azért nem, mert mi a fajvédelemnek nem a fogalmát, hanem azt a módot és azt az elnevezést, ahogy éltek és visszaéltek a fajvédelem fogalmával, annyira diszkreditáltnak tartottuk, hogy nem is lettünk volna hajlandók ezt a terminus technicust használni.* […] Teljesen *tagadom a Hitler-féle elméletet.* […] *Szembeszállok azzal a váddal, hogy a mi faji ideológiánknak a német nemzetszocializmus ideológiájához csak a legcsekélyebb köze is lett volna”* – jelentette ki Donáth az utolsó szó jogán mondott beszédében.

A koncepciós perben azonban már a faj szó használatát a nácizmushoz tartozás bizonyítékaként magyarázták, anélkül hogy figyelembe vették volna a szóhasználat mögött húzódó különbségeket. Ezzel gyökeresen eltérő szellemi irányokat kezeltek egységesen.

A TITKOSSÁG TORZÍTOTT TÁLALÁSA

Minden ideológiai „félresikláson” és gyakorlati tevékenységen túl a legkompromittálóbb tényezőnek a titkos társasági háttér számított. Ennek a titkos szervezeti jellegnek az értelmezése is erősen torzított megítélés alá került. A vád már a konspiráció tényében is egyértelműen a törvénytelen célkitűzések igazolását látta. Ennek megfelelően a társaság titkosságát kellően hangsúlyozták és hangsúlyoztatták a vádlottakkal. Ez azonban megint csak a dolgok végtelen leegyszerűsítése volt. Hogy egy szervezet nincs bejegyezve, tehát működése láthatatlan a nyilvánosság számára, az még önmagában nem törvénybe ütköző. A titkos társaságok között valóban léteznek terrorista, maffiajellegű szervezetek, amelyek tevékenysége – mivel a bűnözés kategóriájába tartozik – kizárólag illegális keretek között képzelhető el. A Magyar Közösség esetében azonban nem erről volt szó, hiszen a titkosság nem feltétlenül kényszer, sok esetben csupán eszköz, amely lehetőséget biztosít a legálisan is vállalható célok hatékonyabb érvényesítésére.

A vád a Magyar Közösség „titkos arculatát” két – egymásnak némiképpen ellentmondó – irányba torzította. Egyrészt a törvényes rendet megkerülő bűnszövetkezetként állította be, másrészt igyekezett az Etelközi Szövetségre (EX), a két világháború közötti legbefolyásosabb titkos társaságra emlékeztető jelleget kölcsönözni neki. Az EX ugyanakkor nemcsak hogy nem állt a törvénytelenség talaján, hanem egyfajta háttérhatalomként kifejezetten az 1945 előtti politikai berendezkedés támogatására szerveződött. Már a Horthy-rendszer megszilárdulásakor is erőtényezőt jelentett, és az egész korszakban biztosította a rendszerhez hű apparátusi réteget.

Az EX-re emlékeztető beállítás szervesen kapcsolódott ahhoz a képhez, amely szerint a Magyar Közösség „horthysta” alapon álló, „reakciós” erőket tömörítő társaság. Ez az azonosítás, amellett hogy torzította a közösség politikai beállítódását, jellegét meghatározó sajátosságát is elfedte. Az Etelközi Szövetség a Horthy-korszak politikai rendszerének szülöttje és – a napi politika titkos vetületeként – felülről szerveződő, pártszerű képződmény, amely szervesen kötődött a hatalomhoz. A Magyar Közösség azonban nem az állam és a hatalom viszonylatában határozta meg önmagát, célkitűzései között nem szerepelt sem annak megdöntése, sem mindenáron való fenntartása. A magyarság sorskérdéseit a két világháború közötti társadalmi és nemzeti problémák oldaláról közelítette meg, és alulról szerveződő titkos mozgalomként működött. Nem a felülről irányítottság, hanem az önszerveződés jellemezte. Ezért is volt nyitott olyan sokféle politikai és szellemi meggyőződés felé.

„Valóban történtek cselekedetek, amelyeket semmi szín alatt sem akarok kisebbíteni – fogalmazott Donáth az utolsó szó jogán mondott beszédében –, *csak vitatom, hogy a cselekmények arra a célra irányultak volna, amellyel a vád bennünket terhel.”* Hogy a vád a törvénybe nem ütköző történéseket és a szélsőségesnek nem mondható szellemiséget bűnössé tudta formálni, abban a szavak kiforgatásának módszere meghatározó szerepet játszott. A perek során megszületett egy szóhasználat, amely következetesen visszaköszönt a kihallgatásokon, a népbíróságon, a sajtóban és a közéletben egyaránt. Ez amellett, hogy a törvénytelenség látszatát hangsúlyozta, cinikus is volt egyben, a megfélemlítés erején túl a nevetségessé válástól való ódzkodásra építve kívánta elérni a közvélemény elhatárolódását. A „nép ellenségeinek” minősítésére használt beszédmód 1945 óta épült, de az 1947-es koncepciósper-sorozat volt az első olyan bírósági eljárás, amelyben az ítélet meghozatalának sikere nem kis részben azon múlott, hogy a vádlottakat rá tudják-e kényszeríteni a rájuk nézve végzetes szóhasználatra.

Az összeesküvési perek egyfajta ősbűn szerepét is játszották az elkövetkező korszakban. Bármiféle kapcsolat a vádlottakkal vagy a velük összefüggésbe hozható eseményekkel kompromittáló tényezővé vált a jövő politikai pereiben. De nemcsak a személyek és „bűnös” tevékenységük, hanem a rájuk kényszerített, bűnösséget igazoló szófordulatok, fogalmi értelmezések is az egész korszakra érvényesen visszaköszöntek, és nem csupán a diktatúra bíróságain, hanem a mindennapi propagandaszólamokban is. Az 1945 előtti időszakra vonatkozóan megszületett egy olyan – a hétköznapi nyelvhasználatra is kiterjedő – beszédmód, amelynek merev és eltorzított fogalmi kategóriáin keresztül nem lehetett árnyaltan értelmezni azt a korszakot, amelyre vonatkozott és amelyhez a Magyar Közösség is hozzátartozott, így számos aspektusa érthetetlen és értelmezhetetlen maradt.

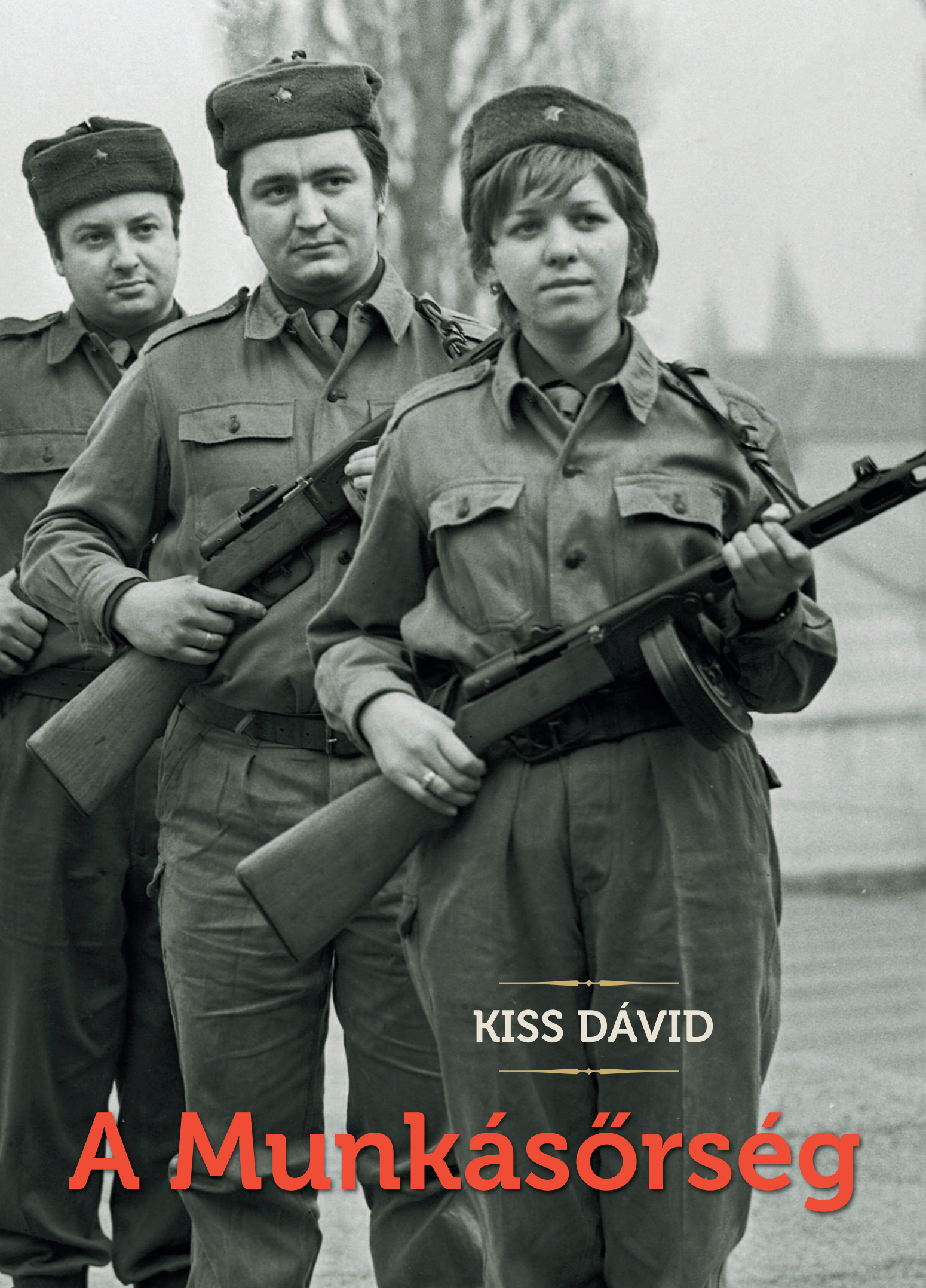
A Munkásőrséget az MSZMP megalakítását követően hozták létre, és a párt megszűnése után nem sokkal számolták fel.

Mindkét esemény a magyar történelem egy-egy korszakhatárához kapcsolódott, az '56-os forradalmat követően a megtorlásokhoz és a restaurációs rezsim megszilárdításához, illetve a Kádár-korszakot lezáró 1989–90-es rendszerváltáshoz. A testület létszáma sokáig vetekedett a Magyar Néphadseregével, kezdeti, 30 ezer fős állományából majdnem mindenki az MSZMP tagja volt, akiket a párt illetékes szervei válogattak ki.

Megszűnése lényeges momentuma volt a rendszerváltásnak, hiszen az országos parancsnokság vezető testületeinek jegyzőkönyvei szerint még 1989 tavaszán is a Munkásőrség átmentésére készültek, azzal a nem titkolt céllal, hogy a nekik szimpatikus politikai erőket a későbbiekben támogassák. Fennállása során a rendszerrel együtt változott párthadserege és a számára kijelölt feladatok is.

KISS DÁVID

A Munkásőrség

A Munkásőrséget 1957. január 29-én alapították MSZMP-határozattal, amelyet elnöki tanácsi rendelet és kormányhatározat erősített meg. Az alapítás sem ötletszerű, sem pedig előzmények nélküli nem volt, ugyanakkor a megszálló szovjet erők is jelentős segítséget nyújtottak mindebben. Egyfajta milícia szervezésének gondolata már a forradalmat követően napirenden volt, de csak 1957 tavaszán öltött testet. Egy olyan párthű fegyveres testületet kívántak szervezni, amelynek tagjai – legalábbis jó részük – munka mellett látnak el egyfajta paramilitáris, félkatonai szolgálatot.

Forradalom után

A forradalom vérbe fojtását követően berendezkedő Kádár-kormány egyik legfontosabb feladatának tekintette az erőszakszervezetek újjászervezését, amelyekre hatalma kiépítése érdekében stabilan támaszkodhat. Volt katonákból és államvédelmisekből felállították a karhatalmat, elkezdték a rendőrség és a néphadsereg állományának átvizsgálását. A karhatalmi alakulatok mellett egyfajta segédhadként több helyen munkásőrséget, polgárőrséget, népőrséget stb. is szerveztek. Az MSZMP vezetése 1956. november végén foglalkozott először egy pártmilícia felállításának gondolatával. Közigazgatási és gyári szinten is készültek ezzel kapcsolatban tervek, utóbbi esetben a Kohó- és Gépipari Minisztériumon belül szerveztek volna Munkás Fegyveres Őrséget. Az 1956 végi és 1957 eleji elképzelések végül 1957 januárjában öltöttek olyan formát, amellyel a párt központi vezetése is foglalkozott. Január 29-én a PB helyett működő Ideiglenes Intéző Bizottság döntött a Munkásőrség felállításáról. A testület elé kerülő javaslatban még a Népőrség elnevezés szerepelt.

A Munkásőrség Országos Parancsnoksága Budapesten, az V. kerületi Arany János utca 25. szám alatti házban rendezkedett be, a kisebb gyárakban, településeken rajokat, szakaszokat, a nagyobbakban századokat, zászlóaljakat szerveztek. Egy-egy század vagy zászlóalj alegységei gyakran több gyárban vagy településen szétszórva helyezkedtek el. Az egységeket a fővárosban a Budapesti Munkásőr Parancsnokság, vidéken a megyei parancsnokságok irányították. A testület vezetése, átlagban 1-2%-a hivatásos vagy – ahogy akkor nevezték – függetlenített állományú volt, míg a többiek társadalmi munkában látták el feladataikat.

A Munkásőrség irányításába az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának országos és helyi szintű képviselői egyaránt beleszóltak. Ők a testület állományának kiválogatására és eszmei trenírozására ügyeltek. A szervezés azért is csak 1957 márciusában indulhatott meg, mert kezdetben az MSZMP helyi pártszerveit sok helyütt nem sikerült felállítani, a Munkásőrség tagjainak kiválasztása pedig az ő feladatuk volt. A testület létszámát 1957 végéig 30 ezer főre tervezték feltölteni, de már nyárra „teljesítették a tervet". 1958 áprilisáig további 10 ezer fővel emelték a létszámot. A Munkásőrség szervezésére természetesen a megszálló szovjet hadsereg is odafigyelt, Kazakov hadseregtábornoknak jelentős szerepe volt ebben.

Szabályozták a munkásőrök jogait és kötelezettségeit, így azt is, hogy kiket vehetnek fel a testületbe: *„a) elsősorban azt, aki 1919-ben vöröskatona volt, valamint azt, aki részt vett a spanyol szabadságharcban, vagy a II. világháborúban partizán volt, illetőleg 1945 előtt részt vett a kommunista*

Április 4-i katonai díszszemle biztosítása a Dózsa György úton, 1958

mozgalomban, vagy 1945 előtt szervezett munkás volt, továbbá: b) munkás, tsz tag, dolgozó paraszt, néphez hű értelmiségi" (sic!) volt. Természetesen a forradalomban való részvétel kizáró oknak számított, akárcsak a külföldre távozás 1956. november 4-ét követően, valamint a *„párt és a kormány politikájával történő szembehelyezkedés"* és a jogeltiltás is.

A testületbe történő belépéshez két munkásőr írásbeli ajánlása volt szükséges, ezt követően az illetékes MSZMP alapszervezetének intézőbizottsága a kérelmet elbírálta, majd az illetékes parancsnok rendelte el a felvételt, amelynek során esküt kellett tennie a jelöltnek. A munkásőrök részt vállaltak esetleges megmozdulások elfojtásában, a „szocialista tulajdon védelmében", illetve jelentési kötelezettségük volt.

Emellett az új hatalom példaképnek kívánta őket állítani: *„mind a párt-, mind a magánéletben kommunistához méltóan, szerényen kellett viselkedniük"*, és parancsnokaik életét a saját életük kockáztatása árán is megvédeniük. A szolgálat ellátása során közhivatalnoknak minősültek, és elemi csapások elhárításában is részt vettek.

Ugyanakkor széles körű jogosítványokkal rendelkeztek. A munkásőr gyakorlatilag a karszalag és a jelvény felvételével bármikor „szolgálatba helyezhette" magát, ennek során megillette a büntetőjogi védelem, az egyenruha és a fegyverviselés joga, valamint *„karhatalmi alkalmazása esetén az igazoltatási, az előállítási és a fegyverhasználati jog is"*. A szolgálatban lévő munkásőr gépjárműveket is átvizsgálhatott, majd ezt követően a rendőrségre kellett előállítania a gyanús személyeket. A fegyvert elvileg csak indokolt esetben használhatták, de ennek igen tág teret szabtak: *„Még a figyelmeztető lövések is mellőzhetők, ha a társadalom védelmének az érdeke nem engedi meg az alkalmazásukat, vagy ha a munkásőrt hirtelen és váratlan, az életét fenyegető támadás éri."* Gyermekre, terhes nőre és elmebetegre tilos volt lőni.

A munkásőr akkor is tüzet nyithatott, ha szolgálatának ellátásában akadályozták, ha olyannal került szembe, aki súlyos bűncselekményt követett el, vagy ennek elkövetésében kellett megakadályozni. Szökött elítélt elfogásakor, illetve a munkásőr közvetlen megtámadása esetén is használhatta a fegyverét. Nem indokolható mértékű intézkedések esetén gyakran szemet hunytak. Erre jó példa volt az önvédelem szabályozása: *„A védelem szükséges mértékének ijedtségből vagy menthető felindulásból való túllépése azonban nem büntethető."* A hatvanas évek közepéig haza is vihették a szolgálati fegyverüket, amiből sok visszaélés és baleset származott.

A Munkásőrség állományának gyors feltöltéséből több probléma is adódott. A parancsnokok többsége a feloszló karhatalomból került át, ők júniusban a függetlenített állomány 55%-át tették ki, másik részük korábban tartalékos tiszt volt. Az egykori ÁVH-sok közül is sokan átkerültek a Munkásőrség állományába, például Halas Lajos. A tisztek a kezdeti időszakban így katonai egyenruhájukat hordták, katonai rangjelzésüket viselték, és az ennek megfelelő megszólítást követelték meg a *„parancsnok elvtárs"* helyett. A Munkásőrségnél viszont a munkásőr-egyenruha és munkásőr-beosztásjelzés viselését várták el tőlük.

A kiképzés

Minden munkásőrnek karhatalmi, alaki, riadó- és egészségügyi kiképzést kellett két-két órában, összesen havi nyolc órában végeznie. Júniusban viszont már két órát célzásra, négyet iskolalövészetre, kettőt ballisztikára, hatot lövészetre kellett fordítani. *„Az összevont foglalkozásokon a Munkásőrséget meg kell tanítani énekelni"* – szólt a korabeli utasítás.

1957-ben a testületet a következő fegyverekkel látták el: TT pisztolyokkal, 43M karabéllyal, PPS géppisztollyal, DP golyószóróval, Gorjunov géppuskával, 1958-tól 45 mm-es páncéltörő ágyúval. A fegyverzetet folyamatosan korszerűsítették az évek során. A hadseregnél rendszeresített szerelőruha lett az egyenruhájuk, ehhez csizmát vagy bakancsot kaptak. Ezenkívül kerékpárral, motorral, autóval és híradástechnikai eszközökkel is felszerelték a testületet.

A Munkásőrség fontos szerepet töltött be a kádári hatalom megszilárdításában. 1957. március 15-én a többi fegyveres szervvel együttműködtek a járőrözésben, objektumőrzésben, ellenőrző pontok biztosításában, tartalék képzésében. Április 4. előtt a hatalom munkásgyűléseket szervezett, ezek biztosításában is szerepet kaptak a munkásőrök. Március 30-án Budapesten vonultak fel fegyverrel a kezükben a fontosabb útvonalakon. Ennek során civil ruhás munkásőrök és karhatalmisták biztosították a menetet, és figyelték a tömeg megnyilvánulásait. Április 4-én díszőrséget adtak, járőröztek vagy objektumvédelemre voltak beosztva.

Ezek a rendezvények a május 1-jei demonstráció előkészítését szolgálták, mivel a budapesti felvonulás volt a forradalom utáni első tömegrendezvény, összesen 150-200 ezren vehettek részt rajta. A munkásőrökből két felvonuló csoportot állítottak össze, ugyanakkor volt még öt rendezőcsoport is, amely már hajnalban a városon átvonulva érkezett a helyszínre. A rendezvény alatt kordonszolgálatot adtak, a teret szektorokra osztották, ezeket egy-egy munkásőroszlop választotta el egymástól. Az így képzett folyosókon rövid idő alatt jelentősebb erőt lehetett volna a tömegbe vezényelni. Az emberek a kerületi pártszervek irányításával gyülekeztek, öt oszlopban vonultak a térre, a mozgásukat is a munkásőrök „biztosították". Ezen a napon a kerületi pártházak védelmét is a Munkásőrség biztosította. Az ünnep egyben Kádár forradalom utáni debütálása volt, ugyanis ekkor mondott először nagyobb tömeg előtt beszédet a hatalom birtokában. A dísztribünt a mai Andrássy út – vagy ahogy akkor nevezték: Magyar Ifjúság útja – torkolatában helyezték el.

A munkásosztály örömnapja után a parasztságot megszólító „új kenyér ünnepén" is igénybe vették a testület szolgálatait. A zászlóaljparancsnokoknak az augusztus 20-át megelőző nap reggelétől az azt követő nap reggeléig kerületenként egy-egy századot és egy-egy nehézfegyverrajt kellett készenlétben tartaniuk. Többen kaptak ekkor Munkás–Paraszt Hatalomért Emlékérmet azok közül, akik részt vettek a forradalom leverésében. Majd következett 1957. október 23. és november 7. Nagyobb megmozdulástól nem féltek, de semmilyen megemlékezést nem akartak eltűrni. Legfeljebb fekete ruhába öltözésre, röpcédulázásra számítottak.

Az évforduló előtt egy jelentősebb esemény történt: október 14-én a Hűvösvölgyben 40 fiatal megtámadta az 56-os villamos egyik szerelvényét. A Munkásőrségnél október 15-től november 8-ig rendkívüli őrszolgálatot tartottak. Október 30-án a Köztársaság téren nagygyűlést rendeztek, ennek

során a Budapesti Pártbizottságnál egy évvel korábban történtekre emlékeztek, a rendezvény főszónoka Marosán György volt. A munkásőrök munkahelyükkel, de egyenruhában, pisztollyal és karszalaggal vonultak fel, illetve kordonszolgálatot adtak és az utcák lezárásában is részt vettek.

A TESTÜLET TOVÁBBFEJLESZTÉSE (1958–1963)

1957 novemberében az MSZMP vezetése a testület létszámának további 10 ezer fővel történő növeléséről hozott határozatot. Ezt már igen nehezen sikerült végrehajtani, 1959-ben is csak 37 ezer fős volt az állomány. Ebben az esztendőben a pártvezetés egy részében felvetődött az ötlet, hogy a Kádári irányvonaltól balra állókat szorítsák ki a testületből. Ennek érdekében létrehozták a könnyített szolgálat intézményét, majd 1963-ban ötéves szolgálatot és tervezett, éves rotációt vezettek be. Elkezdődött a rádióhíradás kiépítése, ugyanakkor korszerűtlen, 45 mm-es páncéltörő ágyúkkal is ellátták a testületet.

Jelentős energiát fektettek a munkásőri állomány kiképzésébe. Míg az első időszakban csak a fegyverhasználatra és alaki kiképzésre helyeződött a hangsúly, 1961-ben már a század- és zászlóaljkötelékben végzett karhatalmi feladatok (figyelőszolgálat, objektumok őrzése, járőrözés, tömegoszlatás) végrehajtása is szerepet kapott. A társadalmi állomány – hivatalosan munkaidőn kívül – évi 72 órás kiképzésben részesült. Ebből 65 óra jutott karhatalmi harcászatra, vagyis városi harc, objektumőrzés gyakorlására. Ezen belül 62 órában lőkiképzést is kellett oktatni. Ez lényeges is volt, hiszen több munkásőr korábban nem vett részt katonai kiképzésben. A későbbiekben ügyeleti és közbiztonsági szolgálatot, műszaki ismereteket, aknák telepítését, robbantással kapcsolatos ismereteket, távolságmérést, tereptant, egészségügyi ismereteket, fogolykísérést is oktattak.

Az ’50-es évek végétől fokozatosan bővítették a testület feladatait, kidolgozták a riadóterveket és a társszervekkel történő együttműködés rendjét. Ezt kezdetben az országos karhatalmi parancsnokságon és annak megyei szervein belül valósították meg. A parancsnokságok törzsébe a fegyveres szervek illetékes vezetői, továbbá helyi tanácsi és pártvezetők kerültek. Feladatuk az újabb „ellenforradalmi szervezkedés” elhárítása lett volna. Mindennek érdekében kidolgozták, hogy mely munkásőri, rendőri vagy éppen katonai alegységnek mely objektumot, hidat, útkereszteződést vagy stratégiai pontot kell megszállnia, s a kijelölt épületek lőállásait előre megtervezték. Tömegoszlatási tervek is készültek. A hatalom továbbra is tartott egy újabb forradalom kirobbanásától. Az országos karhatalmi parancsnok Biszku Béla lett. A fokozatos létszámemeléseknek köszönhetően a testület állománya 45 ezer főre nőtt. A milícia fennállása során több alkalommal részt vett árvízi védekezésben vagy tömegszerencsétlenség, elemi csapás elhárításában is.

A FÉNYKOR (1963–1987)

Az 1963-as esztendőben jelentős átalakítások történtek a Munkásőrségben. Mivel ez az év a konszolidáció sikerét hozta, ráadásul a Szovjetunióban is

Pihenő munkásőrök a kiképzés szünetében, PPS géppisztollyal, 1968

folytatódott a desztalinizáció, Kádár lépéseket tett abba az irányba, hogy a párt hadseregét az új politikai irányvonalnak megfelelően szabja át. Az MSZMP Politikai Bizottsága több döntést hozott a testületről. Az állományba évente új tagokat kellett felvenni, az időseket és a szolgálatra alkalmatlanokat le kellett szerelni, illetve tartalékállományba helyezni. A tartalék a háborúban behívandók és a veszteség pótlására szolgált. Mindezzel az állomány fiatalítása, a Kádártól balra állók kizárása volt a politikai vezetés célja.

A felvétel különböző kvóták szerint történt, megszabták, hogy a felveendők között mennyi párttag, pártonkívüli és KISZ-tag legyen, ugyanakkor korhatár alapján is meghatározták a felveendők arányát. De azt is minden esztendőben pontosan megszabták, hogy hány százalék legyen az újak között munkás, paraszt vagy éppen értelmiségi. Utóbbiak közül egészen magas pozíciókat betöltő személyek, tudósok is tagjai lettek a testületnek.

A nem párttagoknak sok esetben a munkásőri szolgálatot egyfajta próbatételnek szánták, a testületet a párttagság egyfajta előszobájának tekintették. Az ezt követő években a Munkásőrség jelentős része kicserélődött, a pártvezetés több, számára túlságosan balos személytől megszabadult. Az évtized végére a testület állománya közel 60 ezer fős lett, közülük 8-10 ezer fő volt a tartalékosok száma.

Az állomány átrostálása mellett lényeges volt az is, hogy a pisztolyokat ezt követően nem vihették haza a milicisták, ami óriási felháborodást váltott ki körükben. A TT-k (Tokarev 33M személyi pisztolyok) fokozatos bevonásával arányosan csökkent a fegyverrel történő visszaélések és balesetek száma. Ugyanakkor az egységeket igyekeztek minél koncentráltabban elhelyezni, arra törekedtek, hogy a nagyobb gyárak bázisán szervezzék meg a testületet.

Folytatódott a különböző fegyveres szervek együttműködésének kidolgozása, illetve átalakítása. A BM fegyveres szervezeteinek, a karhatalomnak, a rendőrségnek és a határőrségnek a következő esetekre kellett együttműködési tervet kidolgozniuk a Munkásőr-

A Munkásőrség tömegoszlatási gyakorlata az 1970-es években

A Központi Ellátó Parancsnokság csapatzászló-átadási ünnepsége, Fót, 1984

séggel: határzárás, fegyveres, szökött bűnöző elfogása, elemi csapások, belső zavargások megszüntetése, tömegrendezvények biztosítása. A karhatalom és a Munkásőrség feladata lett a „szövetséges" csapatok átvonulásának biztosítása is. Ennek során közúti és vasúti hidakat, forgalmi csomópontokat ellenőriztek volna. A BM-mel közös akciókra kellett felkészülniük, így forgalomszabályozásra, „operatív intézkedések végrehajtására", útvonalak őrzésére, kiürítési tervek lebonyolítására.

Háborús időszakban továbbra is kiemelt szempont volt a belső rend biztosítása. Az atom-, biológiai, vegyi (ABV) vagy légicsapás sújtotta területek ellenőrzése, a károk felszámolása, ledobott deszantosok felkutatása, munkahelyi *„pánikkeltők, szabotánsok"* kiiktatása is a tevékenységi körükbe tartozott. Lényeges volt a Munkásőrség számára kijelölt objektumok őrzése. A rendőrséggel való közös feladatvégzést is kidolgozták, a munkásőr igazoltathatott, elfoghatott és előállíthatott, sőt, üldözés céljára gépjárművet is igénybe vehetett, amennyiben nem volt jelen rendőr. Rendszeressé vált a rendőrökkel történő közös járőrözés.

Együtt kellett működniük a határőrséggel és a polgári védelemmel is. A katonai vezetés azzal számolt, hogy háború esetén az országot 34 helyszínen összesen 7,6 megatonna TNT-vel egyenértékű csapás fogja sújtani, különösen a nagyobb városokat. Megtervezték, hogy az adott területen lévő lakosságot, intézményeket, kormányzati szerveket hova és milyen útvonalon telepítik ki. Ennek biztosítására, illetve az evakuált területek őrzésére is igénybe kívánták venni a Munkásőrséget. A befogadási pontokon a rendfenntartás is az ő feladataik közé tartozott.

1970 és 1976 között jelentős mértékben nőttek, illetve háború esetén tovább nőttek volna a Munkásőrség feladatai. Létrehozták az egységes hátországvédelmi rendszert, élén a Hátországvédelmi Alakulatok Parancsnokságával, megyei szinten pedig a területvédelmi parancsnokságokkal. A Munkásőrségnek a katonaságtól kellett átvállalnia hátországvédelmi feladatokat, hogy – a szovjet elvárásoknak megfelelően – növelni lehessen a Magyar Néphadsereg támadóerejét. Az új feladatokhoz új eszközöket is kaptak, többek között két magyar fejlesztésű Kalasnyikov-típust, az AMP-69-et és az AMD-65-öt. A kiképzés színvonalának emelésére Budapesten felépítették a Munkásőr Alegység-parancsnoki Iskolát.

A '80-as évtized elején jelentősebb technikai fejlesztések történtek, ám a gazdasági és társadalmi problémák a Munkásőrséghez is begyűrűztek. Folyamatosan csökkent az új jelentkezők száma, hiszen egyre kevesebb előrejutási lehetőséget láttak a testületben. Bár az utolsó időszakban felgyorsult a bomlás, és a kiképzésekre is kevesebben jártak el, a Munkásőrség a nyolcvanas években „vállalkozóként" is fellépett, hogy kiegészítse fogyatkozó költségvetési bevételeit: például a MÁV objektumait, eszközeit őrizte fizetség ellenében, tehát nem társadalmi munkában.

A TESTÜLET ALKONYA (1987–1989)

1987-ben a Munkásőrségnél terveket kellett készíteni a testület gazdaságosabb működtetésére. 1988. március 15-én és október 23-án a munkásőrök még aktívan részt vettek az ünnepségek biztosításában, illetve az ünneplők figyelésében – a későbbiekben a testület effajta szerepe háttérbe szorult, majd megszűnt. Kádár 1988. májusi félreállítását követően, június 11–12-én a Munkásőrségnél megtartották a munkásőrparancsnokok IV. kongresszusát. Grósz Károly is megjelent a rendezvényen, ahol kijelentette, hogy ha a helyzet úgy alakul, az ellenzékkel szemben adminisztratív, vagyis erőszakos eszközöket is fognak alkalmazni. Majd november 29-én a Budapest Sportcsarnokban, a pártaktíván tartott beszédet, amelyben fehérterrorról és ellenforradalomról szónokolt.

1989. január 28-án Pozsgay Imre bejelentette, hogy '56 nem ellenforradalom volt, hanem népfelkelés, ami a Munkásőrséget is igen érzékenyen érintette, hiszen korábban igyekeztek azt sulykolni, hogy a testület a forrada-

lom leverésében is részt vett, ami szervezetileg ugyan nem volt igaz, de állományába többen kerültek át a feloszló karhatalomból. 1989 tavaszán összeült az Ellenzéki Kerekasztal, amelynek egyik lényeges követelése volt az MSZMP párthadseregének feloszlatása.

A Munkásőrség legfelsőbb vezetése nem érzékelte a változások súlyát, s a testület átmentését tűzte ki céljának. A Munkásőrség utolsó parancsnoka, Borbély Sándor egy alkalommal így fogalmazott: *„működésünkben fokoznunk kell az éberséget* […] *Mi azt ígértük a politikának, hogy a Munkásőrséget úgy mentjük át a jövő számára, hogy a jelenlegi politikai karakterét megtartsa, értékeit a jövő számára is garantálja."*

Még 1989-ben is ugyanazokra a feladatokra – párt- és állami rendezvények biztosítása, párt- és állami vezetők utazásainak biztosítása, magyar és szövetséges csapatok, illetve eszközeik biztosítása, ellenséges csapás által veszélyeztetett területek kiürítése, út és vasút biztosítása, utcák és lakott területek lezárása, tömegoszlatás végrehajtása, tömegben folyosónyitás szakasz kötelékben – készültek a kiképzés során, mint a korábbi évtizedekben.

1989. május 8-án az MSZMP KB hatásköréből a kormányhoz került át a testület. Bár e lépés szimbolikusnak tűnt – figyelembe véve, hogy ez egy MSZMP-hez köthető kormány volt, és a testület állományát a párt helyi szervei válogatták ki –, a testület vezetését igen érzékenyen érintette, akárcsak az ezt követő jelentős, 150 millió forintos költségvetési megvonás.

Mindeközben zajlottak az ellenzék és a hatalom közötti Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások. Ezek során a hatalom a testület átalakítása mellett érvelt, míg az ellenzék annak teljes és jogutód nélküli felszámolását követelte. Az SZDSZ és a Fidesz bejelentette, hogy népszavazást kezdeményez az államfő megválasztásának módja, a pártszervek munkahelyekről történő kitiltása és az MSZMP vagyonával való elszámoltatása mellett a Munkásőrség feloszlatásáról is. A választásokra készülő kormány nem volt könnyű helyzetben. Bár nem volt mindegy, hogy az 1957 és 1989 között munkásőri szolgálatot ellátók és családtagjaik hogyan voksolnak majd a későbbiekben, a testület léte mégis kezdett egyre kényelmetlenebbé válni a kormány és a párt számára.

Ebben a helyzetben maga a népszavazási kezdeményezés, az aláírások összegyűjtése, illetve a közvélemény-kutatási adatok olyan plusz kényszerítő nyomást jelentettek a kormány számára, hogy végül két törvény megalkotása mellett döntött. Az egyik a testület felszámolásáról rendelkezett, ez lett az 1989. évi XXX. törvény, a másiknak egy újfajta önkéntes területvédelmi erő felállítását kellett volna szabályoznia. Ez – jellegéből adódóan – a Munkásőrség átmentését jelenthette volna, ennek megalkotására azonban nem került sor.

A Munkásőrség feloszlatásáról intézkedő törvényt október 20-án fogadta el a parlament, s a következő napon lépett hatályba. A Munkásőrség feloszlatása ezt követően vette kezdetét. Először az objektumok őrzésének átvétele, majd a fegyverzet katonai létesítményekbe szállítása következett. Az ingóságok és az ingatlanok hasznosítása hosszabb időt vett igénybe. A november 26-i népszavazáson a Munkásőrségre leadott szavazatok 3,26%-a volt érvénytelen, a 4 285 604 érvényes szavazatból 4 068 420, azaz 94,94% lett igen, 217 184, azaz 5,07% nem. Ez utóbbi adat azért is érdekes, mert közel 200 ezer főre tették a testület fennállása alatt ott szolgált munkásőrök számát.

* * *

Az MSZMP az állami fegyveres szervek mellett 1957-ben saját párthadsereget is szervezett, amelynek létszáma nem sokkal maradt el a haderőétől. A Munkásőrség az 1989-es rendszerváltásig működött, a '70-es évekre jelentős mértékben bővültek a feladatai, gyakorlatilag az összes fegyveres társszervvel kidolgozták az együttműködését, korszerű fegyverzetet rendszeresítettek. A rendszerváltás során az ellenzék határozottan követelte a testület teljes és jogutód nélküli felszámolását, amely az 1989. évi XXX. törvénnyel meg is valósult. ◆

Pillanatkép a Munkásőrség tömegoszlatási gyakorlatán, 1983

Tudjon meg még többet a történelemről!

Olvassa a Rubicont minden hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft ☐
2004/8–9	60-as évek	699 Ft ☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft ☐
2004/12	Az Andrássyak világa	448 Ft ☐
2006/2–3	Háború a modern korban	789 Ft ☐
2006/7	Terrorbombázások – Tortúra	545 Ft ☐
2006/8	Che Guevara – Keresztesek	545 Ft ☐
2007/3	Állambiztonság – Titkosszolgálat	595 Ft ☐
2007/6–7	A magyar bor századai	889 Ft ☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft ☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft ☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft ☐
2007/1 különszám	AVO–AVH–III/III	595 Ft ☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft ☐
2008/2–3	Reform, modernizáció	595 Ft ☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft ☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft ☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft ☐
2008/7–8	Fekete krónika	895 Ft ☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft ☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft ☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft ☐
2009/1–2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft ☐
2009/3	A királysíroktól a 301-es parcelláig	595 Ft ☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft ☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft ☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft ☐
2009/7–8	Vadászat Magyarországon	895 Ft ☐
2009/9	A téli háború – Kálvin és a reformáció	595 Ft ☐
2009/10	Egyenruha-történet – Középkori magyar királynék	595 Ft ☐
2009/11	Középkor	595 Ft ☐
2010/1	A csendőrség története 1881–1945	645 Ft ☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft ☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft ☐
2010/6	Kitelepítések – Ki volt Biszku Béla?	645 Ft ☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft ☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft ☐
2010/9	1956-os sortüzek – Kulákok	645 Ft ☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai – Károlyi Mihály	645 Ft ☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft ☐
2010/2 különszám	Ormos 80	645 Ft ☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft ☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft ☐
2011/3–4	A 19. század – Bethlenek	995 Ft ☐
2011/5	Weimar arcai – Megszállások	645 Ft ☐
2011/6	A Hitler–Sztálin paktum	645 Ft ☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft ☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft ☐
2011/9–10	Bethlen István	995 Ft ☐
2011/11	Az avarok	645 Ft ☐
2011/12	Gulag	645 Ft ☐
2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft ☐
2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft ☐
2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft ☐
2012/1–2	Magyarország a mérlegen	995 Ft ☐
2012/3	Kitörés	645 Ft ☐
2012/6	Adók és adófizetők – Hitler stílusa	645 Ft ☐
2012/7	Újkori olimpiák – Lovagok világa	645 Ft ☐
2012/8	Horthy István halála – Kádár arcai	645 Ft ☐
2012/9–10	Klebelsberg – Aktuális Horthy kép	995 Ft ☐
2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft ☐
2012/12	Sztálin – Nagy perek – A „Kossuth címer"	645 Ft ☐
2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft ☐
2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft ☐
2013/1	Híres merényletek – Gestapo	695 Ft ☐
2013/2–3	Nagy Szulejmán – Pápák és a Pápaválasztás	995 Ft ☐
2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft ☐
2013/5	Horthy Istvánné – Grófok, hercegek, bárók	695 Ft ☐
2013/6	Szent István nyomában – Fehérvár	695 Ft ☐
2013/7	Bethlen Gábor – Kis magyar lótörténelem	695 Ft ☐
2013/8	A mohácsi csata – II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft ☐
2013/9–10	Napoleon – A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft ☐
2013/11	Hősök tere – Nemzet és emlékezet	695 Ft ☐
2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft ☐
2013/1 különszám	A borgiák – Firenze és a Mediciek	695 Ft ☐
2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft ☐
2014/1	A székelység története	695 Ft ☐
2014/2	Zrínyiek	695 Ft ☐
2014/3	Dózsa György, 1514 – Megszállás, 1944	695 Ft ☐
2014/4–5	Seuzo-kincs – Az I. világháború	995 Ft ☐
2014/6	A béke kálváriútján – Apponyi Albert gróf	695 Ft ☐
2014/7	Egy magyar mítosz – Az aranycsapat	695 Ft ☐
2014/8	Sopron – A hűség városa	695 Ft ☐
2014/9	Isonzó – Doberdó – Caporetto	695 Ft ☐
2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft ☐
2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft ☐
2014/12	Magyar béketörekvések – Szent-Györgyi Albert	695 Ft ☐
2014/1 különszám	Európa	695 Ft ☐
2015/1	A nagy háború, 1914–1918	695 Ft ☐
2015/2	Iszlám radikalizmus – Vitriolos karikatúrák	695 Ft ☐
2015/3	Haditengerészet	695 Ft ☐
2015/4	1945, egy végzetes év – Hóman Bálint	695 Ft ☐
2015/5–6	Örmény genocídium 1915 – Német kapituláció 1945	995 Ft ☐
2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft ☐
2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft ☐
2015/9	A Nádasdyak – Málenkij Robot	695 Ft ☐
2015/10	Koncepciós perek	695 Ft ☐
2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft ☐
2015/12	Koronás fők	695 Ft ☐
2016/1	Migráció	695 Ft ☐
2016/2	Széll Kálmán	695 Ft ☐
2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft ☐
2016/4	Mátyás király	695 Ft ☐
2016/5–6	Teleki Pál – Báthori István – GULAG	995 Ft ☐
2016/7	Honfoglalók	695 Ft ☐
2016/8	Verdun, 1916	695 Ft ☐
2016/9	Széchenyi István – a legnagyobb magyar	695 Ft ☐
2016/10–11	1956–2016 – Végzetes sorsok	995 Ft ☐
2016/12	Amerikai elnökök – 1789–2016	695 Ft ☐
2017/1–2	Koronázások Magyarországon 1526–1916	995 Ft ☐
2017/3	A GULAG szomorú világa – Olofsson Placid atya	695 Ft ☐
2017/4	Mindszenthy – Kádár	695 Ft ☐
2017/1 különszám	SISI – Erzsébet a magyarok királynéja	695 Ft ☐
2017/5	Kállay Miklós	695 Ft ☐
2017/6	Jászok és kunok	695 Ft ☐
2017/7–8	Trianon – 1920	995 Ft ☐
2017/9	Szent László	695 Ft ☐
2017/10	Forradalmak	695 Ft ☐
2017/11	Görög mitológia	695 Ft ☐
2017/12	A reformáció kezdetei	695 Ft ☐
2018/1	Görgei Artúr	695 Ft ☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2018/3–2019/2 (12 szám) 6950 Ft

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.).

MCC
MATHIAS CORVINUS COLLEGIUM

RUBICON
TÖRTÉNELMI MAGAZIN

BONUS INTRA...

ORSZÁGOS TÖRTÉNELEMVERSENY

Készen állsz a küzdelemre?

Irányítsd az 1848-49-es szabadságharc eseményeit történelmi játékunk során!

Mérkőzz meg a legjobbakkal az értékes nyereményekért!

bonusintra.mcc@gmail.com

http://bonusintra.mcc.hu/2018

www.facebook.com/bonusintra

Jelentkezési határidő: 2018.02.25

MESTERKURZUS

Magyar katonák a II. világháború keleti hadszínterén

TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ KONFERENCIA

2018. FEBRUÁR 24.

ELTE ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

1053 BUDAPES, EGYETEM TÉR 1–3. IX. ELŐADÓ

A RÉSZTVÉTEL INGYENES, DE ELŐZETES JELENTKEZÉSHEZ KÖTÖTT

9.00–9.50
REGISZTRÁCIÓ

10.00
MEGNYITÓ

10.15
SZÁMVÉBER NORBERT: **HÍDFŐCSATÁKTÓL A SZOVJET ÁTTÖRÉSIG. HARCOK A DONNÁL, 1942–43**

11.00
HORVÁTH CSABA: **A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG A KELETI HADSZÍNTÉREN, 1941–43**

11.45 | SZÜNET

12.00
KOVÁCS VILMOS: **MAGYAR FEGYVERZET ÉS HADITECHNIKA A II. VILÁGHÁBORÚ KELETI HADSZÍNTERÉN, 1941–44**

12.45
MAGYAR KATONÁK A FILMHIRADÓBAN – VETÍTÉS

13.00
BONHARDT ATTILA: **A MAGYAR KIRÁLYI 1. TÁBORI PÁNCÉLOSHADOSZTÁLY A DON MENTI HARCOKBAN, 1942–43**

13.30 | SZÜNET

13.50
GYÖRGY SÁNDOR: **A MAGYAR KIRÁLYI 2. HONVÉD HADSEREG MEGSZERVEZÉSE, 1942–43**

14.20
DON-KANYAR C. ANIMÁCIÓS RÖVIDFILM – VETÍTÉS

14.30
SZABÓ PÉTER: **ÉLET A MEGSZÁLLT SZOVJET TERÜLETEKEN. A MAGYAR KIRÁLYI 2. HONVÉD HADSEREG MEGSZÁLLÓ TEVÉKENYSÉGE ÉS KAPCSOLATA A POLGÁRI LAKOSSÁGGAL**

15.00 | SZÜNET

15.15
SZAKÁLY SÁNDOR: **JÁNY GUSZTÁV ÉS A MAGYAR KATONAI FELSŐ VEZETÉS**

16.00
STARK TAMÁS:
MAGYAR KATONAI VESZTESÉGEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

HADTÖRTÉNETI 100 1918-2018

TÖRTÉNELEMOKTATÓK SZAKMAI EGYESÜLETE

RENDEZI | **RUBICON SZERKESZTŐSÉG – HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM**

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNEREK: VERITAS TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET – TÖRTÉNELEMOKTATÓK SZAKMAI EGYESÜLETE

VERITAS Történetkutató Intézet

JELENTKEZNI LEHET HONLAPUNKON | **www.rubicon.hu**

A RENDEZVÉNYT TÁMOGATJA
NKA Nemzeti Kulturális Alap

RUBICON MEGRENDELÉS: www.rubicon.hu

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

MAGAZIN

E számunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma és Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

NKA Nemzeti Kulturális Alap

18002
9 770865 634092